

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİNLER TARİHİ BİLİM DALI**

GÜNÜMÜZ İSRAİL MEZHEPLERİ

**Hazırlayan
Sema ÇİĞDEM İNCE**

**Danışman
Prof. Dr. Mustafa ÜNAL**

Yüksek Lisans Tezi

**Haziran 2019
KAYSERİ**

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİNLER TARİHİ BİLİM DALI**

GÜNÜMÜZ İSRAİL MEZHEPLERİ

(Yüksek Lisans Tezi)

**Hazırlayan
Sema ÇİĞDEM İNCE**

**Danışman
Prof. Dr. Mustafa ÜNAL**

**Haziran 2019
KAYSERİ**

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda, bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Adı-Soyadı: Sema ÇİĞDEM İNCE

İmza:

T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
REKTÖRLÜĞÜ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Başlığı: Günümüz İsrail Mezhepleri

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan toplam ... sayfalık kısmına ilişkin .../.../2018 tarihinde **Turnitin** intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı: % ... dır.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Giriş dahil
- 2- Ana Bölümler dahil
- 3- Sonuç dahil
- 4- Alıntılar dahil/hariç
- 5- Kapak hariç
- 6- Önsöz ve Teşekkür hariç
- 7- İçindekiler hariç
- 8- Kaynakça hariç
- 9- Özet hariç
- 10- Yedi (7) kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. .../.../2019

Adı Soyadı : Sema ÇİĞDEM İNCE
Öğrenci No :
Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri
Bilim Dalı : Dinler Tarihi
Program Adı : Yüksek Lisans

Danışman: Adı/İmza
Prof. Dr. Mustafa ÜNAL

Öğrenci Adı/İmza
Sema ÇİĞDEM İNCE

YÖNERGEYE UYGUNLUK

“Günümüz İsrail Mezhepleri” adlı Yüksek Lisans tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesi’ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan

Sema ÇİĞDEM İNCE

Danışman

Prof. Dr. Mustafa ÜNAL

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Başkanı

Prof. Dr. Abdolvahap TAŞTAN

KABUL VE ONAY SAYFASI

Prof. Dr. Mustafa ÜNAL danışmanlığında Sema ÇİĞDEM İNCE tarafından hazırlanan “**Günümüz İsrail Mezhepleri**” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

14.06.2019

JÜRİ:

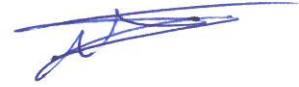
Danışman : Prof. Dr. Mustafa ÜNAL

Üye :Doç. Dr. Ramazan ADIBELLİ

Üye : Dr. Öğr. Gör. M. Ali BAĞIR

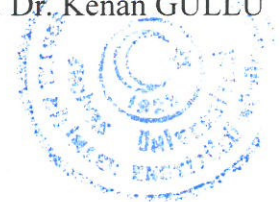
(Sakarya Üniversitesi)

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 01/07/2019 ve 27 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

K. Gullu
01/07/2019

Enstitü Müdürü
Doç. Dr. Kenan GÜLLÜ

ÖNSÖZ

Dünyanın en eski ve mensubu en az olan dinlerinden biri olan, Yahudilikte çeşitli mezhepler bulunmaktadır. Yahudiler, yaşadıkları büyük sürgün (M.70) nedeniyle dünyanın dört bir tarafında mecburen yaşamışlar, farklı dönemlerde çeşitli kültürler ile etkileşim içerisinde olmuşlardır. Bu durum Yahudi tarihinde farklı grup ve mezheplerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bunun yanı sıra Yahudi tarihi boyunca ortaya çıkan mezhepleşmelerde, Tevrat'a ve Yahudi anayasası olarak bilinen Halaha'nın temel kaynağı olan Talmud'a yönelik farklı bakış açıları da etkili olmuştur.

II. Mabet dönemi Yahudi tarihinde önemli bir yere sahiptir. Çünkü ilk gruplaşmalar II. Mabet döneminde Filistin'deki Yahudiler arasında ortaya çıkmıştır. Bu gruplaşmaların başında, Hellen kültürüne karşı Yahudi inancını muhafaza etmeye çalışan ve orta çağda Rabbani düşüncesinde, modern dönemde ortodoksluk içerisinde devam eden Ferisilik, sadece yazılı geleneği kabul eden Sadukiler, Kumran bölgesinde yaşayan, her türlü baskı ve şiddete karşı olan ve yaşanan sıkıntılardan kurtaracak bir Mesih bekleyen Esseniler gelmektedir. II. Mabedin yıkılmasından sonra sürgüne gönderilen Yahudiler, genellikle İslam ve Hristiyan hakimiyetinin bulunduğu ülkelerde yaşamışlardır. İslam Dünyasında yaşayan Yahudiler arasında İseviyye, Muşkaniye ve Yudganiye ortaya çıkmış fakat bu mezhepler Yahudi tarihi içerisinde varlığını devam ettirememişlerdir. 18. Yüzyılda Batı dünyasında modernleşme yönünde gelişmeler yaşanırken, bazı Yahudiler de Batının kültürel modernleşmesinin bir parçası olmak isteyip, geleneksel Yahudi inançlarına ve uygulamalarına sorgulayan gözlerle bakmaya başlamışlardır. Bunun sonucunda ise Yahudilikte reform hareketi ortaya çıkmıştır. Bazı Yahudiler, Reform hareketinin geleneğe karşı tutumunu eleştirmiş ve Reformistlerin Yahudi halkını asimile edeceğinden korkmuşlardır. Bu sebeple, bazı Yahudilerin Reform Yahudiliğe karşı, Yahudi geleneğini korumak istemeleri sonucunda, Ortodoks Yahudilik ve Muhafazakâr Yahudilik ortaya çıkmıştır. Çağdaş mezheplerin yanı sıra, İsrail'de hâkim mezhep olan Ortodoks Yahudilik tarafından Yahudi olarak kabul edilmeseler de Yahudilik içerisinde Karailer, Falaşalar ve kendilerini Yahudiliğin asıl koruyucuları olarak gören Samiriler de yer almaktadır.

1948 yılında İsrail devletinin resmen kurulmasıyla birlikte dünyanın farklı bölgelerinde yaşayan Yahudiler, Aliya'lar kapsamında ve 1950'de kabul edilen Geri dönüş yasası ile

birlikte İsrail'e gelerek yerleşmişlerdir. Bu durumda İsrail devleti etnik, kültürel, dini, mezhepsel birçok farklı unsuru bünyesinde barındırmaktadır. İsrail devletinde yaşayan Yahudiler, genel olarak kendilerini Dati (Ortodoks), Haredi (Ultra-Ortodoks) Masorti (Muhafazakar) ve Hiloni (Laik) olarak tanımlamaktadırlar. Bu çalışmada öncelikli olarak Yahudiliği ifade etmek için kullanılan kavramlardan sonra Yahudiliğin kısa bir tarihçesinden bahsedilmiş, daha sonra ise, sırasıyla Tarihsel Yahudi Mezhepleri, Orta çağ Yahudi Mezhepleri ve Modern Dönem Yahudi mezheplerine geçilmiştir

Son olarak bu çalışma sürecinde beni ilgi alanıma göre yönlendiren, tavsiyeleriyle bana yol gösteren ve tezi büyük bir titizlikle inceleyen çok değerli danışman hocam Prof. Dr. Mustafa ÜNAL'a, her zaman yanımda olan, madden ve manen beni destekleyen eşim Samet İNCE'ye, dualarını hiç eksik etmeyen Anne-Babalarımıza teşekkür ederim.

Sema ÇİĞDEM İNCE

Kayseri, 2019

GÜNÜMÜZ İSRAİL MEZHEPLERİ

Sema ÇİĞDEM İNCE

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Yüksek Lisans Tezi, Haziran 2019
Danışman: Prof. Dr. Mustafa ÜNAL

ÖZET

Yahudilik açısından oldukça önemli bir devlet olan ve vatandaşlarının çoğunun Yahudi olduğu tek ülke İsrail'dir. Kurulmadan öncede sürekli olarak değişik ülkelerden Yahudi göçü alan İsrail'de, Yahudilerin inanç ve kültür olarak hep aynı oldukları düşünülür. Halbuki, özele inildiğinde dini, etnik, kültürel birçok çeşitliliği bünyesinde barındıran İsrail devletinde, Yahudilik içerisindeki ihtilafların da önemli ayrışma noktalarından biri olduğu görülecektir. Biz de bu tez çalışmamızda günümüz İsrail devletinde temsil edilen İsrail mezheplerini ele almaya çalışacağız. Çalışmamız giriş bölümü hariç iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, Yahudiliği ifade etmek için kullanılan kelimelerden ve günümüz İsrail'deki Yahudilerin durumlarını daha iyi anlayabilmek için, Yahudilerin en büyük atası olan İbrahim'den başlayarak Yahudiliğin Tarihsel gelişiminden bahsedeceğiz. Birinci bölümde tarihsel Yahudi mezheplerinden ve Orta Çağ Yahudi mezheplerinden bahsedip bu mezheplerin inanç ve ibadetleri noktasında bilgi vereceğiz. Aynı zamanda Orta Çağda çıkmış olmasına rağmen günümüzde hâlâ mensupları bulunan Kariler'in İsrail'deki durumlarına değineceğiz. İkinci bölümde ise, Modern Yahudi mezheplerinin ortaya çıkmasına sebep olan Haskala hareketinden ve bu hareketin sonucunda ortaya çıkan, Yahudi inanç ve uygulamalarını sorgulayan Reform Yahudiliği, geleneği korumak üzere Reform Yahudiliğe karşı çıkan Ortodoks Yahudiliği ve bu iki mezhep arasında yer alıp daha ılımlı olan Muhafazakâr Yahudiliği ve bu mezheplerin İsrail'deki yansımalarını anlatacağız. İsrail'de en dindar grup olan, Ultra Ortodoks (Haredi) adıyla bilinen Hasidilere, Mitnagedlere ve Neturei Karta'ya değineceğiz. Ortodoks Yahudiler tarafından Yahudi olarak kabul edilmeseler de Yahudi Mezhepleri içerisinde yer alan İsrail ve Filistin'de yaşayan Samiriler'in durumları ile Falaşalar'ı ele alacağız. Sonuç kısmında ise genel bir değerlendirme yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İsrail, İbrani, Yahudi, Mezhep, İsrail Devleti

MEZHEPS IN CONTEMPORARY ISRAEL
Sema ÇİĞDEM İNCE

Erciyes University Institute of Social Sciences,
Master's Thesis, June 2019
Supervisor: Prof. Dr. Mustafa ÜNAL
ABSTRACT

Israel is state which is of crucial importance for Judaism and the only country with Jewish majority in its population. Receiving Jewish migration from various countries before its establishment, in Israel all Jewish people are thought to be the same in terms of belief and culture. However, although the country hosts a variety of religious, ethnical, cultural in its deep-roots, Israel state is also an important breaking point of conflicts within Judaism. The study will analyze the sect in Israel represented in contemporary Israel state. The study is two-folded excluding the introduction part. The introduction part will outline the historical development starting from the Prophet Abraham, who was the greatest ancestor of Jewish people, in order to better understand the condition of Jewish people in today's Israel based on a study conducted on the words used to express Judaism. The first part will analyze the historical Judaism sects and Middle Age Judaism sects, as well as providing information on belief and prayers of these sects. By the same token, the study will also analyze the status of Kari's, which is a sect that emerged in the middle ages, in Israel as there are still members of this sect in the country. The second part will provide information on the Haskala movement, which has brought about the Modern Judaism sects and the Reformist Judaism, which emerged as a consequence of this movement and which questions the belief and practices of Judaism, as well as the Orthodox Judaism which emerged as an opposition to the Reformist movement to preserve well-established traditions along with the Conservative Judaism which find its place just in between these two sects and which takes a more moderate stance and finally the reflections of these sects in Israel. The study will also provide information about the Hasidis, who are considered as the most devote group in Israel, also termed as Ultra-Orthodox, as well as Mitnageds, known as the Haredis and Neturei Karta. Even though they are not considered Jewish by Orthodox Jews, we will deal with the situation of the Samariatans living in Israel and Palestine and the Falashas within the Jewish Sects. The conclusion part will provide a general outline and evaluation.

Keywords: Israel, Jew, Hebrew, Sect, Israel State

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK.....	i
YÖNERGEYE UYGUNLUK	iii
KABUL VE ONAY SAYFASI.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
ÖZET.....	vii
ABSTRACT	viii
İÇİNDEKİLER.....	ix

GİRİŞ	1
I.TEZİN AMACI VE ÖNEMİ	1
II.TEZİN YÖNTEMİ VE SINIRLILIKLARI.....	1
III.LİTERATÜR DEĞERLENDİRME	2
IV.KAVRAMSAL ÇERÇEVE	2
A. Yahudiliği İfade Etmek İçin Kullanılan Kavramlar.....	2
1.İbrani	2
2.İsrail	3
3.Yahudi.....	3
B. Yahudiliğin Tarihsel Gelişimi.....	4
1. İbrahim’den Musa’ya Kadar Olan Dönem.....	4
2.Musa Döneminden Krallığın Kurulmasına Kadar Geçen Dönem.....	6
3.Krallığın Kurulmasından I. Mabedin Yıkılmasına Kadar Geçen Dönem.....	10
4.Babil Esaretinden II. Mabedin Yıkılmasına Kadar Geçen Dönem.....	11
5. II. Mabedin Yıkılmasından Günümüze Kadar Geçen Dönem	14

BİRİNCİ BÖLÜM

YAHUDİLİK MEZHEPLERİ

1. TARİHSEL YAHUDİ MEZHEPLERİ.....	19
1.1. Esseniler, Esseniler'in İnanç ve İbadetleri.....	19
1.2. Ferisiler, Ferisiler'in İnanç ve İbadetleri	23
1.3. Sadukiler, Sadukiler'in İnanç ve İbadetleri.....	26
2. Orta Çağ Yahudi Mezhepleri.....	27
2.1. İseviyye ve İseviyyeliğin Temel görüşleri.....	27
2.2. Yudganiyye	28
2.3. Muşkaniyye.....	29

İKİNCİ BÖLÜM

MODERN YAHUDİ MEZHEPLERİ

1. HASKALA HAREKETİ.....	30
2. REFORMİST YAHUDİLİK	33
2.1. Reformist Yahudiliğin İnanç ve İbadetleri	33
2.2. Günümüz İsrail'inde Reformist Yahudilik	37
3. MUHAFAZAKÂR YAHUDİLİK.....	39
3.1. Muhafazakâr Yahudiliğin İnanç ve İbadetleri.....	41
3.2. Günümüz İsrail'inde Muhafazakâr Yahudilik	44
4. ORTODOKS YAHUDİLİK.....	46
4.1. Ortodoks Yahudiliğin İnanç ve İbadetleri	46
4.2. Günümüz İsrail'inde Ortodoks Yahudilik	50
5. MODERN ORTODOKSLUK.....	52
5.1. Modern Ortodoksluğun İnanç esasları	53
5.2. Günümüz İsrail'inde Modern Ortodoksluk	53

6. ULTRA-ORTODOKS YAHUDİLER (HAREDİM)	53
6.1.Hasidizm ve Hasidizm'in Temel Görüşleri	54
6.2. Mitnagedim ve Mitnagedim'in Temel Görüşleri	60
6.3. Neturei Karta	63
6.4. Günümüz İsrail'inde Ultra-Ortodoks Yahudiler	66
7. İSRAİL'DE MARJİNAL YAHUDİ GRUPLARI	69
7.1. Samiriler	69
7.1.1.Samirilerin İnanç ve İbadetleri	70
7.1.2. Günümüz İsrail'inde Samiriler	72
7.2. Falaşalar	72
7.2.1. Flaşa'ların İnanç ve İbadetleri	73
7.2.2. Günümüz İsrail'inde Falaşalar	76
7.3. Karailer	78
7.3.1. Karailer'in İnanç ve ibadetleri	80
7.3.2. Günümüz İsrail'inde Karailer	82
SONUÇ	84
KAYNAKÇA	87
ÖZGEÇMİŞ	94

GİRİŞ

I. TEZİN AMACI VE ÖNEMİ

Bu çalışmamızdaki amacımız, mezheplerin dinlerin anlaşılma biçimleri olup dinle özdeşleştirilemeyeceği düşüncesinin vurgulanarak farklılıkların sosyal, siyasi, kültürel, ekonomik sebeplere dayanmasından hareketle Yahudilik mezhepleri ve Yahudi mezheplerinin günümüz İsrail’indeki varlıklarını bilimsel bir bakış açısıyla ele alıp verileri objektif bir biçimde değerlendirmektir. Çünkü dünyada 14,5 milyon Yahudi’nin %46’sı İsrail’de yaşamaktadır. Günümüzde de yaklaşık 9 milyon nüfusa sahip olan İsrail devletinin %74,3’ünü Yahudiler oluşturmaktadır. Vatandaşlarının çoğunun Yahudi olduğu tek ülke olması konunun önemini göstermektedir.

II. TEZİN YÖNTEMİ VE SINIRLILIKLARI

Bu çalışma, konu ile ilgili yazılı kaynaklar kullanılarak hazırlanmaya çalışılmıştır. Bu çalışma yapılırken Dinler Tarihinin deskriptif metodu çerçevesinde hareket edilmiştir. Bilindiği gibi bu metod dinler tarihçisini herhangi bir dinin savunuculuğundan kurtarmakta ve konuyu objektif bir şekilde ele almasını sağlamaktadır. Bu araştırma yöntemiyle tespit edilen hususlar da bilimsel bir üslupla anlatılmaya özen gösterilmiştir.

Konuyu incelerken kavramlar mümkün olduğunca Yahudi geleneğindeki biçimiyle kullanılmaya çalışılmış ve konunun daha iyi anlaşılabilmesi için bu kavramlar da dipnotta açıklanmaya gayret edilmiştir.

Tez giriş bölümü hariç iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde İsrail devletinin hangi temellerden geldiğini görmek için Yahudilerin en büyük atası olan İbrahim’den başlanıp 1948 İsrail devletinin kuruluşuna kadar olan süreç genel hatlarıyla ele alınmıştır. Modern mezheplerin hangi süreçlerden geçerek bugünlere geldiğini görebilmek ve tezde tarihsel anlamda bir bütünlük oluşturabilmek için birinci bölümde tarihsel Yahudi mezhepleri ile orta çağ Yahudi mezheplerine yer verilmiştir.

Modern dönemde Ortodoks Yahudilik, Rabbani Yahudiliğin inanç esaslarını devam ettirmektedir. Bundan dolayı orta çağ mezhepleri içerisinde Rabbani Yahudiliğe ayrıca yer verilmemiştir.

Samiriler, Karailer ve Falaşalar'ın ortaya çıkış tarihleri birbirlerinden farklıdır. Fakat üçü de İsrail'de Ortodoks Yahudilik tarafından ayrı bir Yahudi grubu olarak kabul edilmediklerinden dolayı bu mezhepler, Modern dönem Yahudi mezhepleri içerisinde "İsrail'de Marjinal Yahudi Grupları" başlığı altında incelenmiştir.

Tezimiz de mezhepler hakkında genel bir bilgi verildikten sonra bir mezhebi diğerlerinden ayıran inanç, ibadet veya dini ritüel her ne ise mümkün olduğunca bunlara değinilmeye çalışılmış ardından ise Mezheplerin İsrail'deki varlıkları hakkında bilgiler verilmiştir.

Araştırmamızda tarikatlar ve dini akımlar kapsam dışında bırakılmış ve mezhepler genel hatlarıyla ele alınarak araştırmamız İsrail bölgesi ile sınırlandırılmıştır.

III. LİTERATÜR DEĞERLENDİRME

Bu tez çalışmasında yararlandığımız eserlerden bazıları şunlardır. Kitab-ı Mukaddes Şirketi ve Yeni Yaşam Yayınları tarafından hazırlanmış olan Kutsal Kitap Dizini; Yusuf Basalel'in hazırladığı *Yahudilik Ansiklopedisi* ve *Yahudi Tarihi* adlı eserleri; Yahudi mezheplerini kendi kaynaklarından inceleyip dilimize aktaran Yaşar Kutluay'ın *İslam ve Yahudi Mezhepleri* adlı eseri; Yahudiliğin tarihî gelişimi, modern mezhepleri, kutsal metinleri, inanç anlayışı ve dinî uygulamalarını inceleyen Salime Leyla Gürkan'ın, *Anahatlarıyla Yahudilik* adlı eseri; Haredilerin iki ana alt kolu olan Hasidiler ve Mitnagedler hakkında detaylı bilgi veren Ali Osman Kurt'un *Fundamentalist Yahudiler* adlı eseri; ılımlı bir Yahudi mezhebi olan Muhafazakâr Yahudiliği ana hatlarıyla ele alan İsmail Başaran'ın *Muhafazakar Yahudilik* adlı eseri yararlandığımız kaynaklardan bazılarıdır. Yahudiliğin herhangi bir yönünü kendisine akademik ilgi alanı olarak belirleyen araştırmacıların yazmış olduğu kitap, tez, makale, vb. eserler ve ilgili internet siteleri, araştırmamızda kullandığımız diğer materyallerdir.

IV. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

A. Yahudiliği İfade Etmek İçin Kullanılan Kavramlar

1. İbrani

Yahudi geleneğinde Yahudileri ifade etmek için İbrani, İsrail ve Yahudi kavramları kullanılmaktadır. Kullanılan bu kavramlar Yahudi tarihi içerisinde belli birer döneme

işaret etmektedir.¹ İbrani kelimesi tanımlanırken birkaç farklı yorum bulunmaktadır. Bunlardan biri İbrani kelimesinin “*ibri*” veya “*hibri*” kelimelerinden geldiği ve bu kelimelerin “öte tarafın insanları” anlamında Filistin’de görülen göçebe bir kabilenin adı olduğu görüşüdür. Diğer bir görüş ise, Nuh’un üç oğlu vardır. Bunlar Ham, Sam ve Yafes’tir. Ham Hamilerin, Sam Samilerin, Yafes de Yafesilerin atasıdır. Sam’ın soyundan gelen Eber, İbrahim’in büyük atasıdır. Bu nedenle İbrahim’e “Eber’in soyundan gelen” anlamında *ibrani* (*ibri*) denilmiştir. Genel olarak da İbrani ismi etnik açıdan İsrailoğullarını nitelemek için kullanılmıştır.²

2. İsrail

Tevrat’a göre İsrail ismi, Yakup’un Esav’la barışmaya gittiği sırada karşısına bir adam çıkması ve bu adamla sabaha kadar güreşmeleri sonucunda Tanrı tarafından, Tanrı ve insanlarla güreşip yenen anlamında Yakup’a verilmiş isimdir.³ Yakup’un soyundan gelenlere de “*Beney Yisrael*” denilmektedir. Yukarıda Yahudilik tarihinde kullanılan bu kavramların belli birer döneme işaret ettiğini belirtmiştik. Yakup soyundan gelenler Tevrat’a göre, Mısır’da, Mısır’dan çıktıktan sonra çöllerde ve Kenan diyarında İsrail ve İsrail oğulları olarak adlandırılmaktadır. İsrail kelimesi çeşitli dönemlerde farklı anlamlar kazanmıştır. Saul’un ölümüne kadar on iki kabilenin tamamını kapsamak üzere kullanılan bu kelime, krallığın ikiye bölünmesinin ardından Kuzeydeki krallığın adı olmuştur. İsrail kelimesi Babil esareti sonrasında bütün kabileleri kuşatıcı anlamını muhafaza etmiş, eski hatıralarını anımsatan ve Mesihi krallık hayalini canlandıran bir kavram olarak varlığını sürdürmüştür. Günümüzde de İsrail kelimesi Musa öncesi Atalar döneminden başlayan ve aynı Tanrıya inanan halkın tamamını ifade etmektedir.⁴

3. Yahudi

Yahudi kelimesinin aslı İbranice “*Yehudi*” şeklindedir. Yahudi kelimesi, öncelikle kişi ismi olarak Yakup’un dördüncü oğlunun adı olarak kullanılmıştır. Dördüncü erkek çocuğunu doğuran Yakup’un hanımı Lea, “*Rabbe övgüler sunacağım*” diyerek çocuğun ismini övülmüş, methedilmiş anlamında Yahuda koyar.⁵ Yakup’un her bir oğlu birer

¹ Baki Adam, *Dinler Tarihi El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2015, s. 56.

² Salime Leyla Gürkan, “İbraniler”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.1, 1988, s.626-627.

³ “Artık sana Yakup değil İsrail denecek” dedi. Bkz. Yaratılış 32; 28.

⁴ Ömer Faruk Harman, “İsrail (Beni İsrail)”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.23, 1988, s.193-195.

⁵ Yaratılış 29; 1-35.

kabileye lider olup, o kabile de o liderin ismiyle bilindiği için, Yahudi ismi de bir kabile ismi olarak, Yakup'un dördüncü oğlu Yahuda'nın kabilesinin ismi olmuştur. Yakup'tan sonra Babil sürgününe kadar geçen süre içerisinde İsrail oğulları olarak bilinen İbraniler, Babil sürgününden döndükten sonra Filistin'deki Yahuda bölgesine yerleşmiş ve bu bölgeye yerleşenler de bölge ismine nispetle Yahudalılar anlamında Yahudiler ismini almışlardır. Aynı zamanda Yahudi ismi, Yahuda soyundan gelen Davut'un kurduğu ve oğlu Süleyman'dan sonra ikiye bölünen ve güneydeki Kudüs merkezli krallığın adı olmuştur.⁶ Yahudi tarihinde önemli bir yeri olan ve Yahudilik kelimesine etnik bir anlam yükleyen Ezra'ya göre ise Yahudi, Yakup'un neslinden gelen, sürgünden dönen ve İsrail halkı denen küçük bir grubun adıdır.⁷ Önceleri Yahudi kelimesi, Yahuda kabilesine mensup olanlar için kullanılsa da daha sonra Yahuda kabilesi başta olmak üzere İsrail oğullarının bütün kabilelerinin inancını ifade eder hale gelince, Yahudilik kelimesi, İsrail oğullarının inandığı, benimsediği ve yaşamaya çalıştığı dinin adı olmuş ve zaman içerisinde de etnik bir kimlikten dini bir kimliğe dönüşmüştür. Günümüzde ise Yahudi kelimesi İsrail oğullarının devamı olma ve Musa'nın getirdiği şeriata bağlılık manasında hem etnik bir anlamı hem de dini aidiyeti ifade etmektedir.⁸

B. Yahudiliğin Tarihsel Gelişimi

1. İbrahim'den Musa'ya Kadar Olan Dönem

Yahudi dininde İbrahim, İshak ve Yakup Yahudilerin en büyük atalarıdır. Bu sebeple Yahudi tarihi İbrahim ile birlikte başlar ve ilk Yahudi olarak da İbrahim görülür. Tevrat'a göre İbrahim, Nuh'un oğlu Sam'ın soyundan gelen Terah'ın oğludur.⁹ İbrahim, babası Terah ile birlikte Kildanilerin Ur kentinden ayrılıp Harran'a gelip oraya yerleşir.¹⁰ İbrahim, babası Terah vefat ettikten sonra ülkesini, akrabalarını ve baba evini bırakarak Rab'in ona ve onun soyuna vaat ettiği¹¹ Kenan¹² ülkesine göç eder. Kenan

⁶ Salime Leyla Gürkan, "Yahudilik", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.43, 1988, s.182-184.

⁷ Günay Tümer, Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2009, s.284.

⁸ Salime Leyla Gürkan, *Ana Hatlarıyla Yahudilik*, İSAM Yayınları, Ankara, 2016, s.16.

⁹ Yaratılış 11;26.

¹⁰ Yaratılış 11;31-32.

¹¹ "Bu toprakları senin soyuna vereceğim" Bkz. Yaratılış 12; 5.

¹² Kenan ülkesinin sınırları Çölde Sayım 34;1-13 arsında belirtilmiştir. Buna göre Kenan ülkesinin sınırları şöyledir; "Rab Musa'ya şöyle dedi; İsrailoğullarına de ki, Kenan diyarına girdiğinizde, miras olarak size düşecek Kenan toprakları ve sınırları şöyle olacak: Güney tarafınız Edom'un yanındaki Zin Çölünden başlayacak ve güney sınırınız doğuda Lut Gölünün ucuna

ülkesinde şiddetli kıtlık yaşanması üzerine de İbrahim kısa süreliğine Mısır'a gider.¹³ İbrahim, Kenan ülkesine geri döndüğünde çok zengindir.¹⁴ İbrahim'in eşi Sara çocuğu olmadığı için İbrahim'e cariyesi Hacer ile evlenmesini teklif eder.¹⁵ İbrahim'in Hacer ile evliliğinden bir oğlu olur. Oğluna "İsmail" (*Tanrı işitti*) ismini verir.¹⁶ İbrahim 99 yaşına geldiğinde Rab onun ve soyunun erkeklerinin sünnet olmasını emreder ve Sara'dan bir çocuğu olacağını müjdelar. İbrahim'in bir yıl sonra Sara'dan çocuğu olur ve ismini "İshak" (*Güler*) koyar.¹⁷

İshak büyüüp süttan kesildiğı zaman İbrahim bir davet verir. Sara İsmail'in, oğlu İshak ile alay ettiğini görünce, İbrahim'den Hacer ve İsmail'i kovmasını ister. Rab, İbrahim'e Sara'nın dediğini yapmasını, soyunun İshak'tan devam edeceğini söylemesi üzerine İbrahim, eşi Hacer ve Oğlu İsmail'i evinden gönderir.¹⁸

İbrahim ve ailesi son olarak Hebron'a yerleşir ve Sara vefat ettiğinde İbrahim oradan bir aile mezarlığı satın alır ve Sara oraya defnedilir.¹⁹ Yüz yetmiş beş yaşında vefat eden İbrahim de karısı Sara'nın yanına defnedilir.²⁰

İbrahim'in vefatından sonra Rab, İshak'ı mübarek kılar. İshak kırk yaşında iken Rebeka ile evlenir. Kısır olan Rebeka, İshak'ın Rab'be yakarmasından sonra hamile kalır. Rebeka'nın ikiz oğulları olur. İshak doğan çocuklarından birinin adını Esav, diğarının adını da Yakup koyar.²¹

uzanacak. Sınırlarınız Akrep Geçidi'nin yokuşunun güneyinden kıvrılıp Zin'e geçecek ve Kadeş-Barnea'nın güneyine dek inecek. Sonra Hasar-Addar'a doğru çıkıp Asmon'a gidecek. Oradan da Mısır Vadisine uzanarak Akdeniz'de son bulacak. Batı sınırlarınız Akdeniz ve kıyısı olacak. Bu sizin batı sınırlarınız olacak. Kuzey sınırlarınız şudur: Akdeniz'den Hor Dağına dek uzanacak. Hor Dağı'ndan Levo-Hamat'a, oradan Sedat'a, Zifron'a doğru uzanarak Hasar-Enan'da son bulacak. Kuzeyde sınırlarınız bu olacak. Doğu sınırlarınız Hasar-Enan'dan Şefam'a dek uzanacak. Sınırlarınız Şefam'dan Ayin'in doğusundaki Rivla'ya dek inecek. Oradan Kinneret Gölü'nün (Celile Gölü) doğu kıyısındaki yamaçlara dek uzanacak. Oradan Şeria ırmağı boyunca uzanacak ve Lut Gölü'nde son bulacak."

Cohn-Sherbok'da Kenan bölgesinin genellikle doğu Akdeniz'de günümüz İsrail, Ürdün ve Suriye'sinin büyük bir kısmını kapsayan geniş bölge olarak anlaşıldığını belirtmiştir. Bkz. Cohn-Sherbok, *Yahudiliğin Kısa Tarihi*, İz Yayınları, İstanbul, 2010, s.12.

¹³ Yaratılış 12;10.

¹⁴ Yaratılış 13;2.

¹⁵ Yaratılış 16;1-3.

¹⁶ Yaratılış 16;15.

¹⁷ Yaratılış 17; 1-15.

¹⁸ Yaratılış 21; 8-14.

¹⁹ Yaratılış 23;1-19.

²⁰ Yaratılış 25;10.

²¹ Yaratılış 25; 19-27.

İshak yaşlanıp gözleri görmediği bir zamanda Esav'ı yanına çağırıp bir hayvan avlayıp getirmesini ister. Sonrasında ise, onu kutsayacağını söyler. Bunu öğrenen Yakup hileyle Esav'ın yerine geçerek kendini mübarek kıldırır. Bunu öğrenen Esav, Yakup'u öldüreceğini söyler. Esav'dan kaçan Yakup Harran'a gider. Harran'da dayısı Laban'ın iki kızı ile evlenir. Laban'ın iki kızı ve onların yanında gelen iki cariyeden Yakup'un on iki oğlu ve bir de kızı olur. Rab'bin Yakup'a *"Atalarının topraklarına, akrabalarının yanına dön"*²² buyurması üzerine eşi ve çocuklarını alıp babasının yanına, Kenan'a geri döner.

Yakup çocukları içinde en çok Yusuf'u sever. Yakup'un Yusuf'u diğerlerinden daha çok sevmesi sebebiyle kardeşleri Yusuf'tan nefret ederler. Yusuf bir rüya görüp bunu da kardeşlerine anlatınca Yusuf'a karşı olan nefretleri daha çok artar ve onu bir kuyuya atarlar. Daha sonra Yusuf'u kuyudan çıkarıp oradan geçen Midyanlı tüccarlara yirmi gümüşe satarlar. Midyanlılar da Yusuf'u Mısır'a götürüp Mısır'da Firavunun bir görevlisi olan Potifar'a satar.²³ Yusuf'un yaptığı işlerde başarılı olduğunu gören Potifar, ondan memnun kalarak onu özel hizmetine alır. Yusuf güzel yapılı ve yakışıklı bir delikanlıdır. Potifar'ın eşi Yusuf ile birlikte olmak isteyip Yusuf da bu isteği reddedince Potifar'ın eşi bu duruma kızarak onu zindana attırır.²⁴ Zindanda rüyaları yorumlaması ile bilinen Yusuf, bir gün Firavunun da gördüğü rüyayı yorumlayarak zindandan kurtulur. Firavun, Yusuf'u Mısır'a yönetici olarak atar.²⁵ İbrahim zamanında olduğu gibi Kenan diyarında tekrar kıtlık baş gösterince Yakup oğullarını erzak almaları için Mısır'a gönderir. Kardeşleri Mısır'da Yusuf ile karşılaşır. Yusuf kardeşleri ile birlikte babasına Mısır'a gelmesi için haber gönderir. Bunun üzerine Yakup kabilesini de alıp Mısır'a gelerek buraya yerleşir.

2.Musa Döneminden Krallığın Kurulmasına Kadar Geçen Dönem

Zamanla Yusuf, Yusuf'un kardeşleri ve o kuşağın hepsi ölür. Ama soyları çoğalır ve Mısır İsrail oğullarıyla dolup taşar. Sonra Yusuf'u tanımayan bir Kral gelip halkına *"Bakın, İsraililer sayıca bizden daha çok. Gelin onlara karşı aklımızı kullanalım yoksa sayıca daha da çoğalırlar; bir savaş çıkarsa, düşmanlarımıza katılıp bize karşı savaşır"*

²² Yaratılış 31;3.

²³ Yaratılış 37; 1-36.

²⁴ Yaratılış 39; 1-23.

²⁵ Yaratılış 41: 1-57.

*ülkeyi terk ederler.*²⁶ demesi üzerine halk İsrail oğullarına baskı yapmaya başlar. Bu baskılar sonucu İsraililer daha da çoğalarak bölgeye yayılırlar. Sadece baskı yapmakla yetinmeyen Mısır kralı, “*doğan her İbrani erkek çocuğu Nil’e atılacak kızlar sağ bırakılacak*” diye emreder.²⁷ Bu dönemde Mısır’da dünyaya gelen Musa, annesi tarafından üç ay saklanır. Annesi onu daha fazla saklayamayacağını anlayınca hasır bir sepet alıp sepeti katran ve ziftle sıvayıp içine çocuğu yerleştirir ve Nil kıyısındaki sazlığa bırakır. Musa’nın Ablası çocuğun akıbetini görmek için onu uzaktan gözler. Bu sırada yıkanmak üzere ırmakta olan Firavunun kızı sepetin içindeki ağlayan çocuğu görür ve onu evlat edinir. “*Onu sudan çıkardım*” diyerek adını “*Musa*” koyar.²⁸ Musa Firavunun sarayında büyür ve bir gün Mısırlılardan birinin bir İbrani’yi dövdüğünü görüp etrafta da kimsenin olmadığını anlayınca Mısırlıyı öldürüp kuma gömer. Bu olayı Firavun duyup Musa’yı öldürmek isteyince, Musa Mısır’ı terk ederek Midyan’a kaçar. Orada Midyanlı Kâhin olan Reuel’in kızıyla evlenir.²⁹ Musa kayınbabasının koyunlarını güderken Rab’in meleği çalıdan yükselen alevlerin içinde ona görünür. Yanan ama tükenmeyen çalının içinden Rab Musa’ya Mısırlıların elinden İsrail oğullarını çıkarıp geniş ve verimli topraklara, süt ve bal akan Kenan topraklarına götürme görevini verir.³⁰ Musa bazı çekincelere rağmen görevi kabul eder ve Mısır’a geri döner. Musa’nın ağabeyi Harun da Musa’nın sözcüsü olur. Mısır’a dönen Musa ve Harun İsrail’in bütün ileri gelenlerini toplayarak Rab’bin Musa’ya söylemiş olduğu her şeyi anlatıp bir de Musa, verilen mucizeleri halkın önünde gösterince halk onlara inanır.³¹ İsrail halkının onayını alan Musa ve Harun, Firavunun yanına gidip İsrail halkını serbest bırakmasını isterler ama Firavun bu isteği reddeder. Firavun Musa ve Harun’un isteğini reddetmekle kalmaz, İsrail halkına daha da fazla zulmetmeye başlar. Bunun üzerine Musa Rab’be “*Niçin bu halka kötü davrandın? Beni bunun için mi gönderdin*” diyerek serzenişte bulunur. Bunun üzerine Rab Musa’ya Firavunun kendi elleriyle İsrail halkını ülkesinden kovacağını söyler. Rab Mısır’ın üzerine *On Bela*³² gönderir. Firavun, başlarına gelen bu belalar üzerine İsrail halkını göndermeye razı olur. Dört yüz otuz yıl Mısır’da yaşayan İsraililer kadın ve çocukların dışında 6 yüz bin kadar erkekle yaya olarak Mısır’dan

²⁶ Mısır’dan Çıkış 1;8-9.

²⁷ Mısır’dan Çıkış 1; 22.

²⁸ Mısır’dan Çıkış 2; 1-9.

²⁹ Mısır’dan Çıkış 2;11-21.

³⁰ Mısır’dan Çıkış 3;1-9.

³¹ Mısır’dan Çıkış 4;29-31.

³² On Bela için bkz. Mısır’dan Çıkış 8-11 Baplar.

çıkartılır.³³ Verdiği karardan pişman olan Firavun ordusu ile birlikte Mısır'dan kaçan İsraililerin peşine düşer. İsraililer Kızıldeniz'e gelince Musa elini denizin üzerine uzatır ve sular ikiye bölünür. İsraililer kuru toprak üzerinde yürüyerek denizi geçerler. Onları takip eden Firavun ve ordusu ise üzerlerine kapanan denizin altında kalarak boğulurlar.³⁴

İsraililer Mısır'dan çıktıktan tam üç ay sonra Sina Çölü'ne gelirler. Musa, Sina Dağına çıkar ve orada Rab Musa'ya görünerek Yahudilerin temel prensiplerini içinde bulunduran yasaları bildirir. Bu yasalar on emirdir.³⁵ Bu Tanrı ile İsraililer arasındaki ilk anlaşmadır.³⁶ Sina Dağında kırk gün kalan Musa döndüğünde iki Taş Tablet üzerine yazılı olarak bu emirleri getirir.³⁷ Musa, İsrail halkını vaat edilen toprakların sınırına kadar götürür ama Rab Musa'ya “... *senin soyuna vereceğim diye ant içtiğim ülke budur. Ülkeyi sana gösterdim, ama oraya gitmeyeceksin.*” diye buyurunca Musa Kenan topraklarına giremeden 120 yaşında Moav ülkesinde ölür.³⁸ İsrail oğulları Kenan topraklarında yaşayan halkla savaşmaya karşı çıkmaları yüzünden vaat olunan topraklardan men edilerek kırk yıl boyunca çöle mahkûm edilirler.³⁹

Musa'nın ölümünden kısa bir süre önce de Rab Musa'ya vaat edilen topraklara yardımcısı Nun oğlu Yeşu'nun gireceğini bildirir. Rab Yeşu'ya “*Güçlü ve yürekli ol. Çünkü halkı, atalarına vereceğimi ant içtiğim ülkeyi almaya sen götüreceksin*” der.⁴⁰ Bunun üzerine Yeşu, Kenan diyarını fetheder ve birçok krallığı yenilgiye uğratır. Yeşu'nun önderliğinde fethedilen topraklara ayak basan halk, on iki kabileden oluşur. Kabileler Yakup'un on iki oğluna dayanır. Fethedilen toprakları Yeşu Rabbin emri ile kura sonucu bu on iki kabileye paylaştırır.⁴¹

Yeşu'nun 110 yaşında vefat etmesinden⁴² sonra Yahudi tarihinde yeni bir durum ortaya çıkar. İlk kez Yahudi halkı kendi vatanlarında bağımsızdır ama güçlü bir liderleri yoktur. Yeşu'nun ölümünden sonra İsrail'in yeniden kurulması ve Saul'un

³³ Mısır'dan Çıkış 12;37.

³⁴ Mısır'dan Çıkış 14;15-28.

³⁵ Mısır'dan Çıkış 19;1.

³⁶ Yusuf Besalel, *Yahudi Tarihi*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın a. ş., İstanbul, 2003, s.39.

³⁷ Mısır'dan Çıkış 34:29.

³⁸ Yasanın Tekrarı 1, 34;4-7.

³⁹ Gürkan, *Ana Hatlarıyla Yahudilik*, s.19.

⁴⁰ Yeşu 1;6.

⁴¹ Yeşu 13;6.

⁴² Yeşu 24;29.

egemenliğinde bir krallığın oluşmasına kadar geçen süreyi kapsayan "Hâkimler" dönemi başlar.⁴³ Bu Hâkimler geçici liderlerdir, veraset yoktur, sorunu çözeceğini düşünen kişi yönetimi ele alır ve işi bitince de vazifeyi bırakır.⁴⁴ Bu durum İsrail oğullarının bölünmüş ve düşmanlarını yenemeyecek durumda olmalarının bir göstergesidir. Bu dönem Tanah'ta da şu şekilde ifade edilmiştir; "*O dönemde kral yoktu ve herkes istediğini yapıyordu.*"⁴⁵

Bu dönemde tanrı saltanat sahibi olarak görüldüğü için önceleri monarşik yönetime karşı çıkmıştır. Daha sonra ise, 11. yy. Filistinlilerin Yahudi halkına tehdit oluşturması sonucunda kabileler birleşme ihtiyacı hissederler.⁴⁶ Bunun üzerine hâkimlerin sonuncusu Samuel'e, İsrail oğullarının "*Öteki uluslarda olduğu gibi bizi yönetecek bir kral ata*" diye ısrar etmeleri üzerine Samuel de Saul'u kral tayin eder.⁴⁷ Saul'un krallığı zamanında Davut, Filistli Golyat'ı sapan ve taşla yenince Saul'un dikkatini çeker.⁴⁸ Saul, Davut'u ordusuna alıp ona orduda üstün bir rütbe verir.⁴⁹ Filistli Golyat'ın öldürülmesinden sonra Saul ve askerler geri dönerler. İsrailli kadınlar tef ve çeşitli çalgılar çalarak Saul'u karşılarlar. Bu karşılamada "*Saul binlercesini öldürdü, Davut on binlercesini*" diyerek ezgi söylemeleri üzerine Saul, Davut ile aralarında krallıktan başka fark olmadığını düşünerek Davut'u kıskanır⁵⁰ ve onu öldürme planları yapsa da başarılı olamaz.

Davut yaptığı her işte başarılı olunca büyük bir üne kavuşur. Saul'un ölümünden⁵¹ sonra ise Davut tahta geçer. Davut, otuz yaşında kral olur ve kırk yıl boyunca da krallık yapar.⁵² Davut Kudüs'ü fethedip burayı başkent olarak ilan ettikten sonra buraya bir mabet yapmak isteyince Rab ona "*sen ölüp atalarına kavuşunca, senden sonra soyundan birini ortaya çıkarıp krallığını pekiştireceğim. Adıma bir tapınak kuracak*

⁴³ <http://www.jewishencyclopedia.com/articles/9052-judges-period-of> (erişim: 20.09.2018)

⁴⁴ Besalel, *Yahudi Tarihi*, s. 41.

⁴⁵ Hakimler 21;25.

⁴⁶ Chon-Sherbok, s.37.

⁴⁷ I. Samuel 10;24.

⁴⁸ I. Samuel 17;50.

⁴⁹ I. Samuel 18;5.

⁵⁰ I. Samuel 18; 6-9.

⁵¹ I. Samuel 31;6.

⁵² II. Samuel 5;1-4.

odur.” diye buyurması üzerine, Davut bir mabet inşa etmekten vazgeçer.⁵³ Davut vefat etmeden önce de oğlu Süleyman’ı varisi olarak atar.⁵⁴

3.Krallığın Kurulmasından I. Mabedin Yıkılmasına Kadar Geçen Dönem

Davut’un vefatından sonra oğlu Süleyman İsrail tahtına geçer. Çok sağlam temeller üzerine oturan Süleyman, Rab’bin, babası Davut’a verdiği sözü yerine getirmek üzere bir mabet inşa ettirir.⁵⁵ Davut zamanında Kudüs’e getirilerek toplanma çadırında muhafaza edilen ve içerisinde on emir tabletleri bulunan ahit sandığı da bu Mabedin bir odasına yerleştirilir.⁵⁶ Böylelikle Kudüs, hem idari bir merkez hem de ibadet merkezi olmuştur.⁵⁷ Süleyman diplomatik ilişkilerini güçlendirmek için yabancı prenseslerle evlenir.⁵⁸ Bunun sonucunda da putperestlere ait dini gelenekler Kudüs’te görülmeye başlar. Aynı zamanda bu durum Süleyman’ın halktan zorla vergi tahsil etmesi ve kabilelerin iş gücünden yararlanması ile birleşince halk arasında huzursuzluk çıkmasına sebep olur.⁵⁹ Süleyman’ın vefatından sonra ise tahta, oğlu Rehevam⁶⁰ geçer. İsrail oğulları Rehevam’a bazı şartlar ileri sürerler. Rehevam bu şartları kabul etmeyince İsrail oğulları Rehevam’a itaat etmeyi reddedip isyan ederler. Bunun üzerine İsrail krallığı, güneyde merkezi Kudüs olan Yahuda krallığı ve kuzeyde çeşitli hanedanlar arasında el değiştiren İsrail krallığı olarak ikiye bölünür.⁶¹

Kuzeydeki İsrail krallığı Asurlular tarafından MÖ. 722 yılında yıkılır. Asur Kralının İsrail bölgesini ele geçirmesinin ardından bölge halkı Asur’a sürülür ve yerine farklı bölgelerden getirilen yabancı gruplar yerleştirilir.⁶² Asurluların Kuzey krallığını

⁵³ II. Samuel 7;12-13.

⁵⁴ I. Krallar 1;35.

⁵⁵ I. Krallar 5;5.

⁵⁶ I. Krallar 8;1-11.

⁵⁷ Chon-Sherbok, s.39.

⁵⁸ Bu durum I. Krallar 11;1-3 arasında şu şekilde anlatılır; “Kral Süleyman firavunun kızının yanı sıra Moavlı, Ammonlu, Saydalı ve Hititli birçok kadını sevdi. Bu kadınlar Rabbin İsrail halkına, “Ne siz onlar arasına girin ne de onlar sizin aranızda girsinler; çünkü onlar kesinlikle sizi kendi ilahlarının ardınca yürütmek üzere saptıracaklardır.” Deddiği uluslardandı. Buna karşı Süleyman onlara sevgiyle bağlandı. Süleyman’ın kral kızlarından yedi yüz karısı ve üç yüz cariyesi vardı. Karıları onu yolundan saptırdılar.”

⁵⁹ Chon- Sherbok, s.39.

⁶⁰ I. Krallar 11;43.

⁶¹ Besalel, *Yahudi Tarihi*, s. 42-47.

⁶² Samiriler olarak bilinen Yahudi toplumuna dâhil edilmeyen grubun kökleri de bu döneme dayandırılır. Bkz. Gürkan, *Ana Hatlarıyla Yahudilik*, s. 22.

yıktıktan sonra, bu bölgeden sürülen on kabilenin durumlarıyla ilgili çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Yahudiliğin Kısa Tarihi isimli kitabın yazarına göre, bu kabileler gittikleri yerlerin halklarıyla evlenerek kimliklerini kaybetmişler ve tarih sahnesinden silinmişlerdir. Rabbanilerin de bu kabilelerin Arabistan da Sambatyon nehrinin ötesinde bulunduklarını ileri sürdüklerini belirtmiştir. Orta çağ seyyahlarının farklı zamanlarda kendilerini kayıp kabilelerin torunları olduklarını söyleyen kabilelerin haberlerini duyduklarını ifade eder.⁶³

Güneydeki Yahuda krallığı da Babilliler tarafından MÖ. 586 yılında yıkılır. Babilliler ülkenin bağımsızlığının simgesi olan Mabedi yıkar ve tüm halkı da Babil'e sürerler. Bu olay Tanah'ta şu şekilde anlatılır;

“Rab Kildan Kralı'nı onların üzerine saldırttı. Kildani ordusu gençlerini tapınakta kılıçtan geçirdi. Ne delikanlıya ne genç kıza, ne yaşlıya, ne ak saçlıya acıdı. Rab hepsini Kildan Kralının eline teslim etti. Rab Tanrı'nın Tapınağı'ndaki büyük küçük eşyaları, tapınağın, Yahuda Kralı'nın ve önderlerinin hazinelerini Babil'e taşıttı. Tanrının Tapınağını ateşe verdiler, Yerusolim surlarını yıkıp bütün sarayları yaktılar, değerli olan her şeyi yok ettiler. Kildan Kralı kılıçtan kurtulanları Babil'e sürdü. Bunlar Pers Kralı hâkim oluncaya dek onun ve oğullarının köleleri olarak yaşadılar.”⁶⁴

Mabedin, Süleyman tarafından inşa edilmesi ile başlayan ve Babil sürgünü ile yıkılması ile biten bu döneme “Birinci Mabet Dönemi” adı verilir.⁶⁵

4.Babil Esaretinden II. Mabedin Yıkılmasına Kadar Geçen Dönem

Babil devleti yıkılıp yerine Pers İmparatorluğu hâkim olduktan sonra Pers Kralı Koreş Babil'deki Yahudilerin ana vatanlarına dönmelerine izin veren bir bildiri yayınlar. Bildiri de şöyle der;

“Göklerin Tanrısı Rab yeryüzünün bütün krallıklarını bana verdi. Bana Yahuda'daki Yerusolim Kenti'nde kendisi için bir tapınak yapmakla

⁶³ Chon-Sherbok, s. 43-44.

⁶⁴ 2.Tarihler 36;17-20.

⁶⁵ Besalel, *Yahudi Tarihi*, s.51.; Reuven Firestone, *Yahudiliği Anlamak İbrahim'in/Avram'ın Çocukları*, (çev. Çağlayan Erendag ve Levent Kartal), Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın AŞ, İstanbul, 2004, s.40.

görevlendirdi. Aramızda onun halkından kim varsa oraya gitsin. Tanrısı Rab onunla olsun. Yahuda'daki Yerusalim Kenti'ne gidip İsrail'in Tanrısı Rab'bin, Yerusalim'deki Tanrı'nın Tapınağını yeniden yapsınlar.”⁶⁶

Bu ferman üzerine Babil'e sürgün giden Yahudiler yaşadıkları yerlerden Yerusalim'e ve Yahuda'daki kendi kentlerine geri dönerler.⁶⁷ Millet olarak yok olmaktan kurtulan Yahudiler, Yerusalim'e döndükten sonra Babilliler tarafından yıkılan mabetlerini yeniden inşa etmek isteyince Yerusalim toprakları dışında yaşayan birçok Yahudi de mabedin inşası için maddi olarak katkıda bulunur. Mabedin inşası MÖ. 515 yılında tamamlanır.⁶⁸

İnşa edilen mabet, Süleyman tarafından inşa edilen I. Mabet kadar görkemli olmasa da Yahudilerin kurtuluşunu ifade etmeleri açısından oldukça önemlidir. Pers Kralı Artahasta'nın krallığı döneminde yaşayan, kendini Rabbin yasasını inceleyip uygulamaya ve İsrail'de ilkeleri, kuralları öğretmeye adanmış bir din âlimi olan Ezra Tanrının yasasının uygulanıp uygulanmadığı konusunda Yahuda ve Yerusalim'de araştırma yapmak üzere Kral Artahasta tarafından görevlendirilir.⁶⁹ Ezra Babil'den döndükten sonra İsrail halkının Yasa'ya karşı gelmelerinden dolayı Tanrı'nın İsrail halkını tekrar cezalandırmasından korkar. Bu sebeple Ezra, İsrail topraklarında yaşayan Yahudiler arasında sözlü yorumu ile birlikte unutulmuş Tevrat'ı yeniden yazmış ve halkın hayat tarzı olarak benimsemesini istediğı için halka okuyarak yorumlamıştır. Tevrat'ı haftalık okuma parçalarına bölmüş ve haftalık Tevrat okuma geleneğı oluşturmuş, İbrani yazı karakterinde olan Tevrat'ı Asuri yazı stiline çevirmiş, Tevrat metni üzerinde anlaşılması zor harfler üzerine noktalar koymuş, senenin başlangıç ayını değıştirmiş ve Yahudilerin yabancılarla evlenmelerini yasaklayarak Yahudilik cemaatini yeniden örgütlemiştir. Ezra, Yahudiliğın bugünkü halinin oluşmasında ciddi bir rol oynamış ve Ezra'nın etkisiyle Yahudilik ırka dayalı bir din olmuştur.⁷⁰

İkinci mabedin kurulmasından Romalıların bu mabedi yıkmalarına kadar olan dönem ise “İkinci mabet dönemi” olarak bilinir.⁷¹ İkinci mabet dönemi Yahudiliğın

⁶⁶ Tarihler 36;23.; Ezra, 1;2-4.

⁶⁷ Ezra 2;1.

⁶⁸ <http://www.myjewishlearning.com/article/second-temple/> (erişim: 20.09.2018)

⁶⁹ Ezra 7;10-14.

⁷⁰ Adam, s. 69.

⁷¹ Besalel, *Yahudi Tarihi*, s. 55.; Firestone, s.40.

kurumsallaşması açısından önemlidir. Çünkü, Yahudiliğin temelini oluşturan sinagogların kurulması, düzenli dua geleneğinin oluşturulması, ihtida, ahiret gibi inanç uygulamalarının gün yüzüne çıkması, İsrail'in "Kutsal ırk" olarak farklılığının vurgulanması, Tora'nın yazıya geçirilmesi ve liderliğin Davut hanedanlığından kahinlerin eline geçip, kahinlerin toplumun liderliğini üstlenmesi bu döneme olmuştur.

⁷²

Pers İmparatorluğunun bir vilayeti olan Yahuda bölgesi, Büyük İskender'in Pers İmparatorluğunu yenilgiye uğratmasından sonra MÖ. 332'de Büyük İskender tarafından fethedilmiştir. Büyük İskender'in Yahudilerin yaşadığı bölgeleri fethetmesiyle beraber Yunan egemenliği ve bununla birlikte Hellen kültürünün etkisi başlamıştır. Büyük İskender'in ölümünden sonra ise imparatorluğun birliği korunamamış ve hanedanlıklar arasında İmparatorluk parçalanmıştır.⁷³ Yahuda halkı önce Mısır merkezli Ptolemeos, daha sonra Suriye merkezli Selevkos Krallıkları tarafından yönetilmiştir.⁷⁴ Başlangıçta Yahudilere dinsel özgürlük tanıyan Selevkoslar, daha sonra Kudüs'ü bir Yunan kenti şekline dönüştürmüş, Kudüs'teki mabedi yağmalayıp mabede Zeus heykelini koymuşlar ve Yahudilerin Tora'ya itaat etmeyecekleri yönünde bildiriler yayınlamışlardır.⁷⁵ Bu dönemde birçok Yahudi Yunan kültüründen etkilenmesi sebebiyle Yahudi kimliğini korumak isteyen Yahudiler de isyan etmişlerdir. Rahip Mattathias önderliğinde başlatılan isyan sonucunda MÖ. 165-63 yılları arasında hüküm süren Haşmoni dönemi olarak bilinen bağımsız bir Yahudi idaresi kurulmuştur. Ancak pek çok Yahudi, kurulan bu yeni Yahudi idaresini yabancı idarelerden daha katı bulunca Yahudi gruplar arasında bir iç savaş baş göstermiş ve bunu fırsat bilen Roma generali Pompeius bölgeye müdahale ederek yönetimi devralmıştır. Böylece bölge, M.Ö. 63'de Roma İmparatorluğu'nun kontrolüne girmiştir.⁷⁶ Romalı idarecilerin Yahudilere uygulanan vergileri artırması, Bet Amikdaş hazinelerini yağmalamaları ve Yahudilerin dini hayatlarına müdahale ederek Yahudilere yapmış oldukları eziyetler sebebiyle, bu dönemde kurtuluşu bizzat getirme iddiasıyla ortaya çıkan fanatik Yahudiler (Zelotlar) Roma'ya karşı bir İsyan başlatmışlardır. Bunun üzerine Roma imparatoru Vespasianus,

⁷² Ali Osman Kurt, İkinci Mabet Dönemi Yahudiliğine Genel Bir Bakış, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2006, 10.2, s.437-454.; Mahmut Aydın, *Ana Hatlarıyla Dinler Tarihi*, Ensar Yayınları, Samsun, 2013, s.297.

⁷³ <https://www.thegreatcoursesdaily.com/alexander-greats-impact-jews/> (erişim: 23.09.2018)

⁷⁴ Gürkan, *Ana Hatlarıyla Yahudilik*, s.25.

⁷⁵ Besalel, *Yahudi Tarihi*, s.59

⁷⁶ Mahmut Aydın, s. 297-299.

Yahudiye'deki isyanı bastırmak üzere oğlu Titus'u görevlendirir. MS 70 yılında Titus komutanlığında bir ordu, İsyanı kanlı bir şekilde bastırarak ve Yerusşalim'e girerek şehri tamamen tahrip edip Mabedi de yıkmışlardır.⁷⁷ Mabedin yıkılmasıyla Yahudi tarihinde II. Mabet dönemi de sona ermiştir. Yıkılan bu Mabetten günümüze de sadece batı duvarı kalmıştır.⁷⁸ Günümüzde de Yahudiler bu duvara "*Batı Duvarı*" anlamında İbranice bir kelime olan "*ha-kotel ha-ma'aravi*" tabirini kullanmaktadır.

5. II. Mabedin Yıkılmasından Günümüze Kadar Geçen Dönem

İsrail'in çekmiş olduğu sıkıntılar sonucunda kutsal bir hükümdarın çıkacağı, bütün sıkıntıları dindireceği ve Davut'un eski hâkimiyetini yeniden kuracağına dair dindarlar arasında bir mehdî beklentisi açığa çıkmıştır.⁷⁹ Zelotların isyan etmesinin ardından Romalılara karşı ikinci isyanda mehdîliğini ilan eden Simeon Bar Kohba önderliğinde başlamış, Kudüs ve Yahuda yeniden ele geçirilmiştir. Ancak Romalıların üstünlüğü karşısında direnemeyen Yahudiler sürgün edilip, Kudüs yeniden tahrip edilmiş, Yahuda ve Samariya adları kaldırılarak bu bölge Suriye Filistini adını almıştır. Bu bölgeye de Yahudilerin girişi yasaklanmıştır.⁸⁰ Yahudiler kitleler halinde Mısır'a, Kuzey Afrika'ya, İspanya'ya ve Avrupa'ya sürülmüşler ve böylelikle Yahudi tarihinde "İkinci Sürgün Hayatı" başlamıştır.⁸¹ Yahudilerin yaşayışlarında bu devrin etkisi büyük olmuştur. Çünkü mabedin yıkılışı Kutsal Kitap Yahudiliğini sona erdiren ve Rabbinik Yahudiliği başlatan ola olmuştur.⁸²

Babil sürgününden sonra Yahudiler, Pers imparatoru Koreş'in vermiş olduğu dönüş izni ile Kudüs' girmiş ve mabetlerini yeniden inşa etmişlerdi. Fakat bölgenin Romalılar tarafından ele geçirilmesinden sonra, bölgeden sürülen ve bölgeye girişlerine izin verilmeyen Yahudiler, mabetlerini ve buna bağlı olarak da sahip oldukları dini otoritelerini kaybetmişlerdir. Bundan sonra Yahudi toplumu da "Rabay" adı verilen din bilginlerinin oluşturduğu bir grubun idaresi altında toplanmış ve bu din adamları tarafından geliştirilen Yahudi geleneği de "Rabbinik Yahudilik" olarak adlandırılmaya

⁷⁷ Besalel, Yahudi Tarihi, s.64; Gürkan, *Ana Hatlarıyla Yahudilik*, s. 29; Mahmut Aydın, s. 297-299.

⁷⁸ Küçük, s. 317.

⁷⁹ Ekrem Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, s. 196.

⁸⁰ Besalel, *Yahudi Tarihi*, s.64-67.

⁸¹ Kızıloğlu Sedat, "İsrail Devleti'nin Kuruluşuna Kadar Geçen Süreçte Yahudiler ve Siyonizm'in Gelişimi", *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 2, s.1 (2012).

⁸² Firestone, s.46.

başlanmıştır.⁸³ Bu dönemde Yahudi dininin merkezine, II. Mabet döneminden itibaren yerleşmeye başlayan Tevrat, sinagog ibadeti ve din âlimleri geçmiştir. Rabbiler, Tevrat'ı yorumlayarak sözlü Yahudi geleneğinin şekillenmesini sağlamış, aynı zamanda sinagoglarda icra edilen düzenli ibadet geleneğini oluşturmuşlardır.⁸⁴ Yayıldıkları coğrafyaların etkisiyle Rabbinik Yahudilik bünyesinde *Aşkenazim* ve *Sefardim* adı altında iki Yahudi geleneği ortaya çıkmıştır. Hristiyanlığın hâkim olduğu coğrafyadaki Yahudilere *Aşkenazim* denilirken, İslam'ın hâkim olduğu coğrafyadaki Yahudilere de *Sefardim* denilmiştir.⁸⁵

Orta çağda ise Avrupa'daki Yahudilerin durumları, yaşadıkları ülkelere ve idarecilerine göre farklı olmuştur. Yahudiler mabedin yıkılmasından sonraki süreçten yeniden Yahudi devletinin kurulması arasındaki dönemi İslam ya da Hristiyanların hüküm sürdüğü topraklarda geçirmişlerdir. İslam ülkelerinde Yahudiler din değiştirme, sürgün, ya da ölüm arasında bir tercihe zorlanmamış, yerleşim alanları ya da yapacakları meslekler konusunda kısıtlamalara tabi tutulmamışlardır.⁸⁶ İslam egemenliği altındaki İspanya da yaşayan Yahudiler “Kitap ehli” olarak görüldükleri için barış ortamında yaşamışlardır. Bu sebeple bu dönem, onlara göre “Yahudiliğin Altın Çağı”⁸⁷ olmuştur. İspanya'nın Hristiyanların hakimiyetine geçmesinden sonra ise Yahudiliğin altın çağı sona ermiş ve Yahudiler 1492 yılında İspanya'dan kovulmuşlardır. 7. Yüzyılda Batı Avrupa'da Hristiyanlığın hâkim olmasıyla birlikte, Hristiyanların Yahudilere karşı tutumları ise Müslümanlara göre farklı olmuştur. Yusuf Besalel Yahudi tarihi kitabında Hristiyanların Yahudilere karşı tutumlarını Katolik kilisenin, monarşik yönetimlerin ve halkın tutumları olarak ayrı ayrı incelenmesi gerektiğini belirtmiştir. Ona göre, Katolik kilisesi Yahudiliği, Hristiyanlığın gerçek kanıtı olarak görmüştür. Bu yüzden Yahudilerin Hristiyanlar tarafından kötü muameleye tabi tutulmamaları için kilise tarafından bildiriler yayınlanmıştır. Fakat buna rağmen Yahudiler, “Kan İftiraları”⁸⁸ ile suçlanarak çeşitli eziyet ve işkencelere maruz kalmışlardır. 13. Yüzyılda Hristiyanlığın çeşitli kesimlerinden, papalar da dahil, Yahudiliğe geçenler olunca kilise, Hristiyanlar

⁸³ Mahmut Aydın, s. 300.

⁸⁴ Gürkan, *Ana Hatlarıyla Yahudilik*, s.30.

⁸⁵ Mahmut Aydın, s. 302.

⁸⁶ Bernard Lewis, *İslam Dünyasında Yahudiler*, (Çev. Belgin Çınar), Akılçelen Kitaplar Yayınları, Ankara, 2018, s.9-36.

⁸⁷ Besalel, *Yahudi tarihi*, s.77.; Rabi Benjamin Belech, *Geçmişten Günümüze Yahudi Tarihi ve Kültürü*, s.169.; Firestone, s.60.

⁸⁸ **Kan İftirası**; Yahudilerin Pesah/Fısıh için Matza yapmak üzere Hristiyanları öldürdüğü ve kanını kullandıkları yönünde ki Yahudilere yönelik suçlama. Bkz. Belech, s.179.

ve Yahudilerin temasta bulunmamaları için Yahudilerin kamu görevlerinde çalışmalarını ve Hristiyanların Yahudi işçi çalıştırmasını yasaklamıştır. Bunun yanı sıra bir de Yahudilerin Hristiyanlardan ayırt edilebilmeleri için Yahudilere bazı özel işaretler takmaları şart koşulmuştur. Orta çağ sonlarına doğru ise Yahudiler gettolarda⁸⁹ yaşamaya zorlanmışlardır. Monarşik yönetimler, bankerlik işiyle uğraşan Yahudilerin kraliyete yüksek vergiler ödemeleri sebebiyle, hazineye yapmış oldukları yardımlardan dolayı can güvenliklerinin sağlanmasını bir devlet politikası haline getirmiştir. Daha sonraları krallar arasındaki çatışmalar ve kıskançlıklar, Yahudilere karşı sert bir tutumu açığa çıkarmıştır. Bir dönem Yahudiler ve Hristiyanlar arasında yakın ilişkiler olmuş olsa da daha sonraları ekonomik nedenlerden dolayı bozulmuştur. Bu durum yönetiminde zayıf olması ile kilisenin İsa'nın ölümünden Yahudileri sorumlu tutması yönünde ki propagandası birleşince Yahudilerin ölümüyle sonuçlanan olaylar meydana gelmiştir.⁹⁰ Olaylar sonucunda zengin Yahudilerin mal varlıklarına el konulmuş, yoksul Yahudiler ise din değiştirmeye zorlanmışlardır. Bu durumda Yahudiler ise ya din değiştirmek suretiyle ya da bulundukları bölgeleri terk ederek canlarını kurtarmışlardır.⁹¹

18. yüzyıla gelindiğinde ise Fransız ihtilalinden sonra 1790 da Yahudilere vatandaşlık hakkı verilmiştir. Yahudiler diğer Yahudi olmayan komşularıyla kaynaşmaya başlamış, ekonomik, siyasi, kültürel hayatta kendilerine yer bulabilmişlerdir. Fakat yapılan Reformlar Yahudilere karşı olumsuz tutumları engelleyememiştir. 1870'lerde Avrupa'da Yahudilere karşı bir huzursuzluk havası baş göstermiştir. 1878'de Almanya'da kurulan Hristiyan Sosyal Partisi, ülkedeki ekonomik sıkıntıların sorumlusu olarak Yahudileri suçlamış ve bunun sonucunda bu görüş pek çok esnaf, zanaatkar ve memur tarafından benimsenmiştir. 1881'de Yahudi ırkı, Alman ırkına karşı biyolojik bir tehlike olarak görülmüş ve 1890'lar da Alman meclisine 16 antisemitik aday girmiştir. Fransa da antisemitizmin ulusal düzeyde konuşulması ise Dreyfus hadisesi ile birlikte olmuştur. Fransız ordusunda yüksek rütbeli bir subay olan Yahudi asıllı Dreyfus, vatana ihanetle suçlanarak ömür boyu hapse mahkûm edilmiştir. Fakat Dreyfus kendisinin masum olduğunu savunmuştur. Sonunda ise iddia kaynağının sahte olduğu ve Dreyfus'a karşı yapılan suçlamaların asılsız olduğu anlaşılmıştır. Bu olay sonrasında

⁸⁹ **Getto;** 12. Yüzyıldan itibaren Avrupa'nın çeşitli kentlerinde kurulan özel Yahudi mahalleleri. Bkz. Besalel, "Getto", *Yahudilik Ansiklopedisi*, c.1, s.189.

⁹⁰ Besalel, *Yahudi Tarihi*, s.74-76.

⁹¹ Belech, s.177-187.

Fransa da halk ikiye ayrılmış, kimi bu olayı Yahudilerin, Fransa'nın güçlü yapısını bozmak üzere hazırladığı bir komplo olarak görmüş, kimi de bu olayı sadece bir yargı hatası olarak değerlendirmiştir. Siyasal Siyonizm'in kurucusu Theodor Herzl'e (1860-1904) göre ise bu olay Avrupa'daki antisemitizmin açık bir göstergesidir. Rusya'da ise antisemitizm bir devlet politikası şeklindedir. Rusya'da II.Çar Alexander'ın 1881'de öldürülmesinden Yahudiler sorumlu tutulmuş ve İçişleri Bakanlığı Yahudilerin yerleşim hakkını sınırlamıştır. 1880'lerde Yahudilerin üniversite ve mesleklere girişleri engellenmiş, 1891'de yirmi binden fazla Yahudi Moskova'dan sürülmüştür.⁹² Yahudiler de Avrupa'da yaşanan sıkıntılardan kurtulmak için çeşitli yollar aramışlardır.⁹³

Roma sürgününden sonra dünyanın dört bir tarafına dağılan Yahudiler, ataları İbrahim'e ve onun nezdinde İsrail oğullarına vaat edilen topraklara dönüş hayali kurmaktan vazgeçmemişler ve bu hayallerini dini ritüellerle hep canlı tutmuşlardır. Tevrat'ta yer alan “*Nasıl okuyabiliriz Rabbin ezgisini el toprağında? Ey Yeruslaim, seni unutursam sağ elim kurusun. Seni anmaz, Yeruslaim'i en büyük sevincimden üstün tutmazsam, dilim damağıma yapışsın!*”⁹⁴ pasuğu Fısıh yemeğinde söylenen “*Gelecek Yıl Kudüs'te*” sözleri Yahudilerin Kudüs'e dönme hayallerinin dini dayanağın teşkil etmiştir. Bu hayallerinin İsrail devletinin kurulması fikrinin ortaya çıkmasında önemli bir yeri vardır. İsrail devletinin milli ve ideolojik temellerinin atılması ise 19. Yüzyılda Siyonizm fikri ile olmuştur. Siyonizm, Avrupa'daki Yahudilerin haklarının ve statülerinin tartışıldığı bir dönemde Yahudi sorununa çözüm bulmak için ortaya çıkmıştır. Yahudi sorununun çözümüne yönelik farklı fikirlerin olması Siyonizm içerisinde de ayrılıklara sebep olmuştur. Siyonizm içerisinde oluşmuş görüş farklılıklarından biri, Theodor Herzl'in savunuculuğunu yaptığı ve bir Yahudi devletinin kurulması ve Avrupa'daki Yahudilerin oraya yerleştirilmesini ön gören Siyasal Siyonizm'dir. Diğerleri ise, Filistin topraklarında kendi kendine yetebilen bir Yahudi yerleşkeleri oluşturarak kültürel doğuş yaşamalarını ön gören Kültürel Siyonizm; eşit ve sosyal farklılıkların aşıldığı sosyalizm fikirlerine dayanan İşçi Siyonizm; Filistin'e büyük çaplı Yahudi göçünün gerçekleştirilmesi ve Yahudi devletinin kurulmasını, bunun içinde askeri ve politik gücü ellerinde bulunması gerektiğini savunan Revizyonist

⁹² Chon -Sherbok, s.135-137.

⁹³ Nicholos de Lange, *Yahudi Dünyası (Atlas of the Jewish World)*, (Çev. Sevil Atauz, Akın Atauz), İletişim Yayınları, İstanbul, 1987, s.58.

⁹⁴ Mezmurlar, 137;4-6.

Siyonizm'dir. Siyonizm içerisinde bulunan bu farklılıklara rağmen hepsinin üzerinde durduğu ortak nokta, Filistin topraklarına Yahudi göçüdür.⁹⁵

İsrail'in modern bir Yahudi devleti olarak kurulması, Yahudilerin antisemitizmden korunabilmesi için, Yahudi halkını İsrail topraklarına getirmeyi amaçlayan, siyasi ve kültürel bir hareket olan Siyonizm'in sonucu olarak ortaya çıkmıştır. İsrail devletinin kurulmasından önce Filistin'e, Siyonistlerin teşvikiyle, 1882 yılından itibaren dünyanın dört bir yanından milyonlarca Yahudi yerleştirilmiş ve yüz binlerce Yahudi oraya yerleşmek için diğer ülkelerden göç etmiştir. Birinci dünya savaşının başlamasından İkinci dünya savaşının sona ermesine kadar geçen sürede Yahudiler, Filistin topraklarında, Yahudi devletinin temellerini atmışlar ve 1917'de Büyük Britanya, Balfour Bildirisiyle Filistin'in Yahudilerin ulusal yurdu olmasını kabul etmiştir. 1948 yılında da Filistin topraklarında İsrail adıyla bağımsız bir Yahudi devleti kurulmuştur.⁹⁶

Kurulduğundan bu yana İsrail, Avrupa'dan, Kuzey Afrika'dan, Orta Doğu'dan, Rusya'dan ve Etiyopya'dan gelen büyük göç dalgaları ile dünyanın her yerinden milyonlarca Yahudi göçmeni karşılamıştır. İsrail devleti, 1950 yılında kabul edilen, Geri Dönüş Yasası ile birlikte de İsrail'e yerleşen her Yahudi'ye vatandaşlık hakkı vermektedir.⁹⁷

2019 Ocak ayının başında İsrail nüfusu 8.972.000'dir. Bunun %74,3'ünü (6.668.000 kişi) Yahudi, %20,9'unu (1.878.000) Arap ve %4,8'sini (426.000 kişi) "diğerleri" olarak tanımlananlar (Arap olmayan Hristiyanlar, Bahailer vb.) oluşturmaktadır. Dünyadaki 14,5 milyon Yahudi'nin de %46'sı İsrail'de ikamet etmektedir.⁹⁸

⁹⁵ Ufuk Ulutaş, *İsrail Siyasetini Anama Kılavuzu*, s.15-17.

⁹⁶ Ulutaş, s.18-22.

⁹⁷ Ruth Ben-Haim, *İsrail Hakkında Gerçekler*, s.128.

⁹⁸ <https://www.jewishvirtuallibrary.org/latest-population-statistics-for-israel> (erişim: 16.04.2019)

BİRİNCİ BÖLÜM

YAHUDİLİK MEZHEPLERİ

1. TARİHSEL YAHUDİ MEZHEPLERİ

1.1. Esseniler, Esseniler'in İnanç ve İbadetleri

MÖ. II- MS. I. Yüzyıllar arasında yaşamış mistik karakterli bir Yahudi mezhebidir. Kelimenin kökeni ve anlamı hakkında değişik görüşler vardır. İssiyim'in ifade ettiği anlam hakkındaki değişik görüşlerden kabul göreni "Dindar Zahitler" anlamına geldiği görüşüdür. 1947 yılında Ölü Deniz'deki Kumran Harabelerinde (Khirbet Kumran) bulunan yazmaların bu mezhep hakkında bilgi vermiş olmalarından dolayı İssiyim'e, "ölü deniz yazmaları mezhebi" de denilmektedir. Bu mezhep hakkındaki bilgiler de daha çok bu Kumran yazmalarından elde edilmiştir. Bu kaynakların verdiği bilgiye göre, Esseniler Tora'nın emir ve yasaklarına titizlikle uyan, sıkı bir hayat disiplinine sahip olan, üç yıllık bir adaylık süresi geçiren ve eşyası ortak bir topluluktur.⁹⁹

Yahudi görüşüne göre bu mezhep, Hasidim'in devamıdır. Dine bağlı tutumları ile toplumda tutunamayan Hasidimler Yunan idarecilerine ve Helenistlere karşı mücadele kazandıktan sonra acayip kaideler ve yeni görüşlerle birlikte bir mezhep kurmuşlardır. Yahudi geleneğinde bunlar Tora'nın Levililer kitabındaki kaideleri uygulamakta aşırıya kaçan kimseler olup kendilerini dini yaşantıya ve çalışmaya vermiş kazandıklarını tam bir komünist topluluk halinde paylaşan kimselerdir.¹⁰⁰

Esseniler, dünyaya hayatına önem vermeyip inzivaya çekilmişler, ruhu temizlemenin daha önemli olduğunu düşündükleri için dini ve siyasi çatışmalardan uzaklaşıp çöle sığınarak burada münzevi bir hayat yaşamışlardır.¹⁰¹

⁹⁹ Küçük, s. 332.; Kürşat Haldun Akalın, İlk Hristiyanlığın Kaynağı Olarak Essenizm, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2008, 17.2: 419-438.

¹⁰⁰ Kutluay Yaşar, *İslam ve Yahudi Mezhepleri*, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1965, s. 173.

¹⁰¹ Adam, s.115.

Esseniler'in İnanç ve İbadetleri

Bütün faaliyetlerini cemiyet için yaparlar. Tüm malları, yiyecek ve içecekleri toplumun malıdır. Hastaları ortak masraftan tedavi olur.¹⁰² Ticaret yapmazlar çiftçilik ve el sanatlarıyla uğraşırlar. Hem kendilerine hem de komşularına faydalı kimselerdir. Mütevazı yaşarlar, lüksü beden ve ruh için tehlikeli saydıklarından, hayatları için zorunlu olanların dışında bir şey almaz ve herhangi bir mal biriktirmezler. Giyilmeyecek duruma gelene kadar elbise ve ayakkabılarını kullanırlar. Cemaatin her üyesi beyaz bir elbise giymeye dikkat eder ve asla yün elbise giymezler. Zenginliği aşağı görürler, mezhebe girecek olan zengin ise, tüm varlığını mezhebin diğer mensupları ile eşit bir şekilde paylaşır. Mezhebe girmek isteyen adaya, cemaatin yaşadığı hayatı yaşaması için, bir balta, peştamal ve beyaz bir elbise verirler.¹⁰³

Mezhebe katılmak isteyen kişi en az iki yıl, bazen üç hatta dört yıl boyunca adaylık sürecinde bekletilirdi. Aday kişi, ilk olarak kurul toplantısında başkan anlamındaki Gardiyan'ın huzuruna çıkardı ve burada kişinin adaylık durumu kararlaştırıldı. Adaylık talebi kabul edilirse kişi "Anlaşmaya" girerdi" Aday kişi Gardiyan tarafından belirsiz bir süre boyunca kendisine verilen "cemaatin bütün kurallarıyla" ilgili eğitimin sonunda yeniden adaylığının devamına veya gruptan çıkarılmasına karar verecek olan kurulun huzuruna çıkardı. Cemaat Kurulu'nca kabul edilen kişi "saflığa" katılmak için bir sene daha beklemek durumundaydı. Ortak mülkiyete katılım üçüncü seneden sonra başlardı. Katı kurallara dayanan bu uzun katılım sürecince birey önce Anlaşma'ya sokularak Musa'nın Yasa'larına bağlılığını ve günahkârlığın yolunu izleyen adamlardan beriliğini ilan eder, ikinci aşamada ise cemaate katılarak yüce birliğin üyesi olarak söz hakkını elde ederdi. Mezhebe giren kişi de herkesin huzurunda özel bir dini ant içer.¹⁰⁴ Bu mezhebe de sadece erkekler girebilir.¹⁰⁵

Deneme süresinden geçen aday Esseni Mezhebine girişte;

- Dindar kalacağına,
- İnsanlara karşı adaletli davranacağına,

¹⁰² Besalel, "Esenyenler", *Yahudilik Ansiklopedisi*, c.1, s. 159.

¹⁰³ Kutluay, s. 174-177.

¹⁰⁴ Muharrem Yıldız; Mehmet Mekin Meçin, Gnostik Bir Yahudi Tarikatı: Esseniler, *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi, Uluslar arası Hakemli dergi, Yıl*, 2013, 8.

¹⁰⁵ Besalel, "Esenyenler", *Yahudilik Ansiklopedisi*, c.1., s. 159.

- Hiçbir kimseye zarar vermeyeceğine,
- Zalimlerin karşısında yer alacağına,
- Devleti kim yönetiyor ise ona sadık olacağına,
- Yönetim eğer kendi eline geçerse baskıcı olmayacağına,
- Daima gerçeğin peşinde olacağına ve yalancıların yalanlarını ortaya çıkarmaya çalışacağına,
- Kötülüklerin olduğu yerde ruhunu temiz tutmak için gayret edeceğine,
- Ölümle tehdit edilse dahi cemaatin sırlarını dışarı vermeyeceğine ve mezhebin diğer üyelerinden hiçbir şey gizlemeyeceğine dair yemin eder.¹⁰⁶

Onları hırsla yöneltecek en küçük fikirleri yoktur ve savaşa karşıdırlar. Bu yüzden Savaş aletleri imal etmemiş ve meslek edinmemişlerdir. Köleliği tanrıya isyan olarak gördükleri için ayıplarlar.¹⁰⁷

Esseniler, tanrıya adanmış kimselerdir ve kurban yerine doğrudan kendilerini tanrıya teslim etmenin daha uygun olduğunu düşündükleri için Kurban takdim etmezler.¹⁰⁸

Esseniler, Yahudi ırkından olup bekar yaşamayı tercih ederler. Kadınların fasık olduklarını ve hiçbir kadının bir erkeğe sadık kalamayacağını düşündükleri için evliliği reddederler.¹⁰⁹ Esseniliğin kolları arasında sadece evlilik konusundaki görüşlerinde farklılık vardır. Esseniliğin ortadan kalkmaması için evlenenler, kadın hamile kaldıktan sonra onlarla cinsi münasebette bulunmazlar. Böylece zevk için değil neslin devamı için evlendiklerini göstermiş olurlar.¹¹⁰

Mesih inancı Esseniler’de önemli bir yer tutmaktadır. “Kumran Metinlerinde yeryüzündeki düzeni yeniden tesis edecek Mesih-Kral ile ehil olmayan din adamları

¹⁰⁶ İsmail Taşpınar, *Din ve Fenomenoloji Arasında Yahudilik ve Hristiyanlık*, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2017, s.129-130.

¹⁰⁷ Kutluay, s.174.

¹⁰⁸ Kutluay, s.175.

¹⁰⁹ Kutluay, s.175.

¹¹⁰ Kutluay, s.178.

veya hahamlar tarafından bozulmuş olan düzeni yeniden ihya edecek Mesih-Baş Kohen olarak iki ayrı Mesih beklenmektedir.”¹¹¹

Güçlü bir Ahiret inancına sahip olan Esseniler, aynı zamanda öldükten sonra dirilmenin olacağına, iyilerin mükafatlandırılıp kötülerin ise cezalandırılacağına inanırlar.¹¹²

Koyu bir kadercilik anlayışına sahiptirler ve daha insanlar doğmadan aydınlık tarafa mı, yoksa karanlık taraflardan birine mi ait olduğunun belirlenmiş olduğuna inanırlar.¹¹³

Bir ibadet seremonisi içerisinde gerçekleştirdikleri yemekte Esseniler de oldukça önemlidir. Çünkü onlara göre açılan her sofraya ahirette Mesih ile birlikte yapılacak kutlamanın temsilidir. Öğlen ve akşam olmak üzere günde iki öğün yemek yerler. Yemekleri tek çeşittir ve hep birlikte yemeye özen gösterirler. Yemeğin bitiminde cemaat lideri dua eder.¹¹⁴

Esseniler, büyük günah işleyenleri pişman olmaları için toplumdan dışlamış; yiyecek ve içecek vermemişlerdir. Kişi işlediği günahı dolaylı eziyet çekip pişman olduktan sonra ise, yeniden aralarına kabul etmişlerdir.¹¹⁵

Esseniler'deki melek inancı Peruşim'deki melek inancına benzerlik gösterir, fakat Esseniler'de Meleklerle ilgili bilgiler daha da detaylandırılmıştır. Şerefli, Kutsallar, Göklerin Oğulları, Semavi Varlıklar, Ebedi varlıklar olarak isimlendirilmelerinin yanında Işıklar Prensi, Karanlık Meleği, Gerçeklik Meleği, Tahrir Meleği gibi yaptıkları işlere göre de sınıflandırılmışlardır.¹¹⁶

Esseniler, Yahudi kutsal Kitaplarının yanında İncilleri, kendi cemaatlerine ait “Disiplin El Kitabı”, “Cemaatin Kralları”, “Nur Oğullarının Zulmet Oğulları İle Cihadının Kuralları”, “İlahiler”, “Şam Yazısı”, “Tekvin Kitabı'nın Apokrifi” ve “Habakkuk'un Yorumu” gibi eserleri de kabul etmişlerdir.¹¹⁷

¹¹¹ Küçük, s. 333.; Taşpınar, *Din ve Fenomenoloji Arasında Yahudilik ve Hristiyanlık*, s.135.

¹¹² Taşpınar, *Din ve Fenomenoloji Arasında Yahudilik ve Hristiyanlık*, s.138.

¹¹³ Kutluay, s.180.

¹¹⁴ Taşpınar, *Din ve Fenomenoloji Arasında Yahudilik ve Hristiyanlık*, s.138.

¹¹⁵ Küçük, s. 333.

¹¹⁶ Kutluay, s.180.

¹¹⁷ Küçük, s. 334.; Taşpınar, *Din ve Fenomenoloji Arasında Yahudilik ve Hristiyanlık*, s.138.

Esseniler, Şabat kurallarına da riayet ederler. Dini bayramlarını kutlanmaya da dikkat ederler. Hatta mukaddes günlerin aynı güne dek gelmesini sağlamak için 364 günden meydana gelen 52 haftalık takvim sistemini kullanmışlardır.¹¹⁸

MS. 70 yılına kadar Lut Gölü kenarında yaşayan Essenilerin, Titus'un son Yahudi direnişini de kırıp Mabedi tahrip ettikten sonraki tarihi bilinmemektedir.¹¹⁹

Bazı araştırmacılar İsa'nın bir Esseni olduğunu iddia edip, Hristiyanlığın doğuşunu da bu mezhebe bağlamışlardır.¹²⁰

1.2. Ferisiler, Ferisiler'in İnanç ve İbadetleri

Peruşim, Prş kökünden İbranice bir kelimedir. Saf ve temiz olmayan kişi veya eşyalardan uzaklaşmak, kendini ayrı tutmak; açıklamak, tefsir etmek anlamlarına gelmektedir. Kendilerini toplumdan ayrı tutup halktan uzaklaşanlar anlamında kullanılması konusunda iki yorum bulunmaktadır. Bunlardan ilki bu ismin onlara üst düzey din adamlarının oluşturduğu Sadukilerden ayırmak için muhtemelen Sadukiler tarafından verilmiştir. İkinci görüşe göre bu isim mezhep mensuplarının temizlik konusunda titiz davranmaları ve dini kurallara riayet etmeleri sebebiyle diğer Yahudilerden ayrılımlarını ifade etmektedir.¹²¹

Ferisiler'in İnanç ve İbadetleri

Ferisiler'in dinî görüş ve inançlarının kökü MÖ. V. Yüzyılda Ezra ve Nehemya dönemine dayanmaktadır. Ferisiler, yazılı Tora'nın yanında sözlü Tora'yı da vahiy ürünü kabul ederler.¹²² Sözlü Tora, Musa'dan itibaren nakledilerek peygamberlerden büyük meclisin (sanhedrin) üyelerine ulaşmıştır. Bu meclisin üyeleri de Yahudiler arasında dini mesajı yayan, sözlü Tora'yı açıklayıp yorumlayan, zaman içinde ortaya çıkan dini yorum ve gelenekleri muhafaza eden kişilerdir. Ferisiler de bu kişilerin takipçileridir. Ferisiler kendilerine Havarim (Kardeşler-Arkadaşlar) demektedirler ve Rabbani literatüründe de bu isimle anılmaktadırlar.¹²³

¹¹⁸ Taşpınar, *Din ve Fenomenoloji Arasında Yahudilik ve Hristiyanlık*, s.138.

¹¹⁹ Küçük, s. 333.

¹²⁰ Adam, s. 115.

¹²¹ Ömer Faruk Harman, "Mezhepler ve Dini Gruplar", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1988, c. 43, s.212.

¹²² Besalel, "Farisiler", *Yahudilik Ansiklopedisi*, c.1., s. 173.

¹²³ Ömer Faruk Harman, "Mezhepler ve Dini Gruplar", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1988, c. 43, s.212.

Ferisiler, kendilerini şifahi geleneğin çalışmasına adanmış, kutsal metinlerin yorumlarıyla ilgilenmişlerdir. Ferisiler'in Tevrat'ın yorumu ve fıkıh çalışmalarıyla uğraşmalarının sonucunda Halaha meydana gelmiştir.¹²⁴

Bir kimsenin bu gruba dahil olabilmesi için Ferisiler'den üç üyenin takdimi gereklidir. Bunun yanında gruba dahil olacak kişinin Tevrat'ın Levililer kitabındaki temizlik şartına¹²⁵ riayet etmeyi, Kohenlere, yardımcılara ve fakirlere verilmesi gereken vergilere titizlik göstermeyi, cahil, kaba insanlardan uzaklaşmayı, ahitlerine ve halkın haklarına uymayı kabul etmesi beklenir.¹²⁶

Ferisiler, İsrailoğulları ile kohenler arasındaki farkı ortadan kaldırmışlar, kohenlerin sadece halkın bir temsilcisi olduğu esasını getirmişlerdir. Kohen ve cemaat arasında bir üstünlük olmadığını, üstünlüğün İsrailoğulları ile diğer kavimler arasında olduğundan bahsetmişlerdir. Ferisiler kohenliğin yerine "Rabbini" müessesini getirmiş¹²⁷ ve liderleri Rabbi denilen din adamları olmuştur.¹²⁸ Ferisilerin üyeleri halk insanları olup mütevazi bir hayat sürdükleri için de büyük halk kitlelerinin desteğini kazanmışlardır.¹²⁹

Mabedin yıkılmasından sonra ortaya çıkan Sinagoglar'ın temeli de Ferisilere aittir. Sinagoglar, ibadet ve Tora öğrenimi için kurulmuştur.¹³⁰ Ferisiler için Sinagoglar, halkı yönlendiren manevi güçtür.¹³¹ MÖ. I. yüzyılda Yahuda'da her köyde cemaatin toplanarak Tevrat okuduğu ve Ferisilerin yorumlarını dinlediği bir sinagog

¹²⁴ Adam, s. 115.

¹²⁵ Dinsel açıdan kirli ve temiz sayılmakla ilgili yasalar 'Levililer' kitabının 11;1-15;33 bapları arasında yer alır. Örneğin, "Domuz çatal ve yarık tırnaklıdır, ama geviş getirmez. Sizin için kirli sayılır. Bu hayvanların etini yemeyecek leşine dokunmayacaksınız, sizin için kirlidir." (Levililer 11;8-9.) "Rab Musa'ya şöyle dedi; İsrail halkına deki, 'bir kadın hamile kalıp erkek çocuk doğurursa, adet gördüğü günlerde olduğu gibi yedi gün kirli sayılacaktır. Çocuk sekizinci gün sünnet edilmeli. Kadın kanamasından paklanmak için otuz üç gün bekleyecek. Pak sayılması için geçmesi gereken bu günler doluncaya dek kutsal bir şeye dokunmayacak, tapınağa girmeyecek. Ancak, kız çocuk doğurursa, adet gördüğü günler gibi iki hafta kirli sayılacaktır. Kanamasından paklanmak için altmış altı gün bekleyecektir. Erkek ya da kız çocuk doğuran kadının temiz sayılması için geçmesi gereken günler dolunca, yakmalık sunu olarak bir yaşında bir kuzu, günah sunusu olarak bir güvercin ya da kumru getirip Buluşma Çadırı'nın giriş bölümünde kâhine verecektir. Kâhin bunu Rabbin huzurunda sunacak ve kadını arıttacak. Böylece kadın kanamasından temizlenmiş sayılacaktır. Erkek ya da kız doğuran kadınla ilgili yasa budur." (Levililer 12;1-7)

¹²⁶ Kutluay, s.158.

¹²⁷ Kutluay, s.162.

¹²⁸ Adam, s. 115.

¹²⁹ Kutluay, s.164.

¹³⁰ Kutluay, s.159.

¹³¹ Fuat Aydın, *Yahudilik*, s. 53.

bulunmaktadır.¹³² Yine günlük ibadetlerde takip edilen sıra ile “Şema”¹³³ okunması da bir Ferisi adetidir.¹³⁴

Tevrat’ta olmayan bazı hükümler koymuşlar ve bu hükümleri Tevrat’taki bazı dolaylı cümlelerden yorum yoluyla çıkarmışlardır. Muamelat ve ukubatla ilgili bazı hükümleri de değiştirmişlerdir.¹³⁵ Halkın adetleri arasında bulunan, fakat Tanah’ta yer almayan uygulamaları mabet uygulamalarına dahil etmişlerdir. Mesela Şukot bayramının akşamında halkı Şloam kaynağında yıkamak, bayram sabahı su içmek ve söğüt ağacını çırparak bayramı bitirmek adeti bunlardandır. Bu özelliği sebebiyle atalarının adetlerine sahip çıkan kimseler olarak muhaliflerine karşı üstünlük sağlamışlardır. Adaletin uygulanması konusunda da çağdaşlarından daha yumuşaktırlar. Mesela Tora’da bulunan “göze göz, dişe diş” kaidesini hafifleterek kısas yerine bunların para ile karşılanabileceğini söylemişlerdir. Eski hukuk sadece kocanın zina ettiği ispat edildiğinde boşanılacağına yönelik cevaz verirken; kadının kocasının kaprisinden korunması amacıyla Ferisiler, evlilik anlaşmasına kadının kocasını boşayabilmesi için bir madde konulmasını sağlarlar. Ferisilere göre, her şey tanrının iradesine göre gerçekleşmektedir ve fert gibi cemiyetlerin de kaderi tanrıya bağlıdır. İlahi iradenin bu dünyada değil, ölümden sonra gerçekleşeceğini ve ölümlerin dirileceğini kabul etmişlerdir.¹³⁶

Cennet, cehennem ve meleklerin varlığıyla birlikte Davud’un soyundan bir Mesih’in geleceğine de inanırlar.¹³⁷

Ferisiler, bütün müstakbel Yahudi düşünce, hayat ve karakterine şekil vermiş; gücü Yahudilerin üzerinde yüzyıllarca sürmüş, MS. 70 yılında mabedin yıkılmasından sonra ise, Rabbani Yahudilik adıyla varlığını devam ettirmiştir. Bu mezhep modern dönemde Ortodoksluk adıyla bilinmektedir.¹³⁸

Mabedin tahrif edilmesinden sonra Ferisiliğin Orta Çağda Rabbanilik içerisinde, modern dönemde Ortodoks düşüncesi içerisinde yaşamış olmalarının sebebi, Tora’nın

¹³² Cohn-Sherbok, s.57

¹³³ **Şema:** tefilalarda okunan belli başlı kısımlardan biridir. Yahudi dininin ana prensibi olan Tek Tanrı’ya inanışın açık bir ifadesidir. bkz. Besalel, “Şema”, *Yahudilik Ansiklopedisi*, c.3., s. 670.

¹³⁴ Kutluay, s.159.

¹³⁵ Adam, s. 115.

¹³⁶ Kutluay, s.160-163.

¹³⁷ Küçük, s. 330.

¹³⁸ Adam, s. 115.; Besalel, “Farisiler”, *Yahudilik Ansiklopedisi*, c.1., s. 174.; Kutluay, s.166

devletten, İsrail toprağından daha önemli olduğunu ve Tora’da ahit alameti bulunduğunu kabul etmiş olmalarındandır.¹³⁹

1.3. Sadukiler, Sadukiler’in İnanç ve İbadetleri

II. Mabet döneminin sonlarına doğru (MÖ 2. Yüzyıldan MS 1. yüzyıla kadar) Erets Yisrael’de etkinliklerde bulunan dinsel ve siyasal bir gruptur.¹⁴⁰

Kelimenin kökeni hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Bazı yazarlar Süleyman’ın baş kâhini olarak göreve gelen Sadok’a¹⁴¹ dayandırmaktadır. Sadok’un soyundan gelen kohenler, Yunan tesiri altında dejenere olup Hellen kültürünü benimseyince, isim de hem Hellenizme hem de bütün aristokratlara karşı cephe alan Hasidim tarafından, asilleri ve kohenleri içine alan gruba verilmiştir. Sadukim, mabet hizmetleri konusunda ve Tora’nın uygulanmasında, itikat ve amel de Ferisilere karşıt olması ile tanınan mezhebin adı olmuştur.¹⁴²

Halkın teveccühünü kazanan Ferisilerin aksine Sadukiler, aristokrat sınıfını teşkil etmelerinden dolayı Romalı yöneticilerle ilişkilerini iyi tutmuş ve Yahudilerin Hellen kültürü ile yoğrulması için çaba göstermişlerdir.¹⁴³

Sadukiler’in İnanç ve İbadetleri

Sözlü yorumu kabul etmeyip sadece yazılı yasayı kabul eden Sadukiler, Tevrat konularının zahiri anlamı ile kelime kelime uygulanmasını isteyip “göze göz, dişe diş”¹⁴⁴ kaidesini harfiyen uygulamışlardır. Kölelerin işlemiş olduğu suçtan, yahut eşek veya öküzün yapmış olduğu zarardan dolayı asıl sahibini sorumlu tutmuşlardır.¹⁴⁵

Sözlü yorumu kabul etmedikleri için ruhun ölümsüzlüğü görüşüne katılmamış, öldükten sonra yeniden dirilmeye, melekler ve kötü ruhların varlığına da inanmamışlardır.¹⁴⁶

¹³⁹ Mehmet Aydın, *Din Fenomeni*, s.109.

¹⁴⁰ Besalel, “Saduçiler (Sedukimler)”, *Yahudilik Ansiklopedisi*, c.3., s. 558.

¹⁴¹ I. Krallar, 2;35.

¹⁴² Kutluay, s.167.

¹⁴³ Küçük, s. 331.

¹⁴⁴ “... cana karşılık can, göze karşılık göz, dişe karşılık diş, ele karşılık el, ayağa karşılık ayak, yanığa karşılık yanık, yaraya karşılık yara, bereye karşılık bere ödenecektir.” Bkz. Mısırdan Çıkış 21;24

¹⁴⁵ Kutluay, s.170.

¹⁴⁶ Fuat Aydın, s.151.; Kutluay, s.170.

Sadukiler, Tanrı'nın insana irade gücünü kullanması için verdiğini ve insanın kendi kaderinin hâkimi olduğunu, beşerî işlerin ilahi müdahaleden kesinlikle uzak olduğunu savunmuşlardır. Birey gibi cemiyetin de geleceğini Tanrı'nın belirlediğini söyleyen Ferisiler'e karşı Sadukiler, devletin sadece dini konularla yönetilemeyeceği için Tanrı'ya güvenmenin yeterli olmadığını söyleyip din ve devlet işlerini birbirinden ayırmak istemişlerdir.¹⁴⁷

Sadukiler, mabedin Romalılar tarafından yıkılmasından sonra, halk üzerindeki etkisini kaybedip tarih sahnesinden silinmişlerdir.¹⁴⁸

2. Orta Çağ Yahudi Mezhepleri

2.1. İseviyye ve İseviyyeliğin Temel görüşleri

İseviyye, VIII. Yüzyılda Ebu İsa El İsfehani tarafından İran'da kurulmuş olan bir mezheptir. İsmine nispetle İseviyye, Ebu İsa'nın İsfahan'da doğmuş olmasına nispetle de bu mezhebe İsfehaniyye denilmektedir.

Ebu İsa'nın asıl adı ise *Mitshak ben Yaakov*'dur.¹⁴⁹ Bu mezhebe ait bilgiler, ilk dönem İslam mezhepleri tarihi kaynakları ile Karai mezhebine mensup *Kirkisani'nin Kitabı'l-envar ve'l-merakib* adlı eserinden elde edilmektedir. Ebu İsa'nın ne zaman yaşadığı konusunda İslami kaynaklar ile Yahudi kaynaklar arasında ihtilaflar bulunmaktadır. Yahudi kaynaklarına göre Emevi Halifesi Abdülmelik b. Mervan (648-705) zamanında yaşadığı bilgisi yer alırken, Şehristani'ye göre ise Ebu İsa'nın, son Emevi halifesi II.Mervan döneminde (744-750) fikirlerini yaydığı, Abbasi halifesi Mansur (754-755) zamanında faaliyet gösterdiği belirtilmektedir. Tarihi olayların akışına uygun düşmesi sebebiyle daha çok ikinci görüş benimsenmiştir. Ebu İsa, önceleri Mesihin habercisi olduğunu söylerken daha sonraları Tanrı'nın, İsrail oğullarını çekmiş oldukları zulümden kurtarmak üzere görevlendirdiği bir peygamber olduğunu ileri sürmüştür. Ayrıca semaya yükseldiğini, orada Hz. İsa ve Hz. Muhammed ile görüştüğünü iddia etmiştir. Taraftarları, Ebu İsa'nın, okuma yazmasının olmamasına rağmen, Tanrıdan

¹⁴⁷ Kutluay, s.169.

¹⁴⁸ Kutluay, s.171

¹⁴⁹ Ömer Faruk Harman, "Mezhepler ve Dini Gruplar", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1988, c. 43, s.214.

aldığı vahiy ve ilhamla eserler yazmasını ve olağanüstü haller sergilemesini, onun peygamberliğinin bir işareti olarak kabul etmişlerdir.¹⁵⁰

İseviyyeliğin Temel görüşleri

Ebu İsa, Yahudilerin günde üç defa olan ibadet sayısını yediye çıkarmış, sabah ve akşam iki defa okunan Şema duasını ise aynen devam ettirmiştir. Sürgünde bulundukları müddetçe hayvan ve kuş etlerinin yenilmesi ile şarap içilmesini, Mabette ibadet sırasında kullanılıyor olması sebebiyle, Mabet olmadığı zaman yemek ve içmek uygun olmaz diyerek yasaklamıştır. Boşanmaya da hiçbir şekilde izin vermemiştir. Ebu İsa'nın en çok dikkat çeken görüşü ise, Hz. İsa ve Hz. Muhammed'in peygamberliğine olan yaklaşımıdır. Ebu İsa, Hz. İsa ve Hz. Muhammed'in peygamber olduklarını kabul etmiş ve onların sadece kendi kavimlerine gönderildiğini belirtmiştir. Ebu İsa'ya göre, Yahudilerin bu durumu kabul etmeleri dinlerine bir hanel getirmez, çünkü Hz. İsa ve Hz. Muhammed sadece kendi kavimlerine geldiği için Musa'nın şeriatını ortadan kaldırmaz. Bu durumda Musa şeriatının Yahudiler için geçerliğini koruduğu anlamına gelmektedir.¹⁵¹

Ebu İsa, İsfahan bölgesinde oldukça etkili olmuş ve on bine yakın taraftar toplamıştır. Taraftarlarıyla birlikte Abbasilere karşı isyan başlatmasından sonra Halife Mansur üzerlerine bir ordu göndererek onlarla savaşmıştır. Rey şehri civarında İslam ordusu ile karşı karşıya gelen Ebu İsa, taraftarlarını cesaretlendirmek için, ordusunun bulunduğu bölgenin çevresine bir çizgi çizerek Halifenin askerlerinin bu çizgiyi geçemeyeceğini söylemiştir. Bir rivayete göre, savaşın kızıştığı bir anda askerleriyle birlikte öldürülmüştür. Başka bir rivayete göre ise, savaş meydanından kaçmıştır. Bu hareket öğrencileri tarafından devam ettirilmiş olup, taraftarları Ebu İsa'nın ölmediğine dağlardan birine çekildiğine ve ileride yeniden döneceğine inanmıştır.¹⁵²

2.2. Yudganiyye

Ebu İsa'nın ölümünden sonra yerini öğrencisi Yudgan almıştır. İsmine nispetle de Yudganiyye denilmiştir. Yudgan da hocası gibi önceleri Mesih olduğunu söylemiş, daha

¹⁵⁰ Kutluay, s.185.; Halil İbrahim Bulut, İseviyye (İslam Dünyasında Ortaya Çıkan İlk Yahudi Mezhebi), *EKEV Akademi Dergisi*, 2004, sayı 18, s.297-318, s.297-318.

¹⁵¹ Kutluay, s.186.

¹⁵² Bulut, s.297-318.

sonraları peygamberlik iddiasında bulunmuştur.¹⁵³ Yudgan, Müslümanların arasında ortaya çıkan fikirlerden etkilenerек Tevrat'ı alegorik şekilde tefsir etmiş, dini kaide ve bayramların sadece Filistin'de ve Kudüs'te geçerli olduğunu savunmuştur. Aynı zamanda Hz. İsa ve Hz. Muhammed'in peygamberliklerini kabul ederek, onların sadece kendi kavimlerine gönderildiğini söylemiştir.¹⁵⁴ Kaza ve kader konusunda iyiyi ve kötüyü seçmede insanların hür olduğunu, hür oldukları için sorumlu tutulduklarını savunmuştur. Fiillerin kula ait olduğunu iddia ettiği için mükafat ve cezanın da buna göre şekilleneceğini söylemiştir.¹⁵⁵

2.3.Muşkaniyye

Yudgandan sonra öğrencisi Muşkanda kendi ismine izafetle Muşkaniyye'yi kurmuştur. Bütün esasları Yudganiye ile aynı olsa da bunlara ilaveten Muşkan, ileri sürdüğü fikirleri bütün Yahudilere zorla kabul ettirmeye çalışmıştır. Muşkan ve tarafı Hemedan'dan çıkıp isyan etmişler ve Kum şehri civarında tamamen kılıçtan geçi öldürölmüşlerdir.¹⁵⁶

¹⁵³ Ömer Faruk Harman, "Mezhepler ve Dini Gruplar", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1988, c. 43, s.214.

¹⁵⁴ Kutluay, s.187-188.

¹⁵⁵ Muhammed Bin Abdülkerim, *Dinler ve Mezhepler Tarihi*, (Çev. Muharrem Tan), Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2014, s.187.

¹⁵⁶ Kutluay, s.188.; Hikmet Tanyu, *Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2018, c.1, s.92.

İKİNCİ BÖLÜM

MODERN YAHUDİ MEZHEPLERİ

Bu bölümde mezheplere geçmeden önce modern Yahudi kültürünün yapısını belirleyen ve Reformist Yahudiliğin oluşumuna zemin hazırlayan, XVIII. Yüzyıl Avrupa'sında Yahudi çevrelerinde ortaya çıkan, Haskala hareketinden bahsetmemiz gerekmektedir.

1. HASKALA HAREKETİ

Avrupa'da siyasal, toplumsal, bilimsel ve felsefi gelişmelerin sonucunda Aydınlanma felsefesi ortaya çıkmıştır. Yahudilerin içe kapanık geleneksel yapıya sahip olmaları ve Avrupa toplumu tarafından dışlanmaları, toplumların birbiriyle kaynaşmalarını engellemiştir. Yahudiler, 1790 yılında Fransa'da vatandaşlık elde etmeleriyle birlikte içinde bulundukları baskı ve sınırlamalardan kurtulmuşlardır. Avrupa Aydınlanması ile birlikte yeni haklar kazanan Yahudiler, Hristiyan Avrupalılarla eşit haklara sahip olmuş, böylece iki toplum arasındaki engeller ortadan kalkmaya başlamıştır. Bununla birlikte toplumlar arasındaki etkileşim de kaçınılmaz olmuştur. Bu karşılıklı etkileşim sonucunda, Yahudiler de Aydınlanmanın etkisi altına girmiş, onun temel düşüncelerini kendi değerleriyle sentezleyerek Avrupa Aydınlanmasına benzer bir süreç yaşamışlardır. Yahudiler, Aydınlanma felsefesini anlamaya ve dini gelenekleri arasında bir ilgi kurmaya çalışmışlardır.

Yahudi Aydınlanması anlamına gelen “Haskala”, en geniş anlamda, Batı Avrupa'da ortaya çıkan, Yahudiliği değişen ve gelişen dünyanın şartlarına uyumlu hale getirmeye ve Yahudiler arasında modern Avrupa kültürünü yaymaya çalışan, içinde bulundukları toplumla bütünleşmesini amaçlayan bir akımdır.¹⁵⁷ Bu hareketin taraftarlarına Maskilim ismi verilmiştir¹⁵⁸. Yahudi aydınlanması XVII. Yüzyılda başlamış, XVIII. Yüzyılın sonlarına kadar devam etmiştir. Haskala'nın başlamasında Fransız ihtilalinin getirdiği eşitlik ve özgürlük fikirleri ile birlikte XVIII. Yüzyılın önemli isimlerinden biri olan

¹⁵⁷ Kurt, Yahudi Aydınlanma Hareketi: Haskala, *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 2010, 7.1, s. 33-59.

¹⁵⁸ Besalel, “Askala”, *Yahudilik Ansiklopedisi*, c.1., s. 79.

Moses Mendelssohn'un (1729 – 1786) Yahudilikle ilgili görüşleri etkili olmuştur. Haskala, Yahudi toplumunu Avrupa dünyasına entegre etmek için Yahudi yaşamını akla uygun hale getirmeyi ve Yahudiliği modernize etmeyi amaçlamaktadır.¹⁵⁹ Haskala hareketiyle, 1700'lü yıllarda Yahudiler, kendi kabuğunu kırıp genel Avrupa toplumunun dilini, kültürünü, bilgi birikimini ve ideallerini benimsemeye başlamıştır.¹⁶⁰

Aydınlanma döneminin en belirleyici özelliği, yaşamı artık dinin değil, aklın belirleyici olduğu konuma yükselmesi idi. Doğru bilginin tek kaynağı olarak görülen akıl ve bilimsel bakış, her alanda sorgulamaksızın inanmaya son vererek, düşünme, araştırma ve eleştirme yolunu açmıştır. Aydınlanma döneminde, tanrı inancına daha az önem verilmiş, buna karşı dünyanın doğal düzenine, hoşgörü ve adalet unsurlarına daha çok değer verilmesi fikri ön plana çıkmıştır.¹⁶¹ Moses Mendelssohn'a göre ise, kişinin dinini reddetmesi kabul edilir değildir. *“Baş ağrısını, başınızı keserek geçiremezsiniz; aynı şekilde, Yahudi olmayan bir dünyada Yahudi olmanın acısını, kalbinizden ruhunuzdan vazgeçerek dindiremezsiniz. Bunun daha iyi bir yolu olmalı”* diye düşünür.¹⁶² Bunun için Modern Avrupa toplumunda Yahudiliğin yok olmaması, kendini koruyabilmesi için de reform gereklidir. Bu bakış açısıyla eğitimde, dine ve toplumsal düzenlemelerde değişiklikler yapılmıştır.

Haskala hareketinin hedefinde Yahudilerin içinde yaşadıkları toplumla bütünleşmelerini ve laik eğitim sistemine katılmalarını sağlamak vardır. Bu sebeple kız çocuklarının eğitime dahil edilmesi, Kutsal kitap dili olan İbranice'nin öğretilmesi, Almanca'nın ders dili olması, Yahudi öğrencilerin Hristiyan öğrencilerle birlikte eğitim alması, dini eğitimin modern okullarla çelişmeyecek şekilde olması ve geleneksel okulların üzerinde durduğu Talmud çalışmalarının ve dini emirlerin müfredata dahil edilmemesi gibi çalışmalar yapılmıştır. Tüm bunların amacı ise, Yahudileri seküler konularda eğiterek Avrupa toplumuna kazandırmak olduğu için Haskala'nın Yahudi toplumunu modernize etme amacına hizmet etmiştir.¹⁶³

¹⁵⁹ Seda Özmen, *18. Yüzyıl Yahudi Aydınlanma Hareketi Haskala ve Moses Mendessohn*, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2014, s.8-50.

¹⁶⁰ **Kurt, *Yahudi Aydınlanma Hareketi: Haskala*, s.33-59.**

¹⁶¹ Özmen, s.37-42.

¹⁶² Blech, s.223.

¹⁶³ Özmen, s.98-109.

Bu dönemde Rabbi'lerin laik eğitimden geçmeleri, felsefe dersleri almaları, dua ve törenlerde bulundukları bölgenin dilini kullanmaları şart koşulmuştur. Bu amaçla Rabbinik yüksek okulları açılmıştır.¹⁶⁴

Yahudilik hukuk merkezli bir din olarak ifade edilebilir. Çünkü Yahudilikte hayatın her alanı ilahi yasalarla belirlenmiştir. Tora'da 'Yahudi Hukuku' diye bir kavram yer almamaktadır. Tora'da yer alan yasalar Yahudi din bilginlerince yorumlanmıştır. Din bilginlerinin zamanın gerekleri doğrultusunda Tora'daki emirlerin yorumlanması şeklinde oluşan yasa metinleri için *Halaha* kelimesi kullanılmaktadır. Halaha'da din ve dünya işleri arasında herhangi bir ayrım söz konusu değildir. Bu sebeple, ticaretten evliliğe, doğumdan ziraata kadar insan yaşamının hemen hemen tüm alanını kapsamaktadır. Rabbinik Yahudiliğe göre Tora, Tanrı tarafından Musa'ya verilmiş yasa olarak kabul edilmektedir. Rabbinik Yahudiliğin ve Tora'dan daha açıklamalı hukuk kitabı olan Talmud'un otoritesi Aydınlanma döneminde zayıflamıştır. Bu dönemde Talmud'a Tarihsel bir doküman olarak değer verilmiştir. Halaha ise, bu dönemde her alanda başvurulacak bir yasa olmaktan çıkmış herhangi bir yaptırımı olmayan sadece Yahudilerin başvurduğu bir kanun olarak sınırlandırılmıştır.¹⁶⁵

Haskala'nın bir diğer özelliği de Yahudiler arasında Almanca ve Fransızca öğretiminin yaygınlaşmasıdır. XVII. Yüzyılın sonlarında Almanya'daki zengin Yahudiler, sosyal ve ticari ilişkileri geliştirebilmek için çocuklarına Almanca ve Fransızca öğretmeye başlamışlardır. Moses Mendelssohn Almanca ve İbraniceyi Yahudilerin aydınlanmış ve kültürel bir halk olmasının ilk şartı olarak görmüştür. Mendelssohn günlük dil olarak da Almanca'nın konuşulmasına yönelik faaliyetlerde bulunarak Kutsal Kitabı İbranice harfler kullanarak Almanca'ya çevirmiştir. Bu çeviriler ile hem Almanya'daki Yahudilere Almanca öğretmeyi hem de Avrupa'da yaşayanların topluma entegrasyonunu sağlamaya çalışmıştır. Avrupa'da özellikle XVII. ve XVIII. Yüzyılda Yahudilerin diğer vatandaşlarla eşit şartlara sahip olmaları ve özgür bir şekilde yaşamaya başlamalarıyla birlikte Mesih¹⁶⁶ beklentisi de azalmıştır.

XIX. Yüzyıla gelindiğinde reform hareketleri, duaların Almanca okunması, ayinlerin org ile müzik eşliğinde yapılması, dinlenme günü olarak Cumartesi'nin yerini Pazar'ın

¹⁶⁴ Kurt, *Yahudi Aydınlanma Hareketi: Haskala*, s.33-59.

¹⁶⁵ Özmen, s.82-98.

¹⁶⁶ Kurt, *Yahudi Aydınlanma Hareketi: Haskala*, s.33-59.

alması, Mesihsel kurtuluş sözlerinin kutsal yazılardan ve vaazlardan çıkarılması ve sinagog adının Mabet şeklinde değiştirilmesine kadar, ileri düzeye ulaşmıştır.¹⁶⁷

Aşırıya kaçan bu reformlar sonucunda 1823’de birçok Yahudi Hristiyan olmuş ve Yahudi-Hristiyan geçici kiliseleri ortaya çıkmıştır.¹⁶⁸

2. REFORMİST YAHUDİLİK

Yahudiler Haskala hareketi ile kendilerini, oluşan yeni ortamın şartlarına ayarlamaya çalışırken bu görüşün savunucuları Reformist Yahudiliği oluşturmuştur.¹⁶⁹ 19. yüzyıl Almanya’ında ortaya çıkmış daha sonra Amerika’ya taşınmış ve asıl gelişmesini Amerika’daki Yahudiler arasında göstermiştir.¹⁷⁰ Reform Yahudiliğin kökü Yahudilerin bulundukları toplumun şartlarına uymaları ve Yahudiliğin kurallarının çağdaş biçimde öğretilmesi için dinsel reform çalışmaları yapan Moses Mendelssohn ile dini hukukta ve ibadet yaşamında değişiklikler yapılmasını savunan Abraham Geiger’e (1810-1874) dayanmaktadır. Isaac Mayer Wise’in (1819-1900) fikirleriyle de Amerika’da yayılmıştır.¹⁷¹

2.1.Reformist Yahudiliğin İnanç ve İbadetleri

Ortodoks Yahudiliğin görüşlerini benimsemeyen Reformist Yahudiler, 1885 yılında Kaufman Kohler’in (1843-1926) çağrısıyla, Isaac Mayer Wise başkanlığında Pittsburgh Platformu’nda toplanarak, Amerikan Reformist Yahudiliğin temel prensiplerini belirleyen kararlar almışlardır. Aynı zamanda Pittsburg’da toplanan Amerikan Reform Rabbileri, kendi Yahudilik anlayışlarının temiz ve anlaşılabilir bir ifadesini basıp yayınlamıştır.¹⁷² Belirlenen bu prensipler şu şekildedir;

- 1- Yahudilik en yüksek Tanrı fikrini sunar.
- 2- Reform Yahudilik, bedensel dirilmeyi, mükafat ve cezayı reddeder.

¹⁶⁷ Blech, s.225.

¹⁶⁸ Mehmet Aydın, s.124.

¹⁶⁹ Besalel, “Askala”, *Yahudilik Ansiklopedisi*, c.1., s. 79.

¹⁷⁰ Küçük, s. 339.

¹⁷¹ Besalel, “Reformcu Yahudilik”, *Yahudilik Ansiklopedisi*, c.2., s.521.- M. Aydın, s.310.

¹⁷² Hatice Tiryaki, “Reformist Yahudilik”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006, Yüksek Lisans Tezi, s.24-25.; Fuat Aydın, s.75.; Besalel, “Reformcu Yahudilik” *Yahudilik Ansiklopedisi*, c.2. s.521.; Küçük, s.339.

- 3- Şahsi bir Mesih'in gelişi beklenmez.
- 4- Tek tanrı öğretilerini telkin eden dinler kardeş dinlerdir.
- 5- Rabbani Yahudilikte yer alan *Kaşerut*¹⁷³ ve kıyafetlerle ilgili kurallar günün şartlarına göre uyarlanmalıdır.
- 6- Her Yahudi'nin görevi, sosyal adaleti ve toplumsal düzeni sağlamaktır.
- 7- Reform Yahudilik, modern bilimsel araştırmaların Yahudi öğretisine karşı olmadığını düşünür.
- 8- Eski Yahudi şeriatının sadece ahlaki kurallarının bağlayıcı olduğu kabul edilmektedir.¹⁷⁴

Reformist Yahudiler, geleneksel dini yasayı reddederler. Tora'nın tanrı tarafından doğrudan doğruya verilmiş olduğu inancını reddedip aksine her ne kadar tanrı tarafından ilham alınmışsa da insanoğlu tarafından yazıldığını savunurlar ve tekrar değerlendirmeye açık olduğunu iddia ederler.¹⁷⁵ Reformist Yahudiler, insan yaşamının tüm yönlerini ele alan Halaha ile ilgili modern yaşama uymayan ahlak kurallarının reddedilmesi gerektiğini savunmuşlardır. 1976 yılında ise, uygulamaların kişisel inisiyatife bırakıldığını söylemişlerdir.¹⁷⁶

Reform Yahudilikte kadınların statülerinde değişiklikler yapılmıştır. Kadınlara erkeklerle eşit değer verilip¹⁷⁷ kadınlar Hahamlık yapıp ayinleri yönetebilirler. Kadınların sinagoglardaki hizmetlere katılmaları, *Minyan'a*¹⁷⁸ dahil edilmelerinin yanında kadınlara şahitlik hakkı da Reform Yahudilikle birlikte verilmiştir.¹⁷⁹ Kadınların sinagoglarda erkeklerle aynı seviyede veya az yüksek balkonlarda bulunduklarında kadınları erkeklerden ayıran *Mehitsa* adındaki paravan da Reform

¹⁷³ **Kaşerut:** Museviler için yenmesi mübah olan yemeklerin hazırlanmasında göz önünde tutulması gereken hüküm ve gelenekler sistemi. Bkz. Besalel, "Kaşerut", *Yahudilik Ansiklopedisi*, c.2., s.314.

¹⁷⁴ Ravza Aydın, *Yahudi İman Esasları*, s.189-210.

¹⁷⁵ Besalel, "Antinomianizm", *Yahudilik Ansiklopedisi*, c.1., s.66.

¹⁷⁶ Besalel, "Alaha", *Yahudilik Ansiklopedisi*, c.1., s. 54.

¹⁷⁷ Besalel, "Yahudilik (Judaizm)", *Yahudilik Ansiklopedisi*, c.3 s.768

¹⁷⁸ **Minyan:** Tefila,Tora okunması, Kadiş gibi dinsel törenlerin cemaat olarak ifa edilebilmesi için 13 yaşını geçmiş en az on Musevi erkeğinin mevcudiyetinin gerekliliği. Bkz. Besalel, "Minyan", *Yahudilik Ansiklopedisi*, c.2., s.410.

¹⁷⁹ Besalel, "Kadın (Yahudilik'te)", *Yahudilik Ansiklopedisi*, c.2., s. 302-303.

Yahudilikle birlikte kaldırılmış ve balkonlar kapatılmıştır.¹⁸⁰ İbadet esnasında kadın ve erkeklerin yan yana bulunmalarında bir sakınca görmezler. Reformistler aynı zamanda *Aguna*¹⁸¹ sorununu da dikkate almamaktadırlar.¹⁸²

Reform Yahudiliği *Bar Mitzva*¹⁸³ törenini kaldırmış onun yerine erkek ve kız çocukları için erginlik çağlarının yaşına doğru bir tasdik merasimi getirmiştir. Fakat birçok reform sinagogu geleneksel Bar Mitzva törenine yer vermektedir. Son zamanlarda Yahudi gencinin Yahudi mirasını kabullenmesi için Bar Mitzva töreni bir olanak olarak görülmektedir.¹⁸⁴

Reform Yahudilikte sinagoglar gösterişli binalardan oluşmakta ve görünüşü kiliseleri andırmaktadır. Sinagoglarda ibadet esnasında org çalınması, reformcu Yahudiler tarafından sinagog kültürüne katılmıştır. İbadet süresi kısaltılmış, ibadet dilinin İbranice olma zorunluluğu kaldırılmıştır. Herkes kendi dilinde ibadet edebilir.¹⁸⁵ Reform Yahudilikte sinagoglardaki değişikliklerle beraber dua kitaplarında da birtakım değişiklikler yapılarak, dua kitaplarında İngilizce tercümeler yer almıştır.¹⁸⁶ Yahudi teolojisinin merkezinde yer alan vahyin değişmezliği ve kurtarıcı Mesih fikri ile kutsal topraklara dönüş ve mabedin yeniden inşasına yönelik atıfların ve kadın cinsine ve diğer milletlere yönelik ayrımcı ve olumsuz ifadeleri dua kitaplarından çıkarılmış, bu doğrultuda da yeni dua kitapları hazırlanmıştır.¹⁸⁷

Reformist Yahudilerin ideolojisinin belirlendiği 1885 Pittsburgh Platformu'nda Reformist Yahudiler, Yahudiliğin evrensel değerlerini ön plana çıkarmış, Yahudiliğin bir ırk değil din olduğu ve Yahudilerin yaşadıkları yerleri ülkeleri olarak görmeleri gerektiği vurgulanarak kutsal toprak anlayışına karşı çıkmışlardı. Fakat Avrupa'da antisemitizmin yükselmesi ve Amerikalı Yahudiler arasında Siyonizm savunucularının artması sonucunda reformist Yahudiler, 1885 yılında Pittsburg Platformu'nda aldıkları

¹⁸⁰ Besalel, "Ezrat Naşım", *Yahudilik Ansiklopedisi*, c.1., s. 171.

¹⁸¹ **Aguna:** boşanma belgesi almadan kocası tarafından terk edilen veya ortadan kaldırılan kocanın ölü veya diri olduğunu bilmeden yaşayan kadının, evli sayılan dinsel durumu. Bkz. Besalel, "Aguna", *Yahudilik Ansiklopedisi*, c.1., s.40.

¹⁸² Besalel, "Aguna", *Yahudilik Ansiklopedisi*, c. 1., s.40.

¹⁸³ **Bar Mitzva:** 13 yaşındaki bir erkeğin İbadet topluluğuna kabul edilme töreni. Bkz. Besalel, "Bar Mitzva" *Yahudilik Ansiklopedisi*, c.1., s.95

¹⁸⁴ Besalel, "Bar Mitzva", *Yahudilik Ansiklopedisi*, c.1., s.97.

¹⁸⁵ Besalel, "Sinagog", *Yahudilik Ansiklopedisi*, c.3., s.600.

¹⁸⁶ Besalel, "Reformcu Yahudilik", *Yahudilik Ansiklopedisi*, c.2., s.522.

¹⁸⁷ Gürkan, *Ana Hatlarıyla Yahudilik*, s. 75.

kararları, 1937 yılında Columbus Platformu'nda¹⁸⁸ değiştirmişlerdir. Columbus Platformu'nda alınan karara göre Reformist Yahudiler, Yahudiliğin bir ırk olduğunu vurgulamışlar ve dünyanın neresinde olursa olsun Yahudilerin “Yahudi kimliği” altında birleşerek Filistin'de kurulacak Yahudi devletini desteklemeleri gerektiği kararını almışlardır.¹⁸⁹

Yahudi bayramları ve Şabat kutlamalarında da reformlar yapılmıştır. Reform Yahudilik Şabat'ın geleneksel uygulamalarından uzaklaşmıştır. Sinagog ritüellerini ya Cuma akşamı ya da Cumartesi sabah icra etmektedirler. Ayrıca Reform Yahudiliğe ait sinagoglarda Şabat hizmetlerinin sunulmasında özgün uygulamalar getirmişlerdir.¹⁹⁰ En geniş katılımlı törenler *Roş Haşana* (Yahudi yılbaşı) ve *Yom Kipur* (Kefaret günü)'dur.¹⁹¹

Yahudi olmayan bir kişi ile bir Yahudi'nin evliliği Halaha'ya (Yahudi dini hukuku) göre geçersiz olmasına rağmen Reform Yahudilik, karışık evliliklere izin verir ve bu evliliklerden doğan çocukların Yahudi olarak yetiştirileceği umudu ile onları Yahudi olarak kabul ederler.¹⁹² Yakın zamanlarda ise gey ve lezbiyenler arasındaki evlilikleri de onaylamaya ve gey ve lezbiyenlerden rabbiler atamaya başlamışlardır.¹⁹³

¹⁸⁸ “1930 yılının sonlarında ABD'deki Reformist Yahudilik, Alman göçmenlerinin sayesinde kimliğini yitirmeye başlamıştır. Reform hahamların ve sivillerin çoğunluğu Doğu Avrupa kökenli olmuş, on yıl içerisinde Nazi Almanyası'nın büyük etkisiyle Yahudiler arasındaki milliyetçilik duyguları güç kazanmıştır. Reformist Yahudilik giderek hiç olmadığı kadar etnik ve törensel öğelerle ortaya çıkacağı bir dönüşüm sürecine girmiştir. Sonunda önceki dönem Klasik Reformist Yahudilik olarak gösterilmiştir ve bazı cemaatlerde etkisi devam ederken, Yeniden Yönlendirilmiş Yahudilik, Klasik Reformist Yahudiliğin yerini almaya başlamıştır. Durum değişikliğinin ilk büyük belirtisi 1937 yılında CCAR tarafından benimsenen Columbus Platformunda olmuştur. Bu belge çoğunlukla İbrani Birleşik Koleji'nde teoloji profesörlüğü yapmış bir Doğu Avrupalı Yahudi olan Samuel Cohon (1888-1959)'un çalışmasıdır. Bu belgede Tevrat'ta geçen ‘Tanrı düşüncesi’ yerine ‘Yaşayan Tanrı’dan’ bahsedilmiştir. Genel anlamda yazılı ve sözlü kurallar ve İsrail’in ‘gittikçe gelişen Tanrı bilinci’ ve Filistin’i yeniden Yahudilerin anavatanı haline getirmenin bütün Yahudilerin görevi olduğu bildirilmiştir. Pittsburgh Platformunun aksine ibadetlerde İbranice kullanılması; adetlerin, sembollerin ve törenlerin önemi vurgulanmıştır. Bu platformda Amerika’nın ekonomik sıkıntılarının baş gösterdiği bu dönemde baskın kaygılardan olan ‘sosyal adalet’ e bağlılık bildirilmiştir.” Bkz. Hatice Tiryaki, “Reformist Yahudilik”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006, Yüksek Lisans Tezi, s.28.

¹⁸⁹ Seda Özmen, Reform Yahudiliğinin Pittsburgh ve Columbus Platformları Bağlamında Değişen Kutsal Topraklara Dönüş İnancı, *İsrailiyat Derisi*, 2, s. 82-101.

¹⁹⁰ Besalel, “Şabat”, *Yahudilik Ansiklopedisi*, c.3., s. 654.

¹⁹¹ Fuat Aydın, s.76.

¹⁹² Besalel, “Yahudilik (Judaizm)”, *Yahudilik Ansiklopedisi*, c. 3., s.768.

¹⁹³ Fuat Aydın, s.76.

Tora da başın örtülmesiyle ilgili emirler olmasına rağmen, Reformist erkekler *Kipa*¹⁹⁴ takmayı şart koşmazlar. Reformist kadınlar ise sadece sinagoglarda ibadet esnasında başlarını örterler.¹⁹⁵

Felsefelerini bu dünya üzerinde oluşturan Reformist Yahudiler, ruhun ölümsüzlüğüne, yeniden dirilmeye, ceza ve mükafata inanmazlar ve onlar için Ahiret inancının hiçbir önemi yoktur.¹⁹⁶

Yahudi giyinme, ritüel temizlenme, beslenme ile ilgili kurallar modern çağla bağdaşmadığı için uyulmayabilir.¹⁹⁷ Bununla 1885’de Pittsburgh Platformu’nda *Kaşerut* ilkesi iptal edilse de son yıllarda Reformist Yahudiler domuz ve kabuklu deniz ürünlerini yememe gibi bazı Tora emirlerini yerine getirmektedirler.¹⁹⁸

2.2. Günümüz İsrail’inde Reformist Yahudilik

19. yüzyıl Almanya’ında ortaya çıkan ve Amerika’da gelişme gösteren Reform Yahudilik, 1960’larda İsrail’de filizlenmeye başlamıştır. Bundan öncesinde sadece Hayfa’daki Leo Baeck Reform Lisesi¹⁹⁹ ve Kudüs’teki küçük topluluklardan ibarettir. 1875 yılında Kuzey Amerika’nın önde gelen yüksek Yahudi eğitim kurumu ve Reform Yahudiliğinin akademik ve manevi liderlik geliştirme merkezi Yahudi Din Enstitüsü (Hebrew Union College), 1963 yılında Kudüs’te bir kampüs açar.²⁰⁰ 1964’te İsrail’in İlerlemeci Yahudilik Hareketi (IMPJ) resmen kurulur ve 1973’de Dünya İlerlemeci Yahudiler Birliği merkezini Kudüs’e taşır.²⁰¹ 1976’da ilk reform *Kibbutzim*²⁰², Yahel ve Arava’da kurulur. 1983’de Lotan’da bir reform Kibbutz daha kurulur. Reformist yerleşim yeri olan Har Halutz, Celile’de 1985 yılında açılır. 1987’de İsrail Dini Eylem Merkezinin kurulmasıyla birlikte Reform Yahudilik, ülke çapında varlığını daha çok genişletmektedir.

¹⁹⁴ **Kipa:** Başı örtmek için kullanılan küçük başlık. Yahudilikte başı örtme geleneği, Tanrı’ya olan saygının bir ifadesidir. Bkz. Besalel, “Kipa”, *Yahudilik Ansiklopedisi*, c.2., s.330.

¹⁹⁵ Besalel, “Başın Örtülmesi”, *Yahudilik Ansiklopedisi*, c.1., s. 98.

¹⁹⁶ Küçük, s.340.

¹⁹⁷ Besalel, “Reformcu Yahudilik”, *Yahudilik Ansiklopedisi*, c.2., s.522.

¹⁹⁸ Besalel, “Kaşerut”, *Yahudilik Ansiklopedisi*, c.2., s. 315.

¹⁹⁹ <http://leobaeckhaifa.org/about-us/philosophy/> (erişim: 03.02.2019)

²⁰⁰ <http://huc.edu/about/history> (erişim: 03.02.2019)

²⁰¹ <http://www.reform.org.il/Eng/About/ProgressiveJudaismInIsrael.asp> (erişim: 03.02.2019)

²⁰² **Kibbutz:** Kararların üyeler tarafından alındığı, taşınmaz mallar ve üretim araçlarının topluluk mülkiyetinde olduğu, kendi kendine yeterli sosyal ve ekonomik bir ünedir. Günümüzde İsrail’deki nüfusun yüzde 1,7’si 267 kibbutz içinde yaşamaktadır. Bkz. Ruth Ben-Haim, *İsrail Hakkında Gerçekler*, s.122.

İsrail'in liberal Yahudi dini hareketi olan İsrail'in reformu ve ilerlemeci Yahudiliği Hareketi, Yahudi halkının, Yahudi mirasına olan bağlılığını güçlendirmeyi ve Yahudiliğin bireysel ve sosyal ahlakının ilkelerine göre İsrail Devletini yeniden düzenlemeyi amaçlamaktadır.²⁰³

İsrail Reform Hareketi, 50 okul öncesi sınıf, sekiz okul, Reform Yahudiliğin Kadınları'na²⁰⁴ bağlı 25 kadın grubu, ordu öncesi liderlik eğitimi, sosyal eylem programı (*Mechinah*) ve ordu sonrası genç bir yetişkin topluluğunda faaliyetlerini sürdürmektedir. İsrail'in Reform gençlik hareketi olan *Noar Telem* ise, yıl boyunca gençlere yönelik faaliyetler düzenlemektedir. İsrail'de din ve devlet konularını ele alan önde gelen sivil ve insan hakları örgütü olan İsrail Dini Eylem Merkezi (IRAC), Reform ve muhafazakâr hareketlerin sağladığı dini hizmetlerin devlet tarafından tanınmasını, Ortodoks ve ultra-Ortodokslara sağlanan devlet destekleri ile daha eşit koşullarda rekabet etmeyi amaçlamakta olup, cinsiyet ayrımı, ırkçılığı reddedip, dinsel özgürlük ve tüm Yahudilere eşit statü sağlamak için çeşitli çalışmalar düzenlemektedir.²⁰⁵ *Keren B'Kavod'da* İsrail'deki Reform Hareketi'nin insani kolu olarak görev yapmaktadır.²⁰⁶ Ayrıca İsrail'in İlerici Yahudilik Hareketi'ne göre, İsrail'de şu anda 40 Reform Yahudi cemaati bulunmaktadır.

Ortodoks liderlerin, reform hareketinin Yahudileri asimilasyona teşvik ettiği ve Yahudiliğe zarar verdiği yönündeki söylemleri sebebiyle İlerici Yahudilik İsrail'de, "Reform" terimini kullanmaktan kaçınmış ve kendilerini "Yahadut Mitkademet" (İlerici Yahudilik) hareketi olarak adlandırmışlardır. Böylelikle İsraillilerin, Amerikan reformu hareketindeki olumsuz ilişkilerini en aza indirmeyi amaçlamaktadırlar.²⁰⁷

İsrail'deki Reform hareketinin başkanı Haham Gilad Kariv İsrail'deki Reform Yahudiliği ile ilgili şu açıklamaları yapmıştır; İsrail'deki Reform Yahudiliğin uygulamalarına bakıldığında, dünyadaki diğer Reformist Yahudilere göre daha geleneksel bir yapı arz etmektedir. Bu durum, İsrail toplumunun daha geleneksel bir doğaya sahip olmasına bağlanmaktadır. İsrail, Reform Yahudilerin dua kitaplarını da

²⁰³ <https://reformjudaism.org/quick-report-reform-jewish-life-israel> (erişim: 03.02.2019)

²⁰⁴ <https://wrj.org/> (erişim: 03.02.2019)

²⁰⁵ <https://www.irac.org/> (erişim: 03.02.2019)

²⁰⁶ <http://www.iataforce.org/programs/israel-religious-action-center-keren-bkavod> (erişim: 03.02.2019)

²⁰⁷ <https://www.jewishvirtuallibrary.org/history-and-overview-of-reform-judaism> (erişim: 03.02.2019)

etkilemiş olup Reform Yahudiliğe ait dua kitapları geleneksel dua kitaplarına benzemektedir. İsrail'deki Reformist Yahudiler, Halaha'yı ilham kaynağı olarak görseler de onu otorite olarak kabul etmezler. Şabat ve diğer ayinlerinde enstrüman kullanmaktadırlar. Aynı zamanda Haham Gilad aynı röportajında, İsrail'in her şehir ve kasabasında birer Muhafazakâr ve Reform sinagogunun olacağını amaçladığını belirtmektedir.²⁰⁸

Geri dönüş yasası kapsamında, Reformistler tarafından onaylanan dönüşümler kabul edilip, bu kimselerin İsrail'e dönmelerine olanak sağlansa da Reformist Yahudiler, Ortodoks hahamlar tarafından Yahudi olarak kabul edilmedikleri için ülkeye yerleştikten sonra birçok sorunla karşılaşmaktadırlar. Mesela İsrail'de bir Reform töreninde evlenen Yahudi, daha sonra medeni evlilik cüzdanı alabilmek için yurt dışına gitmektedir. Çünkü İsrail İçişleri Bakanlığı, ancak resmi bir hükümet tarafından verilen ve İsrail'in dini anlamda yetkili kıldığı Ortodoks Hahambaşılığı'nın onayladığı evlilik cüzdanını kabul etmektedir.²⁰⁹

3. MUHAFAZAKÂR YAHUDİLİK

Muhafazakâr Yahudilik, Ortodoks Yahudilik kadar katı olmayan, reformistler kadar da radikal olmayan, Yahudiliğin geleneksel yapısını korumak isterken, aynı zamanda değişime de açık olan ılımlı bir Yahudi mezhebidir.²¹⁰ Alman Yahudileri arasında XIX. Yüzyılda Reformist Yahudiliğe bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Muhafazakâr Yahudiliğin kökleri Zacharias Frankel (ö.1875)'in savunuculuğunu yaptığı “Pozitif - Tarihi Yahudilik” fikrine dayanmaktadır.²¹¹

İlk yıllarında reformistlere doğru meyleden Frankel, daha sonralarda reformistlerin radikal çıkışlarından rahatsız olmuştur. Frankel, reformistlerin düzenlediği birinci Reform Rabbinic Conference (Reformist Rabbinik Konferansı)'a davet edilmesine rağmen, katılmamıştır. 1845 Mayıs ayında Frankfurt'ta ikincisi düzenlenen konferansa da davet edilince bu konferansa arkadaşlarının ısrar etmesi üzerine katılmıştır. Konferansta “ibadetler mutlaka İbranice mi olmalı?” tartışmasından rahatsız olan

²⁰⁸ Dan Feferman, *Reform And Conservative Judaism in Israel*, Jewis People Policy Institute (JPPI), Israel, 2018, s.57-60.

²⁰⁹ <https://www.jewishvirtuallibrary.org/history-and-overview-of-reform-judaism> (erişim: 03.02.2019)

²¹⁰ İsmail Başaran, *Muhafazakâr Yahudilik, Muhafazakâr Yahudilik*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul, 2017, s. 13.

²¹¹ Besalel, “Tutucu Musevilik”, *Yahudilik Ansiklopedisi*, c.3, s.750.

Frankel, Reform Rabbinic Conference'den istifa etmiştir. Çünkü Frankel'e göre Yahudilik ritüellerinde Yahudiliğin ruhuna aykırı değişikliklerin yapılması mümkün değildir ve ibadet dili olan İbranice'ye bağlılık Yahudi hayatının değişmezlerinden biridir.²¹²

Amerika'da Muhafazakâr Yahudilerin Reformistlerden ayrılışını hızlandıran bir diğer olay da “Koşer olmayan yemek salonu” olarak anılan bir olaydır. Bu olay 1875 yılında Isaac Mayer Wise'in kurmuş olduğu Hebrew Union College okulunun ilk mezunlarının mezuniyet gecesinde yaşanmıştır. Gecenin menüsünde, Yahudilikte yenmesi yasak olan ürünlerin yer alması ve gecede et ve süt ürünlerinin birlikte servis edilmesi gelenekçi Yahudiler tarafından bir hakaret olarak algılanmıştır. Wise'in özür dilemek yerine yeme içme yasaklarının artık geçerli olmadığını savunması üzerine de birçok gelenekçi rabbi Reformistlerden ayrılmış ve Amerikan Muhafazakâr Yahudiliğinin oluşturulması gerektiğini düşünmüşlerdir.²¹³

Reformistlerden ayrılığı hızlandıran en önemli sebeplerden biri de 1885 yılında Reformist Yahudiliğin bağımsızlık bildirgesi olarak tarif ettiği; Tevrat'ın kendi çağının fikirlerini yansıttığı, Halaha'nın geçerliliğinin kalmadığı, Yahudilerin millettten ziyade dini bir topluluk olduğu, Filistin'e dönmeyi arzu etmediklerine dair fikirlerinin yer aldığı “Pittsburgh Platformu” dur. Bu platformu eleştiren Muhafazakâr Yahudiler Pittsburg Platformundan bir yıl sonra Sabato Morais (ö.1897) ve H. Pereira Mendes (ö.1937) öncülüğünde, New York'ta hareketin önemli kurumlarından biri olan Jewish Theological Seminary (JTS)'yi kurmuşlardır. JTS'nin kurucu rektörü olan Morais'e göre Yahudiliğin Reformistlerin elinden kurtulması ve aydınlanmış bir ortodoksluğun kurulması gerekir.²¹⁴ Muhafazakâr Yahudiliğin temelleri de burada atılmıştır.

Morais'den sonra JTS'nin başına geçen Solomon Schechter, New York'taki bu kurumu yeniden düzenleyerek Muhafazakâr Yahudiliğin liderliğini yapan kurum haline getirmiştir. Schechter, evrensel olarak tüm Yahudilerin birliği fikrini savunmuş ve Amerikan Yahudi toplumunu “Katolik İsrail” amacı ve ideolojisi etrafında birleştirmek istemiştir. Bunun sonucunda da Muhafazakâr Yahudiliğin temel prensiplerinden biri olan Yahudi milliyetçilik fikrini formüle etmiştir. Schechter'e göre Yahudi şariatını

²¹² Başaran, s. 30.

²¹³ Başaran, s. 31.

²¹⁴ Başaran, s. 32.

yaşanılan modern döneme uyarlama yetkisi herhangi bir gruba ya da mezhebe ait değildir, bu değişiklikleri yapma yetkisi tüm Yahudi milletine ve toplumuna aittir.²¹⁵

Muhafazakâr Yahudilik içerisinde Schechter'dan sonra en güçlü lider Louis Finkelstein (1895-?) olmuştur. Amerika Yahudi Teolojisi Semineri'nin başkanlığını yapmış olan Finkelstein döneminde Muhafazakâr Yahudilik, sayısal olarak Amerikan Yahudiliği içerisinde en büyük grup haline gelmiştir.²¹⁶ Muhafazakâr Yahudilik içerisinde farklı görüşler bulunması ve bu görüşler neticesinde kutuplaşmalara yol açar endişesiyle Yahudiliğin ortak unsurları veya ortak inanç prensipleri ortaya konamamıştır. Çok az kişi bu konu üzerinde çalışma yapmıştır. Finkelstein, Muhafazakâr Yahudiliğin ortak unsurları konusunda çalışma yapan kişilerden biridir. Finkelstein, Muhafazakâr Yahudiliğin ortak unsurları olarak; Tanrı, Tevrat, dini törenlerde değişiklik, İsrail, Filistin ve İbraniceyi saymıştır.²¹⁷

3.1.Muhafazakâr Yahudiliğin İnanç ve İbadetleri

Ortodokslar Tevrat'ı sözlü vahiy, Reformistler insan ürünü olarak görürken, Muhafazakâr Yahudiler bu iki aşırı uç arasında Tevrat'ın ilahi olarak ilham edilmiş insan ürünü veya devam eden bir vahiyden söz etmişlerdir. Tevrat'ın uygun bir şekilde anlaşılması ve hayata yön vermesi için Tevrat tarihi eleştirel metot ile analize tabi tutulabilir. Tevrat bağlayıcıdır fakat detayları çözülmez değildir. Muhafazakâr Rabbiler cemaatlerini, bilim adamları gibi eleştirel düşüncelerini Muhafazakârlar gibi yaşamalarını öğütlemektedirler.²¹⁸

Muhafazakâr Yahudiler Halaha'yı Yahudilerin uymak zorunda olduğu resmi bir kanun olarak görmektedirler ama Halaha'da modern insanların ihtiyaçlarını tatmin edecek düzeyde esnektir.²¹⁹ Çünkü her nesil farklı problemlerle karşı karşıya kalmıştır. Bu yüzden Halaha bütün meselelere cevap vermek ve yeni şartlara kendini uyarlamak zorundadır.²²⁰ Muhafazakâr Yahudilikte Halaha'da değişiklik yapmaya yetkili özel bir komite bulunmaktadır. Halaha'nın nihai kaynağı olan Tora değişmezdir. Mişna ve Talmud ise ilk dönem rabbilerin Halaha'yı gerçek hayata uyarlamalarının sonucunda

²¹⁵ Başaran, s. 81.

²¹⁶ Besalel, "Finkelstein, Lois", *Yahudilik Ansiklopedisi*, c.1, s.175.

²¹⁷ Başaran, s. 89-91.

²¹⁸ Başaran, s. 95-96.

²¹⁹ Besalel, "Tutucu Musevilik", *Yahudilik Ansiklopedisi*, c.3., s.750.

²²⁰ Taşpınar, Muhafazakâr Yahudilik, *Köprü Dergisi*, sayı 97.

ortaya çıkmıştır. Bu yüzden Halaha'nın içeriği hiç aynı kalmamış sürekli değişikliğe uğramıştır.²²¹

Muhafazakâr Yahudiliğin felsefesi “Yahudi toplumu” üzerine kurulmuştur diyebiliriz. Çünkü Schechter ve sonradan gelen birçok Muhafazakâr düşünür, İsrail Milletinin birliğine vurgu yapmıştır. Bu harekete göre İsrail toplumu Tora öğretilerini tüm dünya milletlerine ulaştırmak üzere tanrı tarafından seçilmiş bir topluluktur.²²²

Muhafazakâr Yahudiler, Yahudi milliyetçiliğini desteklemekte ve Siyonizm'i onaylamaktadırlar. Muhafazakâr Yahudiliğin öncüsü Schechter, Siyonizm'i “*sahip olduğum en güzel rüya*” olarak tanımlamaktadır. Muhafazakâr Yahudilerin büyük bir çoğunluğu da aktif Siyonistler olmuşlardır.²²³

Eretz Yisrael'in önemini kabul eden Muhafazakâr Yahudiliğin savunucuları, Filistin'i İsrail'in manevi bir merkezi olarak görmektedirler.²²⁴ Filistin dışında Yahudi manevi hayatının mümkün olmadığını ancak manevi hayatın tam olarak Eretz Yisrael'de gerçekleşeceğini söyleyen birçok muhafazakâr düşünür, Yahudileri Filistin topraklarına göç edip daim olarak oraya yerleşmeye teşvik etmiştir. Bu yüzden birçok muhafazakâr rabbi, eğitimci ve idareci İsrail Devleti topraklarına yerleşmiştir. İbranice'nin olmadığı bir dil Muhafazakâr Yahudiliğe göre mümkün değildir. Muhafazakâr bir Yahudi olan Robert Gordis İbranice'yi, Tanrının anladığı dil, yani ibadet dili olarak tanımlamıştır.²²⁵

İbadetlerde de genç Yahudi neslinin Yahudiliğini muhafaza edebilmek için birtakım değişiklikler yapılmıştır. Bu yüzden sinagog ibadetlerinin geleneksel, aynı zamanda da modern olmasını istemişlerdir. Bu kapsamda Şabat ibadetinde org kullanımına izin verilmesi, sinagoglarda cemaatle beraber daha fazla seremoninin koro şeklinde icra edilmesi, daha fazla dini ilahiler söylenmesi ve İbranice metinlerin İngilizce tercümelerine yer verilmesi gibi değişiklikler yapılmıştır.²²⁶ Geleneksel Şabat

²²¹ Başaran, s. 147.

²²² Gürkan, *Ana Hatlarıyla Yahudilik*, s. 108.; Başaran, s. 96-98.

²²³ Başaran, s. 137.

²²⁴ Besalel, “Eretz Yisrael”, *Yahudilik Ansiklopedisi*, c.1, s.158.

²²⁵ Başaran, s. 99-100.

²²⁶ Başaran, s. 147.

uygulamalarından uzaklaşmış olsa da Muhafazakâr Yahudilikte Sinagog ritüelleri ya Cuma akşamı ya da Cumartesi sabah icra edilmektedir.²²⁷

Muhafazakâr Yahudiliğe ait sinagoglarda kadınlar da cemaate dahil edilmiş fakat kadınlar ve erkekler aynı mekânda olsalar bile farklı saflarda yer almışlardır.²²⁸

Muhafazakâr Yahudilikte Halaha'da değişiklik yapmaya yetkili komite (CJLS) tarafından minyan konusunda da değişiklik yapılmıştır. Geleneksel Yahudilikten farklı olarak komite kadınların da minyandan sayılacağı yönünde karar almıştır. Ancak bu kararın uygulanması mahalli cemaatlere bırakılmıştır.²²⁹

Muhafazakâr Yahudilikte, dua ve geleneksel ibadet kitaplarını da incelemek üzere özel bir komisyon (Joint Prayer Book Commision) kurulmuştur. Bu komisyon tarafından yapılan iki yıllık bir çalışmanın sonucunda dua ve ibadet kitaplarında birtakım değişiklikler yapılmıştır. Bu değişikliklerden biri kadın ve erkek eşitliğine aykırı olması sebebiyle tanrıya şükrederken kullanılan “*beni kadın olarak yaratmadın*” ifadesi kaldırılmıştır. Bir diğer değişiklik ise “*tekrar kurbanlar sunacağımız vatanımıza bizi geri getirecek Tanrı'ya...*” şeklindeki dua “*atalarımızın günlük kurbanlar sunduğu yere bizi geri getirecek tanrıya...*” şeklinde değiştirilmiştir.²³⁰

Muhafazakâr Yahudiler, geleneksel Yahudilik ilkelerine uyarlar ama bu kurallara uymada katı değillerdir. Örneğin muhafazakâr Yahudilikte Sinagoga yürüyerek gitme imkânı olmayan ve Şabat'ı ifa etmek isteyen bir Yahudi'nin bundan mahrum olmaması için sinagoga arabayla gitmesinin Şabat kurallarının ihlali anlamına gelmediği ifade edilmiştir. Gelenek ciddiye alınmalıdır, ama aynı zamanda bu kurallar yük haline de getirilmemelidir.²³¹

Kadınların toplu ibadetlerdeki yeri Muhafazakâr Yahudilik içerisinde tartışma konusu olmuştur. Kadınlara 1955'te okuma kürsüsünden Tora'yı okumalarına izin verilmiştir. Kadınlar, 1973'ten itibaren minyana dahil edilmişler, 1983'ten itibaren de din

²²⁷ Besalel, “Dua Kitabı”, *Yahudilik Ansiklopedisi*, c.1, s.147.

²²⁸ Gürkan, *Ana Hatlarıyla Yahudilik*, s. 185.

²²⁹ Başaran, s. 151.

²³⁰ Başaran, s. 150.

²³¹ Adam, s.118.; Fuat Aydın, s. 84.; Başaran, s. 154.

ilimlerinin tahsil edildiği Rabbinik eğitime katılmaya başlamışlardır. 1985'te de ilk defa bir kadın rabbi olarak tayin edilmiştir.²³²

Muhafazakâr Yahudilikte Yahudiliği etnik kökenli bir din olmaktan çıkarıp evrensel bir din konumuna getirmek için ihtida hareketini destekleyici faaliyetler yürütülmektedir. İhtida eden bir adayın tüm Yahudi şeriatına uyması şart koşulmasa da sünnet ve mikve işleminden oluşan ihtida merasimi yapılmaktadır.²³³ Yahudi olmayan biriyle evlilik durumunda Yahudi olmayan tarafın ihtida etmesini şart koştuklarıdır. İhtida gerçekleşmediği durumlarda nikah kıyılmayıp evlilik onaylanmamaktadır. Yahudi olmayan biriyle evlenen bireyin de cemaate devam edebilmesi, doğacak çocukların Yahudi olarak yetiştirilmesi şartına bağlanmıştır.²³⁴ Yahudi olmayan birinin sinagoglarda ve başka dinsel hizmetlerde yer alması uygun değildir. Yahudi olmayan biri, Yahudi eşinin yanına gömülebilir fakat diğer yanında boş bir alan bırakılmalıdır.²³⁵

Muhafazakâr Yahudiler geleneksel Yahudiliğin evlenme ve boşanmayla ilgili uygulamalarına riayet ederler ve evlilik belgesine ilave ettikleri boşanma şartı gereğince, sivil mahkemenin verdiği boşanma kararından sonra, dinen boşanmayı zorunluluk haline getirmişlerdir.²³⁶

3.2. Günümüz İsrail’inde Muhafazakâr Yahudilik

Yahudiliğin geleneksel yapısını korumak isterken, aynı zamanda değişime de açık ılımlı bir Yahudi mezhebi olan Muhafazakâr Yahudilik, İsrail’de Masorti hareketi olarak bilinmektedir. Masorti adı, “gelenek” anlamına gelen İbranice “Masoret” den türemiştir.²³⁷ Ortodoks Yahudiler ile laik Yahudiler arasında yer almaktadır. Muhafazakâr Yahudilerin İsrail’deki tarihi çok eski değildir.

Muhafazakâr Yahudilik İsrail’de 1980’den itibaren müesseseseleşme yönünde önemli çalışmalar gerçekleştirmiştir. Muhafazakâr Yahudiliğin önemli kurumlarından biri olan ve modern Yahudi eğitimi veren İsrail’in lider akademi merkezlerinden Yahudi Çalışmaları Schechter Enstitüsü (The Schechter Institute of Jewish Studies), 1984

²³² Taşpınar, Muhafazakâr Yahudilik, *Köprü Dergisi*, sayı,97.

²³³ Besalel, “Mikve”, *Yahudilik Ansiklopedisi*, c.2, s.408.

²³⁴ Gürkan, *Ana Hatlarıyla Yahudilik*, s. 163-164

²³⁵ Besalel, “Yahudi Olmayanlarla İlişkiler”, *Yahudilik Ansiklopedisi*, c. 3., s.771.

²³⁶ Gürkan, *Ana Hatlarıyla Yahudilik*, s. 147.

²³⁷ <https://masorti.org/faq/> (erişim:03.02.2019)

yılında Kudüs'te faaliyet göstermeye başlamıştır.²³⁸ Yine aynı yılda İsrail'deki Muhafazakâr harekete bağlı olan ve Muhafazakâr hareket için rabbi yetiştiren Schechter Rabbinical Seminary²³⁹ Kudüs'te açılmıştır. Açılmasının ardından bu enstitü, 1988'de hahamları eğitmeye başlamış ve açılmasından bu yana İsrail'de ve yurt dışında çalışmak üzere 92 Rabbi'yi (din adamı) görevlendirmiştir.²⁴⁰ Aynı zamanda bu enstitü İsrail'de faaliyet gösteren TALI²⁴¹ eğitim fonunu desteklemektedir. Bu eğitim fonu 325 devlet okulunda ve okul öncesinde, yaklaşık 50.000 öğrenciye çoğulcu bir Yahudi Çalışmaları eğitim programı düzenlemektedir.²⁴²

Muhafazakâr hareket, İsrail'deki Muhafazakâr cemaatin dini ihtiyaçlarını karşılamak için İsrail'de Muhafazakâr Yahudiliğe ait, "The center for Conservative Judaism" adıyla bir merkez ve "The Seminary For Jewish Studies" adıyla bir Yahudi araştırmaları merkezi kurulmuştur. Bunun yanında muhafazakâr sinagoglar ve örgün eğitim veren okullar bulunmaktadır.²⁴³

Muhafazakâr Rabbiler, İsrail'deki Ortodoks hakimiyeti ve Başhahamlığın Ortodokslar dışında hiçbir rabbinin İsrail'de haham olarak görev yapmasına izin vermemesinden dolayı mağdur edilmişlerdir. 1964 yılında Amerika'daki Muhafazakâr ve Reformist rabbiler ile bunların yanında bazı seküler kurumlar, zamanın İsrail başbakanı Levi Eşkol'den İsrail'de dini hayat üzerindeki Ortodoks hakimiyetin sonlandırılması için ricada bulunmuşlardır. Sonraki yıllarda Muhafazakâr Yahudilerin kendi gruplarına ait sinagoglarda görev yapmasına müsaade edilmiştir.²⁴⁴

İsrail'deki Muhafazakâr Yahudilik, Yahudi eğitim semineri, Rabbi yetiştirme okulu, NOAM (No'ar Masorti veya Masorti Gençliği'nin kısaltması) adlı gençlik hareketi, yaz

²³⁸ Başaran, s.49.

²³⁹ Kendi sitesinde verilen bilgiye göre, 1984 yılında beş öğrenciden oluşan bir öğrenci topluluğu ile kurulmuş olan Schechter Enstitüleri, her yıl İsrail ve Doğu Avrupa'da 60.000 yetişkin ve çocuğa hizmet vermektedir. Amacı, farklı toplumlara çoğulcu bir Yahudi eğitimi sunmak ve Yahudi kökeninde güvenli bir demokratik toplumu teşvik etmektir. Detaylı bilgi için bkz. <http://www.schechter.edu/about/> (erişim: 03.02.2019)

²⁴⁰ <http://www.schechter.edu/about/> (erişim: 03.02.2019)

²⁴¹ Bu isim İbranice de "Zenginleştirilmiş Yahudi Çalışmaları" anlamına gelen kelimelerin kısaltmasıdır. Bkz. <http://www.schechter.edu/about-tali-education-fund/> (erişim: 07.04.2019)

²⁴² <http://www.schechter.edu/about-tali-education-fund/> (erişim: 07.04.2019)

²⁴³ Başaran, s.142

²⁴⁴ Başaran, s.141.

kampları, Hanaton adlı Kibbutzim²⁴⁵ de faaliyetlerini sürdürmektedir. İsrail’de kırk kadar da muhafazakâr Yahudi cemaati bulunmaktadır.²⁴⁶

4. ORTODOKS YAHUDİLİK

Ortodoksluk kavramı önceleri bir mezhebi tanımlamak için kullanılmamıştır. Ortodoksluk kavramını ilk kullanan Moses Mendelssohn (1729 – 1786) olup, bu kavramı, Almanya’da aydınlanma düşüncesine ve kendi fikirlerine karşı olan Yahudileri tarif etmek için kullanmıştır.²⁴⁷ Ortodoks Yahudilik, Reform Yahudiliğe tepki olarak çıkmış ve Yahudileri asimile olmaktan kurtarmayı amaçlamıştır.²⁴⁸ Belli bir önderi ya da kurucusu olmayan Ortodoks Yahudilik 19. Yüz yılda sistematik bir hareket haline gelmiştir.²⁴⁹

Ortodoks Yahudilik, Ferisilik ile başlayan Rabbani Yahudilik ile devam eden inançları sürdüren, Talmud, Tevrat ve diğer Rabbinik eserlerden elde edilen klasik Yahudi şeriatı Halaha’ya bağlı grubun adı olmuştur. Kendilerini Yahudiliğin tek ve gerçek temsilcisi olarak nitelendirip²⁵⁰ Tevrat’ın hakiki koruyucuları olarak gören Ortodoks Yahudiler, Tevrat’a aykırı diğer tüm Yahudi akımlarını da reddederler. Haskala ve Reform Yahudiliğin yapmış olduğu değişimlere karşı çıkarlar.²⁵¹

4.1.Ortodoks Yahudiliğin İnanç ve İbadetleri

Ortodoks Yahudilikte 13. Yüzyılda Maimondies tarafından 13 ilke olarak belirlenen temel inanç esasları kabul edilmektedir. Bu esaslar şu şekildedir;

- 1- Her şeyi yaratan bir Tanrı vardır.
- 2- Tanrı birdir ve hiçbir birlik O’nun birliği gibi değildir.
- 3- Tanrı cisimsizdir ve yaratılan hiçbir şeye benzemez.

²⁴⁵ Hannaton Eğitim Merkezi ve Kibbutz, İsrail’in Kuzey bölgesinde, Hayfa’nın doğusunda bulunan bir Masorti topluluğudur. Hannaton’da bir eğitim merkezi, lise sonrası programı ve bir misafirhane bulunmaktadır. Bkz. <https://masorti.org/relatedinstitutions/> (erişim: 03.02.2019)

²⁴⁶ <https://masorti.org/> (erişim: 03.02.2019)

²⁴⁷ Kurt, *Fundamentalist Yahudiler*, s.84-85.

²⁴⁸ R. Abdullah Şami, *Din Devleti İsrail*, (çev. Mehmet Ali Kara), s.79.

²⁴⁹ Mahmut Aydın, s. 308.

²⁵⁰ Gürkan, *Ana Hatlarıyla Yahudilik*, s. 71.; Besalel, “Ortodoks Yahudilik”, *Yahudilik Ansiklopedisi*, c. 2., s.461.

²⁵¹ Besalel, “Ortodoks Yahudilik”, *Yahudilik Ansiklopedisi*, c. 2., s.461.

- 4- Tek olan Tanrı ezeli ve ebedidir.
- 5- Yalnız Tanrı ibadete layıktır. Onun dışında hiçbir şey ibadete layık değildir.
- 6- Bütün peygamberler doğruyu söylemişlerdir.
- 7- Musa, gelen bütün peygamberlerin en büyüğüdür.
- 8- Tevrat bütünüyle Tanrı tarafından Musa'ya vahyedilmiştir.
- 9- Tevrat değiştirilemezdir ve bundan başka kitap gelmeyecektir.
- 10- Tanrı, bütün insanların düşünce ve davranışlarını bilir.
- 11- Tanrı, insanları yaptıklarına göre mükafatlandırarak veya cezalandıracaktır.
- 12- Mesih gelecektir.
- 13- Öldükten sonra diriliş haktır.²⁵²

Tevrat'ın güvenilir olup olmadığını sorgulamanın anlamsız olduğunu düşünen Ortodoks Yahudiler, yazılı Tevrat'ın Tanrı tarafından Musa'ya Sina'da yazdırıldığına; sözlü Tevrat'ın da sözlü olarak vahyedildiğine inanırlar.²⁵³ Vahiy ürünü olarak kabul edilen Tevrat'ı, Yahudi yaşamının merkezine yerleştirirler ve dini hükümlerin Tevrat'ta yer aldığı, Talmud'da yorumlandığı şekliyle yerine getirilmesi gerektiğini savunmaktadırlar.²⁵⁴ Elle yazılan, parşömen metinlerden oluşan ve rulo şeklinde muhafaza edilen Tevrat, sinagoglarda en kutsal ibadet nesnesidir.²⁵⁵

Halaha'da herhangi bir değişiklik ya da yeniden yorumlama yapmayan Ortodoks Yahudiler, günümüz şartlarında yaşayabilmek için ise, bir takım hile-i şeriyelere başvururlar. Mesela Talmud bir Yahudi'nin Şabat'ta Yahudi olmayan biri tarafından yakılan mum ışığından istifade etmesini yasaklar. Ancak, Yahudi odaya girmeden önce

²⁵² Kutluay, s.128-129.

²⁵³ Küçük, s. 338.

²⁵⁴ Mahmut Aydın, s. 308.

²⁵⁵ Fuat Aydın, s. 104.

Yahudi olmayan kişi bunu kendi kullanımı için yakmış, ise o zaman Yahudi'nin yakılmış olan mum ışığını kullanmasında herhangi bir sakınca yoktur.²⁵⁶

Yahudilikte Yahve (Y-H-V-H) Tanrı'nın en kutsal ismidir. Tanrının sonsuza kadar tek varlık oluşuna yani özüne işaret ettiği kabul edilmektedir. “*Tanrın Rab'bin adını boş yere ağzına almayacaksın. Çünkü Rab, adını boş yere ağzına alanları cezasız bırakmayacaktır.*”²⁵⁷ Emrinden dolayı MÖ III. Yüzyıldan itibaren Tanrı'nın isminin telaffuz edilmesi yasaklanmıştır. Ortodoks Yahudilikte de bu kelime telaffuz edilmez ve Tevrat haricinde de hiçbir yerde yazılmaz.²⁵⁸

Ortodoks Yahudiler günlük ibadetlerinde kendilerini kadın olarak yaratmadığı için Tanrıya dua ederler.²⁵⁹ Kadınlar ve erkekler sinagog ibadetlerine birlikte katılmazlar ve sinagoglarda kadınları erkeklerden ayıran *Mehitsa* isimli bir bölüm bulunur. Erkekler sinagogların girişindeki salonda özel kıyafetleriyle dua ederlerken, kadınlar ibadete iştirak etmeyip kendilerine ayrılan bölüm ya da balkondan ibadeti izlerler.²⁶⁰ Ortodoks Yahudilikte sadece erkekler dua yöneticisi olurlar ve kadınların hiçbir şekilde rabbi olarak atanamayacağını savunurlar.²⁶¹ Sinagoglarda ibadetin cemaat halinde icra edilebilmesi için on *Bar Mitzva*²⁶² erkeğinin olması (minyana) gerekir. Kadınlar ise *minyana* dahil edilmezler. Kadınlar ibadet sırasında başlarını örterler ve erkekler için *kippa* takmak zorunludur.²⁶³

Ortodoks Yahudilerin çocukları ilk okuldan sonra Yüksek okullara giderler ve burada normal eğitimin yanı sıra din eğitimi ve ahlak eğitimi üzerine yoğunlaşırlar. Ancak kız ve erkek çocukların eğitimi arasında fark vardır. Ortodokslar'da kadınların Talmud çalışması istenilen bir durum olmadığı için, kızların ders programları erkeklerinkinden farklıdır.²⁶⁴

²⁵⁶ İsrail Shahak, *Yahudi Tarihi Yahudi Dini*, (çev. Ahmet Emin Dağ), Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 89.

²⁵⁷ Mısır'dan çıkış, 20;7.

²⁵⁸ Gürkan, *Ana Hatlarıyla Yahudilik*, s. 94.

²⁵⁹ Fuat Aydın, s. 138.

²⁶⁰ Gürkan, *Ana Hatlarıyla Yahudilik*, s. 185

²⁶¹ Fuat Aydın, s. 121.

²⁶² **Bar Mitzva**; 13 yaşını dolduran ve erişkin addedilen her genç erkeğin bu yaşta kazandığı unvan. Bkz. Besalel, “Bar Mitzva”, *Yahudilik Ansiklopedisi*, c.1, s.95

²⁶³ Fuat Aydın, s. 114.

²⁶⁴ Fuat Aydın, s. 40.

İbadetler, sinagoglarda cemaatle yapıldığı gibi evlerde bireysel olarak da yapılabilir. İbadet dili İbranice olup ibadetler, haftalık ve günlük ibadet olarak ayrılırlar. Dua etmek ve Tevrat okumaktan ibaret olan sinagoglarda yapılan ibadet hahamların gözetiminde yapılır. Şabat'ta iş yapmaları haram olarak kabul edilir ve yapılması yasak olan 39 iş tanımı yapılmıştır. Yazı yazmak, ekmek pişirmek, ekin biçmek vb. gibi. Şabat kurallarına riayet edilmeye çalışılan Ortodoks Yahudilikte, ancak insan için hayati tehlike söz konusu olduğunda Şabat kuralları ihlal edilebilir.²⁶⁵

Yahudilikte pişirme ve yeme, eti yenen ve yenmeyen hayvanlarla ilgili ayrıntılı kurallar vardır. Yenilebilir gıdalar olarak kabul edilen gıdalar meşru anlamına gelen “*Koşer*” kelimesiyle ifade edilir. Yahudi olanlar ve olmayanlar arasında kısıtlayıcı özelliğe sahip olan Koşer uygulaması Ortodoks Yahudilikte hala uygulanmaktadır.²⁶⁶

Yahudi olmayan kişilerle evlilik, Ortodoks Yahudilikte hem kadın hem de erkek için yasak olarak kabul edilir. Bu tarz yapılan bir evlilik de geçersiz sayılır, ama eğer anne Yahudi ise, bu evlilikten doğan çocuk Yahudi kimliğine sahip olmaktadır.²⁶⁷

Yahudi hukukunda boşanmanın erkeğin kendi rızasıyla karısına *Get*²⁶⁸ vermesine bağlı olması ve Yahudi dini mahkemesinin koca adına *Get* düzenleme yetkisinin olmaması Ortodoks Yahudi cemaatlerinde kadın adına mağduriyete sebep olmaktadır.²⁶⁹

Ortodoks Yahudiler mühtedi konusunda da katı kurallara sahiptir. Yahudiliğe geçmek isteyen bir kimse Ortodoks bir ailenin yanında bir yıl veya daha uzun bir süre kalmalı, bu ailenin yanında dini kuraları ve din ritüelleri öğrenmelidir. Bir yıl sonunda Yahudi olmak isteyen kişi, bu fikrinde kararlı ise üç Ortodoks rabbi tarafından imtihan edildikten sonra, yine onların gözetiminde ve onların onayından sonra ihtida merasimi gerçekleştirilir. Ortodokslar, Reformist ve Muhafazakâr rabbilerin onayıyla gerçekleştirilen ihtida merasimini de geçerli saymamaktadırlar. Evlilik gerekçesiyle gerçekleşen ihtida hareketi de yine Ortodokslar tarafından kabul edilmemektedir. Ortodokslara göre, Yahudi mühtedinin konumu ise, Yahudi ile Yahudi olmayan arasında bir konuma sahiptir. Mühtedilerin ağır ceza mahkemelerine bakması uygun

²⁶⁵ Fuat Aydın, s. 115-117.

²⁶⁶ Gürkan, *Ana Hatlarıyla Yahudilik*, s. 151.

²⁶⁷ Gürkan, *Ana Hatlarıyla Yahudilik*, s. 169.

²⁶⁸ **Get**; dinsel boşanma kapsamı içerisinde kocanın, ayrılmakta olduğu karısına vermesi gerekli olan boşanma belgesi. Bkz. Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, c.1, s.189.

²⁶⁹ Gürkan, *Ana Hatlarıyla Yahudilik*, s. 146.

görülmez ve annesi Yahudi olsa bile bir mühtedinin kızı kohen sınıfından biriyle evlenemez.²⁷⁰

Kişiye gündelik işlerden men eden ve dini uygulamalardan alı koyan “Ritüel kirlilik” durumu ve bu durumdan kurtulma ameliyesini ifade eden “Ritüel temizlik” Ortodokslar tarafından devam ettirilmektedir.²⁷¹

Yahudilerin karizmatik bir kurtarıcı tarafından yabancı boyunduruğundan kurtarılıp Filistin bölgesinde dini ve siyasi bağımsızlıklarını kazanmalarına yönelik olan Mesih inancı, Ortodoks Yahudilikte varlığını korumaktadır.²⁷² Mesih’in gelmesi, sürgünün sona ermesi ve mabedin yeniden inşa edilmesi de Yahudilerin tövbe etmelerine bağlanmıştır.²⁷³ İkinci mabedin yıkılmasıyla birlikte, Mesih’in ortaya çıkacağı ve mabedi yeniden inşa edeceği güne kadar da kurban ibadeti askıya alınmış durumdadır.²⁷⁴

4.2. Günümüz İsrail’inde Ortodoks Yahudilik

Ortodoks Yahudiler ve Modern Ortodokslar İsrail’de Dati (Dindar) olarak isimlendirilmektedir. İsrailli Ortodokslar İsrail siyasetinde aktif olma eğilimindedirler ve kendilerini politik hakların bir parçası olarak tanımlamaktadırlar. İsrail Demokrasi Enstitüsü’nün Temmuz 2015’te İsrail nüfusunun dini yapısını detaylandıran ülke çapındaki bir ankete göre de İsraillilerin %6’sı kendini Ortodoks Yahudi olarak görmektedir.²⁷⁵

İsrail devleti, Siyonizm fikrini savunanların çoğu laik dünya görüşünü benimsediği için seküler bir devlet olarak kurulmuştur. Siyasal Siyonizm’in kurucularından kabul edilen Theodore Herzl de bunlar arasında yer almaktadır. Hatta Theodore Herzl Kudüs’ü ziyaret ettiği sırada, sahip olduğu düşüncelerin dini inançlardan bağımsız olduğunu vurgulamak için dini bazı gelenekleri çiğnemiştir.²⁷⁶ Siyonizm içerisindeki Yahudi dini milliyetçileri ise azınlıktadır. Fakat İsrail Devleti’nin ilk yıllarında devletin kurucusu

²⁷⁰ Gürkan, “Yahudilikte İhtida Meselesi”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, s. 31-55.

²⁷¹ Gürkan, *Ana Hatlarıyla Yahudilik*, s. 152.

²⁷² Gürkan, *Ana Hatlarıyla Yahudilik*, s. 134.

²⁷³ Küçük, s. 338.

²⁷⁴ Gürkan, *Ana Hatlarıyla Yahudilik*, s. 179.

²⁷⁵ <https://www.jewishvirtuallibrary.org/israel-studies-an-anthology-religion-in-israel> (erişim: 16.04.2019)

²⁷⁶ Şami, s.22.

David Ben-Gurion (1886-1973) ile Ultra Ortodoks cemaatin lideri Rabbi Avrohom Yeshaya Karelitz'in (1878-1953) arasında devletin doğası ile ilgili bir mücadele söz konusu olmuştur. Bu mücadele, dini düşünceleri ağır basan Yahudiler ile seküler Yahudileri karşı karşıya getirmiştir. Ben-Gurion, siyasal Siyonizm'i savunarak diasporada oluşan Yahudi kimliğini, bağımsız ve egemen bir Yahudi kimliğinin oluşumunda engel olarak görmüştür. Ben-Gurion, Yahudi kimliğinin temelinde yer alan Talmud, Halaha ve Yahudi Felsefesi gibi birçok şeyin diasporada üretilmesinden dolayı Yahudi kimliğini bunlara değil de doğrudan doğruya Tevrat'a dayandırmaya çalışmıştır. Fakat Karelitz, eskiden kopuşu değil devamlılığı savunarak, Holocaust tarafından tahrip edilen Yahudi dünyasının yeniden kurulmasını amaçlamıştır. Bu nedenle Karelitz'e göre, İsrail Devleti'nin kurulması bir amaç değil savaşın yıktığı dini ve düşünsel medeniyetin tekrar kurulabilmesi için bir araçtır. Bu mücadelenin sonucunda Ben-Gurion ve Karelitz, 1947 yılında, devletin uygulamadaki Yahudi karakteri üzerinde anlaşmışlardır. Daha sonra ise, aynı yılda Ben-Gurion "Statüko düzenlemesi" olarak adlandırılan düzenlemeyi kabul etmiştir. Bu düzenleme ile Yahudilerin evlenme ve boşanmalarının Halaha'ya tabi olduğu, Şabat ve Yahudi bayramlarında işletmelerin kapanacağı ve toplu taşımanın duracağı, devlet kurumlarında *Kaşerut* kurallarının gözetileceği, belirli dini gruplara kendilerine ait devlet tarafından mali olarak desteklenen eğitim kurumları açma ve yönetme hakkı verileceği kabul edilmiştir.²⁷⁷

Bu anlaşma, İsrail hükümetinin Ortodoks Yahudilerin dini hukuk yorumlarına dayanan belirli politikalarını uygulamaya koymasını sağlamıştır. Ortodokslar İsrail'de oldukça güçlü konuma gelmişlerdir. Ortodoks dini partilerin varlığı, dini Kibbutzim'lerin sayılarının artması, yedi binden fazla Ortodoks sinagogunun varlığı, Ortodoksların İsrail'de din hizmetlerini yürüten "Başhahamlık" kurumu ve hahamlık mahkemeleri²⁷⁸ üzerindeki nüfuzu, dini eğitim sisteminin Ortodoks denetiminde olması, birçok *Yishuv* (Talmud) okulları inşa etmeleri, Koşer denetimleri ve Mikve ile ilgili düzenlemeleri

²⁷⁷ Sedat Ünver, *İsrail Hukukunda Din ve Devlet İlişkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s.68.

²⁷⁸ İsrail'deki bütün dini kurumların temeli Osmanlı İmparatorluğu zamanında uygulanan Millet istemine dayanmaktadır. Bu yasaya göre Tanınan bir cemaatin kendi yasalarına göre kendilerini yönetmesine izin verilmiştir. İsrail devletinde de dini ve kişisel statü konuları bir kişinin ait olduğu tanınmış toplulukların dini makamlar tarafından belirlenmektedir. İsrail tarafından Yahudi, Müslüman, Dürzi ve 10 Hristiyan cemaati topluluğu tanınmaktadır. Bu çerçevede 1953 yılında İsrail'deki tüm Yahudilerin evlilikleri ve boşanmaları ile ilgili yargı yetkisine sahip haham mahkemeleri kurulmuştur. Haham mahkemeleri İsrail'in adli sisteminin bir parçası olup Din Hizmetleri Bakanlığı tarafından yönetilmektedir. Bu mahkemede Ortodoks yorum hakimdir. <http://countrystudies.us/israel/45.htm> (erişim: 13.02.2019)

sağlamaları, Ortodoks Rabbi maaşlarının devlet tarafından ödenmesi İsrail'deki Ortodoks hakimiyetini göstermektedir.²⁷⁹

Ortodoksların tüm alanlar üzerinde etkin olmuş olması, Yahudi evlilik ve boşanma kanunları İsrail'deki tüm Yahudiler için geçerli olup, hepsinin bu tür dini mahkemelerin münhasır yargı yetkisine tabi olması, kadınlara Rabbin Mahkemeleri nezdindeki yargılamalarda eşit muamele edilmemesi, İsrail'in pek çok bölgesinde mağazalar ve işletmelerin Şabat'ta faaliyet göstermesinin kanunen yasaklanması ve bazı yolların da o gün trafiğe kapatılması, Koşer olmayan yiyeceklerin satılmaması, domuz eti ithal etmeyi veya domuz yetiştiriciliğini yasaklayan yasaların olması dindar Yahudiler ile dindar olmayanlar arasında gerilime neden olmaktadır. Şu anda da evlilik ve boşanmanın yalnızca Ortodoks Rabbiler tarafından idare edilmesi, Muhafazakâr ve Reform Rabbileri tarafından yapılan Yahudiliğe geçişin onaylanmaması Ortodoks ile liberal Yahudi mezhepleri arasındaki bir başka gerilimin sebebidir.²⁸⁰

5. MODERN ORTODOKSLUK

Ortodoksluk içerisinde oluşan ideolojik bir akımdır. Modern Ortodoksluk'ta Rabbinik yasa ve geleneksel uygulamalara riayet edilmesinin yanı sıra modern toplum ve batı kültürüne karşıda olumlu bir tavır takınılmıştır.²⁸¹ Modern Ortodoksluğun öncüsü, Samson Raphael Hirsch (1808-1888)'tir. Hirsch, Geleneksel bir ailede yetişmiş olmasıyla birlikte seküler bir eğitim de almıştır. Hirsch, Reform Yahudiliğe ve geleneğin modern dünyaya adapte edilmesine karşı çıkmıştır. Hirsch'e göre, Tora ve Talmud demode değildir ve devrin çok önemli felsefi, hukuki ve teknik problemlerine uygun cevaplar bulmak için vahyedilmiş metinleri yeni bir gözle tekrar okumak yeterli olacaktır.²⁸² Ona göre Tevrat'ın 613 yasası ve Halaha hala geçerlidir. Hirsch'e göre yazılı ve sözlü Tora öğrenimi Yahudilerin hayatta kalışının anahtarıdır. Bilimsel, teknolojik ve tıp alanındaki tüm ilerlemeler, Yahudi ilkelerine göre yapılmalıdır. Ancak böylelikle,

²⁷⁹ Şami, s.79.; Mustafa Alıcı, "Yahudilikte Otorite Kurumları Üzerine", *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 3.7: 9-29.

²⁸⁰ <https://knesset.gov.il/constitution/ConstMJewishState.htm> (erişim: 16.04.2019)

²⁸¹ Besalel, "Modern Ortodoksluk", *Yahudilik Ansiklopedisi*, c.2., s.443.

²⁸² Mehmet Aydın, s.124.

bir Yahudi geleneğe bağlı olarak modern hayatta yaşayabilir. Yahudilik değil, ama Yahudiler modernleşebilir.²⁸³

5.1. Modern Ortodoksluğun İnanç esasları

Modern Ortodokslar şunlara inanırlar;

- 1- Üniversite yaşamına, bilim ve sanat gibi genel kültür etkinliklerine katılmak,
- 2- Dini konuların dışında, tüm Yahudilerle ortak cemaat konularında iş birliği yapmak,
- 3- Dünya Siyonizm teşkilatına katılıp, İsrail Devletini tanımak,
- 4- Esnek bir Halaha anlayışı benimsemek.²⁸⁴

5.2. Günümüz İsrail’inde Modern Ortodoksluk

Modern Ortodoks Yahudiler hem Amerika’da hem de İsrail’de, Tevrat temelli bir hayatı laik akademik çalışmalara saygı gibi modern bir yaklaşımla birleştirme olasılığını yansıtan bir yaşam tarzı sürdürmektedir. Yahudi Ajansı, İsrail’deki Modern Ortodoks hareketini, *Arvut Hadadit’e* (bir Yahudi’nin diğerine karşı, karşılıklı sorumluluğu) ve Yahudi halkının birliğine olan bağlılığının bir parçası olarak desteklemektedir. Yahudi Ajansı Yönetim Kurulu’nun ilgili komitesi tarafından OU İsrail, Uluslararası Genç İsrail Hareketi ve Yeshiva Üniversitesi gibi özel kuruluşlar desteklenmektedir.²⁸⁵

6. ULTRA-ORTODOKS YAHUDİLER (HAREDİM)

Ultra Ortodoks, geleneğe sıkı sıkıya bağlı olan Ortodokslara verilen isimdir. Kendilerini Haredi olarak tanımlamaktadırlar. İbranice bir kelime olan Hared, korku anlamına gelmekte olup, Ultra-Ortodoks (Fundamentalist) Yahudileri tanımlamak için kullanılmaktadır. Amerika ve İsrail toplumunun Yahudi kesimini Fundamentalist Yahudiler olarak bilinen Harediler oluşturmaktadır. Harediler tek bir grup olarak görünse de çeşitli alt gruplardan oluşmaktadır. Amaçları Tanrı’ya ibadet etmek olan Harediler’in dini ve siyasi konularda birbirlerinden farklı görüşleri bulunmaktadır. Fakat Tevrat’ın ilahi kaynaklı olduğu, Tevrat’a tam olarak bağlanması gerektiği konusunda

²⁸³ Adam, s.119.

²⁸⁴ Besalel, “Ortodoks Yahudilik”, *Yahudilik Ansiklopedisi*, c.2., s.462.

²⁸⁵ <http://archive.jewishagency.org/israel-your-community/partnership2gether/religious-streams/modern-orthodox-movement> (erişim: 24.06.2019)

hem fikirdirler ve tüm Harediler kutsal toprak inancına sahiptirler. Harediler; Hasidiler ve Mitnagedler şeklinde iki alt gruba ayrılmaktadır. Bu grupların kendine ait uygulamaları ve dini liderleri bulunmaktadır. Aynı zamanda Harediler arasında Siyonizm'e yönelik tavırlar ve İsrail devletine karşı tutumlar noktasında da kendi aralarına gruplaşmalar mevcuttur. İsrail devletine karşı olan Satmar Hasidileri'ni ile İsrail devleti ile belli konularda iş birliği yapan Habad Hasidileri gibi. Hem Siyonizm'e karşı olan hem de onlarla iş birliği yapan, Ortodoks Yahudi cemaatleriyle münasebette bulunmayı reddeden Neturei Karta gibi gruplar da vardır.²⁸⁶

6.1.Hasidizm ve Hasidizm'in Temel Görüşleri

Hasid kelimesi, İbranice olan "hesed" kelimesinden türetilmiş olup iyilik ve sevgi anlamına gelmektedir. Hasid kelimesi, hem Tanrı korkusu ile ilahi iradeye tam teslimiyeti hem de Tanrıya karşı sevgi ve içtenlikle davranmayı ifade eder. Aşırı dindarlık düzeyine sahip kimseler için kullanılan bu kelime, Hasidilerden önce, herhangi bir grup ya da mezhebe mensup olmayan, bireysel faaliyetlerde bulunan kişiler için kullanılmıştır. Bir grubun adı olarak Hasid kelimesi ilk kez MÖ 170-165 yıllarında Selevki imparatoru Antiohos Epifanes'in işkenceleri altında dinlerine bağlılıklarını devam ettiren Yahudiler için kullanılmıştır. 12.-13. Yüzyıl Almanya'sında haclı seferlerinden sonra, tanrı adına canını feda etme düşüncesiyle ortaya çıkan, mistik eğilimli Hasidey Aşkenaz (Alman Dindarlar) isimli grubun adı olmuştur. 18. Yüzyılda Hasid kelimesi, Doğu Avrupa'da mistik bir Yahudi mezhebi olan Hasidiliğin ortaya çıkmasından sonra bu harekete katılanlar için kullanılmaya başlanmıştır.²⁸⁷

Hasidiliğin ortaya çıkmasında iç ve dış kaynaklı birçok etken baş göstermiş ve Doğu Avrupa'nın birçok yerinde ekonomik, politik ve sosyal sıkıntılar söz konusu olmuştur. Polonya ve Litvanya, Yahudiler için güvenli birer bölge olmuştur. Genellikle de Yahudiler burada emlak danışmanlığı ve vergi tahsildarlığı görevlerinde yer alarak, soylular ve köleler arasında aracılık yapmışlardır. Fakat 1648 Yılında ortaya çıkan Boğdan Hmelnski isyanı Doğu Avrupa'daki Yahudilerin durumunu da değiştirmiştir. Polonyalı soylulara karşı başlayan isyan, emlak danışmanlığı yapan Yahudileri de hedef almış ve binlerce Yahudi ya öldürülmüş ya da köle olarak satılmıştır.²⁸⁸ Böyle bir olay

²⁸⁶ Kurt, *Fundamentalist Yahudiler*, s.303-305.; Gürkan, *Ana Hatlarıyla Yahudilik*, s. 73.

²⁸⁷ Kurt, *Fundamentalist Yahudiler*, s.21-22.; Chon -Sherbok, s.113.

²⁸⁸ Chon -Sherbok, s.112

Yahudiler için sosya-ekonomik ve dini alanlarda bir yıkım olmuştur. Yahudilerin içinde bulunduğu bu kötü şartlar, Mesih beklentisini güçlendirmiş fakat Sabatay Sevi ve Jacob Frank gibi sahte Mesihlerin ortaya çıkmasıyla da Yahudiler bir şok daha yaşamışlardır. Dinin bireysel sıkıntılara manevi destek sağlaması gerekirken, Rabbani Yahudiliğin, Yahudilerin içinde bulundukları maddi ve manevi hiçbir sıkıntıya çare olmaması ve kuru bir dini şekilciliğe dönüşmesi sonucunda Doğu Avrupa’da Hasidilik yeni bir kültür olarak ortaya çıkmıştır. Böyle bir ortamda ortaya çıkan Hasidilik, Yahudilerin fikri ve manevi ihtiyaçlarını karşılamaya çalışıp Rabbani Yahudiliğin dolduramadığı boşluğu doldurmuştur.²⁸⁹

Hasidiliğin kurucusu Baal Şem²⁹⁰ olarak da bilinen Ben Eliezer’dir (1700-1760). Ben Eliezer, herhangi bir Rabbani eğitim almamış, resmi veya gayri resmi hiçbir görevinin bulunmamasına rağmen karizmatik kişiliği ile ön plana çıkmış ve yeni bir manevi yol ortaya koymuştur. Fikirlerini hikayelerle anlatmış, kerametlerle taraftar kazanmıştır. Eliezer’in büyüsel güçleri olduğuna ve ruhsal ve fiziksel hastalıkları tedavi edebildiğine inanılmaktadır. Ben Eliezer’in 1760 yılında vefat etmesinden sonra bu harekete Talmud bilgisi Mezriçli vaiz Dov Ber (1710-1772) liderlik etmiştir. Dov Ber, Hasidim için önemli bir dönüm noktası olmuştur. Hasidilik, Polonya boyunca yayılma göstermiş hatta Rabbani öğretiminin kalesi olan Litvanya’ya kadar uzanmıştır.²⁹¹ Ben Eliezer dar bir çevrede etkili olurken Dov Ber, Hasidiliği daha geniş kitlelere ulaştırmış fakat ikisi de herhangi bir yazılı kaynak bırakmamıştır. Hasidi öğretileri kaleme alan ve ilk Hasidi yazar olarak bilinen kişi, Jacop Joseph (1710-1772) olmuştur. O, bu özelliğinden dolayı Hasidiliğin gerçek kurucusu olarak kabul edilmektedir. Jacop Joseph’i diğer Hasidi liderlerden ayıran özellik ise, bilgi seviyesinin diğerlerinden yüksek olmasıdır. Jacop Joseph, *Ya’akov Yosef Taladat* adlı eseri ile Eliezer’in vecizelerinin çoğunu günümüze taşımıştır. Hasidilikte liderlik önceleri hocadan talebeye geçerken daha sonraları babadan oğula geçen aile saltanatına dönüşmüştür. Bu durum ise Hasidilikte rekabet ve bölünmelere yol açmıştır. Örneğin, Chernobil’li Modercai 1837’de ölünce sekiz oğlu sekiz ayrı Hasidi hanedanı kurmuştur.²⁹²

²⁸⁹ Kurt, *Fundamentalist Yahudiler*, 23-44

²⁹⁰ **Baal şem**, Tanrı’nın ve diğer isimlerinin gizli bilgisine sahip olan ve bu isimleri kullanarak mucizevi işler yapan kişilere verilen isimdir. Bkz. Kurt, *Fundamentalist Yahudiler*, s.45.

²⁹¹ Chon -Sherbok, s.115.; Ebru Metili, *Hasidizm’in Yahudi ve Öteki Anlayışı*, s.10.

²⁹² Chon -Sherbok, s.115; Kurt, *Fundamentalist Yahudiler*, s.59-60.

Hasidizm'in Temel Görüşleri

Hasidilikte Tevrat öğrenmek, dua için sadece bir araçtır. Hasidiler, Tevrat öğrenmeyi duanın karşılığı olarak görmüşler ve bu durum onların Tevrat öğrenimini ihmal etmelerine sebep olmuştur. Hasidiler, dua ile *devekuta*²⁹³ ulaşılacağını düşünürler. Devekut ise, Tevrat öğrenmekten daha yüce bir amaçtır. Tevrat sadece Tanrıya bağlanma (devekut) amacıyla öğrenilebilir, bu amacın dışında Tevrat öğrenimi yanlış ve kabul edilemez bir durumdur. Hasidiler, Tevrat yerine Kabala öğrenmeyi daha çok önemsemişlerdir.²⁹⁴ Ben Eliezer'e göre, mistik bilgileri öğrenmek Halaha kurallarını öğrenmekten daha önemlidir. Eliezer'e göre, akademik kaygı ile Tevrat öğrenmek küçük mesele, mistik bağlanma amacıyla Tevrat öğrenimi ise büyük meseledir. Tanrıya bağlanmak amacından yoksun olan Tevrat okuma da hiçbir zaman kişiyi devekuta ulaştırmayacağı için boş bir uğraş olarak görülmüştür. Hasidi öğretileri kaleme alan Jacop Joseph'e göre, Halaha kurallarının toplumsal yansımaları, onların akademik olarak çalışılmasından daha üstündür. Ben Eliezer bu konuda *"Bir emri yerine getirmek onu öğrenmekten daha önemlidir. Bizler bütün gücümüzle Tanrıya ibadet etmeliyiz. Çünkü Tanrı mümkün olan bütün yollarla kendisine ibadet edilmesini istemektedir"*²⁹⁵ demiştir. Bu düşüncesiyle de ben Eliezer kutsal ve kutsal olmayan ayrımını da ortadan kaldırmıştır. Tanrı'nın varlığı bütün evrene yayıldığı için onun olmadığı hiçbir yer yoktur. Evrenin bütün maddeleri Tanrıya ibadet için birer meşru araçlardır. Bu yüzden kutsal olarak atfedilmeyen şeylerle bile tanrıya ibadet edilebilir.²⁹⁶ Tanrının olmadığı hiçbir mekân olmadığından dolayı da insan bütün eylemlerini ibadet haline getirebilir.²⁹⁷ Mesela bir Hasid, yemek yerken, su içerken dahi ibadet edebilir.²⁹⁸

²⁹³ **Devekut:** Kabalist görüşe göre Tanrı'ya bağlanma duası. Devekut, Tanrı'ya tam bir adanma ve emirlerine uyma şeklindeki eylemi tarif eden "davak" fiilinden kaynaklanmaktadır. Dinsel anlamdaki varlığın haricinde Orta Çağ'daki Kabala çalışmaları ile birlikte bu sözcük aklın gerekli aşamalarda geçerek Kutsal Tanrı'ya erişmesi anlamındaydı. Birçok Kabalist ruhun, "10 Sofirot" aşamasından geçerek dua ve meditasyon vasıtası ile Tanrı'nın kutsal varlığına erişmesi olarak tanımlanmıştır. 16. Yüzyılın Safedli ünlü Kabalisti İzak Luria, aklın gerekli meditasyonlarla yoğunlaşması ile her duanın söylenmesi ve her mitsvanın yapılmasını müteakiben; kişinin devekutu yakalayabileceğini ve giderek dinsel tekamülünü tamamlayabileceğini ileri sürüyordu. Hasidizm'in kurucusu Baal Şem Tov ise, bu olanağın sayılı seçilmişlere değil, tahsilsiz bir Yahudi'ye dahi "saf bir ruhsal coşku ile O'na gerçek insani giziliyle daha yakın olabileme" şeklinde nasip olacağını anlatmıştır. Bkz. Besalel, "Devekut", *Yahudilik Ansiklopedisi*, c.1, s.139.

²⁹⁴ Kurt, *Fundamentalist Yahudiler*, s.182-183.

²⁹⁵ Kurt, *Fundamentalist Yahudiler*, s.197.

²⁹⁶ Kurt, *Fundamentalist Yahudiler*, s.195-198.

²⁹⁷ Chon -Sherbok, s.116.

²⁹⁸ Besalel, "Hasidizm", *Yahudilik Ansiklopedisi*, c. 1., s.201.

Hasidilikte dua, dini ritüeller sıralamasında ilk sırayı almakta ve Tanrı ile mistik bir iletişim kurma yolu olarak kabul edilmektedir. Çünkü dua bireyi Tanrısal mertebelere ulaştıran bir araçtır. Dua için özel bir zamana, mekâna ve dua metnine ihtiyaç yoktur. Elizer duayı, kişinin doğal sınırlarını aşarak ilahi dünyaya ulaştığı bir eylem olarak görmektedir. Dua eden kişi, dua kitabını eline alarak kelimeleri okumadan sadece niyet ederek harfler üzerine yoğunlaşmaktadır. Konsantrasyon ilerledikçe harflerin gerçek şekilleri kaybolarak harflerde saklı olan tanrısal sıfatlar açığa çıkmaya başlamaktadır. Elizer bu hadiseye “Duaların harflerine girmek” demektedir.²⁹⁹ Hasidilikte dünya ve manevi hayat arasında herhangi bir ayrım söz konusu değildir. Tüm dünya Tanrı’nın evi olarak görülüp sinagoglar dışında hemen her yerde ve her zaman Tanrı’ya ibadet edilebilir. Tanrıya ibadette fiziksel bir temizlik şarttır ve fiziksel temizlikle birlikte niyet ve düşüncelerinde temiz olması gerekir. Hasidilerin kendilerine ait dua anlayışları sonucunda, fiziksel ve duygusal patlamaların özgürce yaşandığı dua evlerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.³⁰⁰

Hasidilikte, tanrıya ibadette neşe ön plana çıkarılmış, melankoli hali kötülenmiş, ağlamak, kınanarak depresyon en ağır günah sayılmıştır. Hatta Kabalacıların haftada iki kez oruç tutulmasına yönelik tavsiyelerini, kişiyi melankoli haline sürükleyeceği gerekçesiyle Hasidiler, insanları uyarmışlardır.³⁰¹ İbadetlerin sessiz ve hareketsiz olduğunda gençlerin ibadetlerde fazla yoğunlaşamadığını, bu yüzden, tanrıyla birliktelik kuramadıklarını düşünen Hasidiler, dua esnasında coşkulu hareketlerde bulunur ve bazen de duayı yarıda kesip neşelenmeye çalışırlar.³⁰² Kişinin, ritüelleri uygularken açığa çıkan duygu durumu, onun dışardan nasıl görüldüğünden daha önemlidir. Bu yüzden şekilcilik gereksiz ve ayrıntılar zararlı olarak görülmektedir.³⁰³

Ben Eliezer’in “*Dualar ancak neşeli bir kalpten geliyorsa Tanrı tarafından kabul görülür*” demesi üzerine Hasidiler içki içerek üzüntüden kurtulmanın mümkün olduğuna inanırlar. Bu yüzden dua ederken içkinin kişiyi üzüntüden sıyrıp rahatlatacağı düşünülmüştür.³⁰⁴

²⁹⁹ Metili, s.8-9.

³⁰⁰ Kurt, *Fundamentalist Yahudiler*, s.200-203.

³⁰¹ Aydın Fuat, s. 80.

³⁰² Kurt, *Fundamentalist Yahudiler*, s.223-225.

³⁰³ Metili, s.36.

³⁰⁴ Kurt, *Fundamentalist Yahudiler*, s.198.

Halaha'da kutsallık açısından dünyadaki mekanlar arasında farklar vardır. Mesela dünyanın en kutsal yeri İsrail; İsrail'in en kutsal yeri Kudüs; Kudüs'ün en kutsal yeri Mabet; Mabedin en kutsal yeri ise Ahit Sandığı'dır. Hasidilere göre, tanrı içkindir ve her şeye nüfuz edip, ruhun bedeni kapladığı gibi tanrı da bütün dünyayı kaplamıştır. Bu düşünce ile Hasidiler, Halaha'nın kutsallık sıralamasına rağmen tabiatın tamamını kutsal olarak kabul etmektedirler.³⁰⁵ Temiz olmayan yerlerde bir kimsenin Tevrat üzerine düşünmesinin yasak olduğuna dair Halaha kuralına da Hasidiler, tanrının her yeri kaplamasından dolayı temiz olmayan yer yoktur diyerek karşı çıkarlar.³⁰⁶

Hasidilkte liderlik Ben Eliezer'in konumuyla doğrudan ilişkilidir. Ben Eliezer'in kâhin soyundan gelmemesi, Rabbani eğitim almaması, sıradan biri olması, Halaha bilgisinin az olması, faaliyetlerini sinagog dışında sürdürmesi, halka açık vaazlar yapması, muska yazıp insanları fiziksel ve duygusal olarak tedavi etmesi ve kökeni eskiye dayanan Saddik kavramını yeniden canlandırıp ona yeni bir rol biçmesi Hasidilik içerisinde liderlerin konumunu da belirlemiştir. Geleneksel Yahudilikte olduğu gibi Hasidilikte bir haham sınıfı yoktur. Hahamlar yerine Saddik³⁰⁷ adıyla bilinen liderler vardır. Saddiklerin taraftarları üzerindeki otoriteleri hahamlardan daha fazladır. Saddikler, bilgilerinden ziyade kişilikleriyle dini bir değer olarak görülmüşlerdir. Bu yüzden bir Hasid, ayakkabının nasıl bağlanacağından nasıl yemek yenip nasıl uyunacağına kadar her şeyi Saddik'e bakarak öğrenir. Tanrı ile Hasidiler arasında elçi görevi gören Saddikler, taraftarlarının ruhlarını kurtarmakla sorumludurlar.³⁰⁸ Saddik, tanrı ile insan arasında arabulucudur. Tanrı hayat, rızık ve çocuk gibi üç kutsal şeyi Saddiklerin aracılığıyla insanlara vermektedir. Bu sebeple Hasidiler, Saddiklerin tamamen tanrı düşüncesine yoğunlaşmalarına yardım etmek için, onların maddi ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmışlardır.³⁰⁹

Ben Elizer, Mesih ile ilgili olarak da herkesin kendini manevi anlamda kurtardığında Mesih'in geleceğini öne sürmüştür. Bu sebeple Eliezer, bir Mesih beklentisinden ziyade

³⁰⁵ Kurt, *Fundamentalist Yahudiler*, s.252.

³⁰⁶ Kurt, *Fundamentalist Yahudiler*, s.263.

³⁰⁷ Saddik Yidişçe "Rebbe" ismiyle çağrılır. İsrail'de bulunanlar ise liderlerini "Efendimiz", "Mürebimiz" ve "Rabbimiz" kelimelerinin İbranicelelerinin baş harflerinden oluşan "Admor" adıyla anarlar. Chon -Sherbok, s.116-117

³⁰⁸ Kurt, *Fundamentalist Yahudiler*, s.270-274.; Chon -Sherbok, s.116.

³⁰⁹ Metili, s.12.

bireysel kurtuluşu ön plana çıkarmış ve halkın birçoğu manevi kurtuluşa erdiğinde Mesih'in gelmesinin mümkün olduğunu vurgulamıştır.³¹⁰

İbranicede niyet ve yoğunlaşma anlamına gelen *Kavana*, kişinin içinde bulunduğu eyleme kendisini adanması demektir. Hasidilere göre de bütün ibadetler (Tevrat okuma ve dua gibi) kavana ile bir anlam kazanmaktadır. Çünkü Hasidilikte uygulamadan ziyade manevi haz önemlidir.³¹¹ Ben Eliezer de “*Mesele kaç tane emri yerine getirdiğin değil, onları yerine getirirken bulunduğun ruhi durumdur.*” der.³¹²

Hasidilikte Devekut en önemli uygulamadır ve kişinin tanrının emirlerini neşeyle ve samimiyetle yerine getirme derecesidir. Bu dereceye de neşe ve sevgi ile ulaşılabacağına inanırlar. Melankoli halinde bir kişinin tanrıya ulaşmasını Ben Eliezer imkânsız görmüştür. Bu yüzden kişi kendisini neşeyle Tanrıya adadığı zaman tanrıyla arasındaki varoluşsal ayrılık sona erecek ve kişi her yeri kuşatan yüce varlığın bir parçası haline gelecektir.³¹³

Ben Eliezer'in “*Tanrı'nın huzurunda Yahudilerin, dansları, dualarıdır.*”³¹⁴ demesini dayanak olarak alan Hasidiler, tanrıya erişmede dansı aracı olarak görmektedirler. Hasidiler, dans ederlerken el ele tutuşup, daire oluştururlar ve bu durumda herkesin eşit olduğunu düşünürler. Hasidiler, dansa yavaş başlayıp müziğin ritminin hızlanmasıyla birlikte manevi vecde ulaşabilmek için ellerini yukarı kaldırıp havaya zıplarlar. Dans ederken de Talmud veya Tevrat'tan pasajlar söylerler.³¹⁵ Aynı zamanda müzik ve dans manevi dereceyi yükselten unsurlar olarak kabul edilmesinden dolayı bazı *Rebbeler*, kendi özel ilahilerini de bestelemektedirler.³¹⁶

Hasidilere göre, hayvanın boğazlanması sırasında kullanılan bıçağın çok iyi bilenmiş olması gerekir. Hasidilerin bu uygulaması Mitnagedler tarafından kesilen hayvanın mundar sayılıp yenilmemesi ile ilgili fetvalar vermelerine sebep olmuştur.³¹⁷

³¹⁰ Kurt, *Fundamentalist Yahudiler*, s.290.

³¹¹ Kurt, *Fundamentalist Yahudiler*, s. 212-213.

³¹² Chon -Sherbok, s.114

³¹³ Kurt, *Fundamentalist Yahudiler*, s.216-219.

³¹⁴ Kurt, *Fundamentalist Yahudiler*, s.229.

³¹⁵ Kurt, *Fundamentalist Yahudiler*, s.230.

³¹⁶ Chon -Sherbok, s.117.

³¹⁷ Fuat Aydın, s. 81.; Kurt, *Fundamentalist Yahudiler*, s.295-297.

Günümüzde Hasidiler kıyafetleri bakımından farklılık göstermektedirler ve bundan dolayı da kolayca tanınırlar. Hasidi erkekler sakallı ve uzun saçlıdır. Faullerini uzatırlar. Siyah şapka takar, siyah takım elbise içerisine beyaz gömlek giyerler. Gömlekleri boyna kadar düğmelidir. Sadece Sabat'ta kıyafetlerinin üzerine siyah bir ipek kaftan giyerler ve başlarına kürk başlık takarlar. Elbiselerinin dört kenarından ip sarkıtırlar. Hasidi kadınlar ise, uzun etek giyer ve başlarını örtmek için ya peruk ya da tülbent takarlar.³¹⁸

Hasidiliğin prensiplerinde toplu yaşamak vardır. Erkek ve kadınlar erken yaşta evlendirilirler ve doğum kontrolü hoş karşılanmaz. Genellikle Hasidik aileler geniş ailedirler ve beş veya altı çocuk sahibi olmak onlar arasında normaldir. Hasidilerin yoğun olarak yaşadığı yerlerde de Şabat'ta yürüyen büyük ailelere rastlamak mümkündür.³¹⁹

Dünya hayatına değer vermeyen kendilerini sadece dini bir yaşama adayan Hasidiler herhangi bir işte çalışmazlar. Askerlik çağına gelseler bile *Yeşiva*³²⁰ isimli medreselerde eğitim gördükleri için askere gitmezler.³²¹

1777 yılında da Hasidizm Ertz Yisrael'e gelmiştir. Hasidizm mensuplarının bir kısmı Batı Avrupa'ya ve Amerika'ya yerleşmiş çoğu Doğu Avrupa'da kalmıştır. Holokost ve Avrupa'daki Yahudi cemaatlerinin yok olmasından sonra hayatta kalan Yahudiler, İsrail'de ve ABD'de kendilerine yeni yurtlar edinerek geldikleri kentlerin isimlerini korumaya özen göstermişlerdir. Bu gruplar arasında Bobova, Habad, Gur, Satmar vb. bulunmaktadır.³²²

6.2. Mitnagedim ve Mitnagedim'in Temel Görüşleri

Mitnagedim, Hasidiliğe karşı, Rabbani Yahudilerin öncülüğünde 18. Yüzyıl Doğu Avrupa'sında ortaya çıkan tepkisel bir harekettir. “Muhlifler” anlamına gelip İbranice bir kelime olan Mitnagedim, Hasidilerin yaşam tarzlarına, görüş ve uygulamalarına, liderlik anlayışlarına karşı çıkışlarının sonucu olarak bu isimle anılmışlardır.³²³ Bu

³¹⁸ Adam, s. 120.; Kurt, *Fundamentalist Yahudiler*, s. 294.; Mahmut Aydın, s.343.; Chon -Sherbok, s.117.

³¹⁹ Chon -Sherbok, s.117.; Fuat Aydın, s. 81.

³²⁰ **Yeşiva**; (çoğulu: “Yeşivot”) Tora, Mişna ve Talmud'un ileri derecede incelendiği akademiler. Besalel, “Yeşiva”, *Yahudilik Ansiklopedisi*, c.3, s.783.

³²¹ Adam, s.81.

³²² Besalel, “Hasidizm”, *Yahudilik Ansiklopedisi*, c. 1., s.202.

³²³ Fuat Aydın, s.81.

kavram 1770’lerde ilk kez Hasidi kaynaklarda geçmiştir. Bu kavramı Hasidiler, kendilerine karşı çıkan hahamları tanımlamak için kullanmışlardır. Ancak, Mitnagedim kelimesi zamanla belli bir hareketi ifade etmek için kullanılmaya başlanmıştır. Mitnagedler, İsrail devletinde Litvanyalılar olarak adlandırılmaktadır.³²⁴

Rabbani geleneğe sıkı sıkıya bağlı olan Mitnagedim, Rabbani geleneğe aykırı uygulamalarda bulunmaları sebebiyle Hasidileri şiddetli şekilde eleştirmişlerdir. Mitnagedim tarafından Hasidiler’in dini yaşantıda sergiledikleri aşırılıkları nedeniyle dini sapkınlık içerisinde oldukları şeklinde algılanmıştır. Hasidiler, geleneksel dini ritüellere aykırı davranışları sebebiyle 1772 yılında *Herem*³²⁵ ilan edilmiştir. Rabbani konseyi 1781’de toplanarak, Elizer’in yıkıcı öğretilerini yok etmek amacıyla, Hasidiler ikinci kez Herem ilan edilmiş ve Hasidiler’in, Yahudilerin bulunduğu her yerden çıkarılmasını, onlara başka bir dinin mensubu gibi davranılmasını, onlarla hiçbir şekilde bağ kurulmamasını, ölümlerin gömülmemesini ve evlilik yapılmamasını kararlaştırmışlardır.³²⁶

Mitnagedim hareketinde öne çıkan iki önemli isim vardır. Bunlar, Gaon Eliyahu ben Şloma Zalman (1720-1797) ve öğrencisi Volozhinli Rabbi Hayyim’dir. Bu ikisinin kişisel tecrübeleri ve eserleri daha sonraki Rabbani literatürün oluşmasına ve Mitnaged düşüncesine çok fazla etki etmiştir.³²⁷

Mitnagedim’in Temel Görüşleri

Gaon Eliyahu, küçük yaşlarda yapmış olduğu çalışmalarla ve üstün zekâ sahibi olmasıyla Tevrat ilminde derinliğe ulaşmıştır. Daha altı yaşındayken Vilna’nın en büyük sinagogunda vaaz etmiş, 13 yaşındayken Talmud ve Kabala konusunda otorite olduğu kabul edilmiştir.³²⁸ Gaon Eliyahu’nun, Gaon ve Hasid olarak iki önemli vasfı dikkat çekmektedir. Tevrat öğrenimindeki üstün başarısı Gaon vasfını; karakteri ile dini ve ahlaki yaşam tarzı ise, Hasid vasfının oluşmasında etkili olmuştur. “Hasidilere” karşı olan Eliyahu’nun Hasid olarak nitelendirilmesinin sebebi dindarlığı ve faziletleridir.

³²⁴ Kurt, *Fundamentalist Yahudiler*, s.83-84.

³²⁵ **Herem**; aforoz, Toplum dışı etme. Bkz. Besalel, “Herem”, *Yahudilik Ansiklopedisi*, c.1, s.206-207.

³²⁶ Metili, s.17.

³²⁷ Kurt, *Fundamentalist Yahudiler*, s.86.

³²⁸ Chon -Sherbok, s.118.

Kelime aynı olsa da anlam farklılığı bulunmaktadır. Eliyahu, dindar olan Hasidiliğe değil, Eliezer'in öncülüğünü yaptığı mezhebe mensup olanlara karşıdır.³²⁹

Gaon Eliyahu'ya göre, tanrının vahyi, en önemli bilgi kaynağıdır. Bu da ancak Tevrat üzerine bilimsel çalışmalar yapılarak elde edilebilir. O, sıkı bir zihinsel çalışma sonrasında elde edilen Tevrat bilgisini diğer tüm bilgi türlerinden daha üstün görmektedir.³³⁰ Gaon Eliyahu, rabbani kültürün dışındaki bilgi kaynaklarına ve pozitif bilimlere ilgi göstermiştir. Kimi araştırmacılara göre, Eliyahu'nun bunu yapmasının sebebi Halaha konularını doğru anlamak için bu bilimlere bir araç olarak görmesidir. Eliyahu için pozitif bilimlerin tek başına hiçbir değeri yoktur.³³¹

Kutsal kitabın daha iyi anlaşılabilmesi için de öğrencilerine din eğitiminin yanında pozitif bilimlere de öğrenmelerini zorunlu tutmuştur. O, pozitif bilimlerde bir şey anlaşılmadığında kutsal kitapta yüzlerce şeyin anlaşılamayacağını söylemiştir.³³²

Tevrat öğrenmenin tek başına bir kutsallığının olduğunu düşünen Eliyahu'ya göre, Tevrat öğrenmek, diğer tüm ibadetlerden daha üstündür. Eliyahu bunu belirtmesinin yanında Tevrat öğrenmenin amacı üzerinde de durmuştur. Bir kimse Tevrat öğrenimini sadece ona hürmeten yapmalıdır. Tevrat öğrenmeye iten başka hiçbir amaç bulunmamalıdır. Yani Tanrı'nın rızası için Tevrat'ı öğrenmeli; Tanrı'nın rızası için Tevrat'ı okumalıdır.³³³

Eliyahu'ya göre, bilgi ve amel aynı anda olmalıdır. Yani Eliyahu, Tevrat öğreniminin yanında *mitsvaların*³³⁴ öğrenilmesi ve uygulanmasının birlikte olması gerektiğini söylemiştir. Eğer Tevrat öğrenmeden mitsvalar yapılırsa bunu da sadece amaçsız olarak yapılan mekanik hareketler olarak görmüştür.³³⁵

Eliyahu'ya göre, Tevrat öğrenmek dua yerine de geçmektedir. Eiyahu, Tevrat öğrenmeyi gün boyu yapılması istenen bir ibadet olarak görürken aynı zamanda duayı

³²⁹ Kurt, *Fundamentalist Yahudiler*, s. 92.

³³⁰ Kurt, *Fundamentalist Yahudiler*, s.93.

³³¹ Kurt, *Fundamentalist Yahudiler*, s.99.

³³² Kurt, *Fundamentalist Yahudiler*, s.101-103.

³³³ Kurt, *Fundamentalist Yahudiler*, s.193.

³³⁴ **Mitsva:** Her Yahudi'nin yerine getirmek veya korumakla yükümlü olduğu emir ve kuralları ifade eder. Mitsvaların kaynağı Tora, Nevim ve Talmud'dur. Bkz. Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, c.2., s.415.

³³⁵ Kurt, *Fundamentalist Yahudiler*, s.197.

sadece günün belli vakitlerinde yerine getirilecek bir yükümlülük olarak görmektedir. Eliyahu, duanın kabulünü de Tevrat öğrenmeye bağlamıştır. Çünkü dua bu dünya ile ilgili ve geçicidir. Tevrat öğrenmek ise ebedi hayatın yoludur. Bu sebeple insan istek ve arzularına Tevrat öğrenimi ile daha çabuk kavuşur.³³⁶

Tevrat öğrenimini diğer tüm ibadetlerden üstün gören Eliyahu, Tevrat bilginlerini krallar olarak tanımlarken sadece ibadet edenleri ise memurlar olarak tanımlamıştır.³³⁷

Mitnagedim ve Hasidizim, aralarında düşmanlık olmasına rağmen 19. Yüzyılda ortaya çıkan Yahudi aydınlanmasından sonra iki grup yakınlaşmaya başlamıştır. Çünkü Haskala, geleceği muhafaza etmek isteyen Mitnagedim ve Hasidizim için ortak bir karşıt gücü teşkil etmiştir.³³⁸

6.3. Neturei Karta

Neturei Karta, Aramice bir kelime olup “Şehrin Koruyucuları” anlamına gelmektedir. Grup Neturei Karta ismini ilk kez 1938 yılında kullanmıştır. Rivayete göre, 1936-1939 yılları arasında Siyonist yerleşimcilere ve İngiltere’ye karşı başlayan Arap isyanlarının ardından Filistin Yahudi cemaati liderleri, gönüllü olarak toplanan savunma vergisini tüm Yahudiler için zorunlu hale getirince Blau’ya bağlı tüm Yahudiler, Koşer kurallarını çiğneyen ve Şabat yasaklarına uymayan Siyonistlerin, Yahudilerden toplanan bu paralarla Yahudiliğe uymayan işler yapacakları gerekçesiyle vergi alınmasına karşı çıkarlar. Bir gün vergi memurları Kudüs’ün *Mea She'arim* mahallesindeki Pazar yerinde gezerken bazı vergi karşıtı gençlerle karşı karşıya gelirler. İki taraf arasında tartışmalar ve itişip kakışmalar yaşanır. Vergi memurlarının gençleri çok şiddetli şekilde dövmeleri üzerine grup, halktan vergi toplanılmasına karşı çıkma nedenlerinin yazılı olduğu bir bildiri yayınlarlar ve altını Neturei Karta ismiyle imzalarlar. Bu olaydan sonra da “Neturei Karta” ismiyle anılırlar.³³⁹

Hem Siyonizm’e karşı olan hem de onlarla iş birliği yapan Ortodoks Yahudi cemaatleriyle münasebette bulunmayı reddeden Neturei Karta’nın kökeni, Tevrat’ın Yahudi yaşamındaki etkisini artırmak, çağdaş sorunlara Tevrat’a uygun çözümler

³³⁶ Kurt, *Fundamentalist Yahudiler*, s.204.

³³⁷ Kurt, *Fundamentalist Yahudiler*, s.186.

³³⁸ Besalel, “Hasidizm”, *Yahudilik Ansiklopedisi*, c. 1., s.202.

³³⁹ Kurt, *Fundamentalist Yahudiler*, s.314.

bulmak, Siyonizm'e karşı çıkmak üzere, Doğu Avrupa'dan ve Almanya'dan üç yüz kadar Ortodoks Yahudi'nin Katoviç'te toplanarak, Agudat İsrail'i kurmalarına dayanmaktadır. Agudat İsrail (İsrail Birliği), Filistin topraklarında bir İsrail devletinin kurulmasına karşı çıkmak için kurulmuşken daha sonraları Agudat İsrail'in, İsrail ile iş birliği yapmaları ve Siyonizm'e ılımlı yaklaşımları sonucunda bir grup Siyonizm karşıtı Yahudi, Amram Blau öncülüğünde 1935 yılında Agudaht İsrail'den ayrılarak yeni bir grup kurmuşlardır. Bu grup önceleri "Mukaddes Muhafızlar Birliği" ismi kullanırken daha sonra "Hayat Birliği" adını kullanmışlardır. Daha sonra ise Aramice bir kelime olan ve "Şehrin Koruyucuları" anlamına gelen "Neturei Karta" ismini kullanmışlardır.³⁴⁰

Grubun temel felsefesi, Siyonizm hareketine düşmanlık ederek İsrail devleti ile her türlü ilişkiyi reddetmektir. Çünkü Neturei Karta'ya göre, İsrail devleti inkârcı bir grup Siyonist tarafından kurulmuştur ve Siyonistler, Mesih'i beklemeyerek devleti kendileri kurduğu için tanrıya isyan etmişlerdir.³⁴¹

Amram Blau, Siyonizm'in Yahudiliğe Araplardan daha çok zarar verdiğini düşünerek, Arapların evlerini ve topraklarını kaybettiklerini ama Yahudilerin Siyonizm'i kabul ederek dinlerini ve tarihsel kimliklerini yitirdiklerini söyler. Neturei Karta'nın sözcüleri de Siyonizm ve Yahudiliğin birbirinden ayrılması gerektiğini savunmaktadır. Çünkü onlara göre Siyonizm'e karşı konuşan herkes antisemitik olarak yaftalanmaktadır.³⁴²

Yahudilik ve Siyonizm karşılaştırması yapan Neturei Karta, Yahudiliğin binlerce yıldan beri var olduğunu ama Siyonizm'in birkaç yüz yıllık geçmişinin olduğunu söylemektedir. Siyonizm'in milliyetçi, materyalist ve ateist olduğunu söylerken, Yahudiliği ise insanları Tanrıya götüren bir yol olarak görmektedir. Yahudilik, kurtuluşun tanrıya ibadetle gerçekleşeceğini kabul ederken; Siyonizm kurtuluşun bir devlete ve orduya sahip olmakla gerçekleşeceğini kabul eder. Neturei Karta sürgünü, işlemiş oldukları günahlardan dolayı Tanrı'nın vermiş olduğu bir ceza olarak görürler ve sürgünden dönüşün ancak Tanrının izniyle gerçekleşeceğini ve bunun ise Davud soyundan gelecek bir Mesih ile mümkün olacağını belirtirler. Görevlerinin sadece Tanrının Mesih'i göndermesini beklemek olduğunu söyleyerek hiçbir çaba

³⁴⁰ Şami, s. 313-314

³⁴¹ Şami, s.315.

³⁴² Kurt, *Fundamentalist Yahudiler*, s. 317.

göstermeseler bile Tanrı'nın onları sürgünden kurtaracağına inanırlar ve bunun dışındaki hiçbir kurtuluşun caiz olmadığını ifade ederler. Tanrı'nın her Yahudi'ye barış yolunu takip etmelerini ve yaşadıkları ülkeye sadık olmalarını emrettiğini söylerler.³⁴³

Bu konularda grubun genel sekreteri ve sözcüsü olan Haam Moshe Hirsh yapmış olduğu bir açıklamada şunları söyler: “*Delalet ve sapkınlığın peşinden gitmek ve Siyonist harekete güvenmek asla caiz değildir.*”³⁴⁴ Başka bir konuşmasında ise “*Tevrat sürgün dönemlerinde bize, Yahudi olmayan komşularımızla huzur, güven ve barış içerisinde yaşamamızı emretmiştir.*” der.³⁴⁵

Neurei Karta mensupları, Kudüs’de *Mea She'arim* ve *Bney Brak* bölgesinde yaşarlar. Geçimlerini küçük çaplı ticaretten ve Amerika’daki Satmar grubundan gelen yardımlarla sağlamaktadırlar. İsrail dışında, ABD’nin Brooklyn kentinde ve diasporadaki çeşitli ülkelerde mensubu bulunmaktadır. Grup üyeleri, Şabat’ın ihlal edilip Yahudi bayramlarının önemsenmemesi, kadın ve erkek havuzlarının bir olması ve kadınların ahlaksızca giyinmeleri gibi meselelerden dolayı İsrail devletini eleştirmektedirler. Bu grup Laik Siyonizm’in, kutsal toprakların sekülerleşmesine yol açtığını ve Filistin’deki Yahudilerin güvenliğini tehlikeye attığını söylemektedir.³⁴⁶ Bu yüzden İsrail devletinin meşruiyetini kabul etmez ve İsrail kimliğini taşımazlar. Tutuklandıkları zaman kimlik kartları olmadığı ve sorulan soruları cevaplamadıkları için sıklıkla mahkemeden dışarı atılırlar. İsrail parası ve posta pullarını kullanmadıkları gibi hiçbir devlet hizmetini de kabul etmezler. Kutsal topraklarda laik bir Yahudi ulus devletin kurulamayacağını savundukları için hiçbir genel ve yerel seçimde oy kullanmazlar.³⁴⁷ Grup mensupları, Siyonist bir devlet olan İsrail’i kabul etmedikleri için Siyonizm’in polisleri diyerek İsrail polislerinden yardım almazlar. Siyonist devletin saat ve takvimini kullanmayıp kendi cemaatlerine ait saat ve takvimi kullanmaktadırlar. Cemaatin takvimi, Yahudi takvimine göre ayarlanmıştır. Cemaate ait saate göre de gün bitimi, Siyonist saate göre öğlen on ikiye denk gelmektedir. Günlük yaşamlarında

³⁴³ <http://www.nkusa.org/AboutUs/Zionism/opposition.cfm> (erişim: 03.01.2019)

³⁴⁴ http://www.nkusa.org/AboutUs/Zionism/judaism_isnot_zionism.cfm (erişim: 03.01.2019)

³⁴⁵ Şami, s.322.

³⁴⁶ Şami, s.322.

³⁴⁷ Kurt, *Fundamentalist Yahudiler*, s.316.

³⁴⁸ Kurt, *Fundamentalist Yahudiler*, s.336-337.

Yidish dilini kullanan Neturei karta grubu, İbraniceyi sadece dua dili ve din eğitimi dili olarak kullanmaktadırlar.³⁴⁸

Bütün Yahudiler Neturei Karta'ya katılabilirler. Ancak, bu harekete katılmak isteyen bir kimse, devletle olan bütün ilişkisini kesmeli ve devletin kurtuluş gününe katılmamalı, hatta bugünde yas niyetiyle oruç tutmalıdır. Devletten mali destek alan hiçbir genel ve yerel partiye üye olmamalı ve hiçbir şekilde genel ve yerel seçimlerde oy kullanmamalı, vergi vermemeli, parlamentoda temsil edilen partileri desteklememeli, gazetelerini okumamalı, radyolarını dinlememeli, televizyonlarını seyretmemelidir.³⁴⁹

Neturei Karta ideolojisinde öne çıkan temel inançlar ise şu şekilde sıralanabilir:

- 1- *Kurtuluş, insanın politik girişimi ile değil sadece ilahi olmalıdır.*
- 2- *Ruhsal yenilenme (tövbe), politik kurtuluştan önce gelmelidir.*
- 3- *Kurtuluşun temsilcileri, Tanrıya ve Tevrat'a bağlı dindarlardır.*
- 4- *Yahudi devleti demokratik değil teokratik olmalıdır.*³⁵⁰

6.4. Günümüz İsrail'inde Ultra-Ortodoks Yahudiler

Ultra-Ortodoks Yahudiler, İsrail'deki en katı gruptur. 2015 yılında Pew Research Center'in yapmış olduğu bir araştırmaya göre, İsrailli Yahudilerin %9'u kendisini Haredi olarak tanımlamaktadır. İsrail Demokrasi Enstitüsünün 2018 İstatiksel raporuna göre ise, İsrailli Harediler'in sayısı ilk defa bir milyonun üzerine çıkmış ve şimdi nüfusun%12'sini oluşturmaktadır. 2030'a gelindiğinde, Harediler'in, toplam nüfusun %16'sına ulaşması 2065'te İsrail'in toplam nüfusunun üçte birini ve Yahudi nüfusunun%40'ını oluşturması beklenmektedir. Bunun nedeni olarak ise yapılan erken evlilikler ve Haredi kadınlarının doğurganlık oranının fazla olması gösterilmektedir.³⁵¹

Genel olarak Harediler, kendilerinden olmayanı dışlamaktadırlar ve bu dışlama eğitimden sağlığa her yerde kendini göstermektedir. Harediler'in kendilerine ait eğitim kurumları bulunmaktadır ve burada kadın ve erkek ayrı eğitim almaktadır. Mesih'i

³⁴⁸ Şami, s.317.

³⁴⁹ Şami, s.316-317.

³⁵⁰ Kurt, *Fundamentalist Yahudiler*, s. 320-321.

³⁵¹ <https://en.idi.org.il/articles/20439> (erişim:23.06.2019)

beklemeden İsrail devleti kurulduğu için Siyonist karşıtı olan Yahudiler kendi okullarında İsrail'in bağımsızlık gününü kutlamamaktadırlar. Bazı Harediler'in sekülerler ile ortak kullandıkları alanlar bulunmaktadır fakat Harediler, seküler kimselerle olan her türlü ilişkiyi engellemektedirler.³⁵²

Harediler, İsrail topraklarının kendilerine ait olduğunu düşünmektedirler ve laik Yahudiler ile Filistinlileri burada istememektedirler. Mesela 1996 yılında Haredi basınında çıkan makalede şu ifadeler yer almaktadır; “*Bunu size dostça söylüyoruz. Gidin! Amerika, aptalları, alkol, uyuşturucu ve küpeyle büyülenmiş günahkâr laik gençleri kolaylıkla içine kabul edecektir. Onlar bizim kanımızı emen asalaklardır. Onlar, bize ait olan topraklarda yaşama cüretinde bulunuyorlar.*”³⁵³

Kıyafetleri konusunda da diğer Yahudilerden ayrılmaktadırlar. Harediler'in erkekleri çoğunlukla büyük siyah *Kipa* veya *Shtreimel*³⁵⁴ takarken kadınları da başlarını örterler ve daha muhafazakâr giyinmektedirler. Harediler'in yoğun olarak yaşadığı yerlere giyim kurallarına uymayan kadınlar giremez, girse dahi saldırıya maruz kalmaktadır. Harediler'de kadınların otobüs ve taksi kullanmaları yasaktır. Bunun yanı sıra kendi araçlarını da ancak aileleri dışında bir erkek ya da kadın yolcu yoksa sürebilir. Harediler, okullarında kız ve erkek ayrımına da dikkat etmektedirler. Kızların okul bahçesinde oynayan erkekleri seyretmesi bile yasaktır.³⁵⁵

Haredi erkekleri zorunlu olan askerliğe gitmezler ve askerlikten muaf tutulabilmek için Yeşiva isimli dini eğitim kurumlarına katılırlar. Bu eğitim kurumlarına katılım Harediler'de daha fazladır. Haredilerin askerlik yapmamaları, İsrail siyasetinde tartışma konusu olmaktadır. İsrail devletinde 1950 yılında zorunlu askerlik yasası çıkarılsa da Harediler askerlikten muaf tutulmuşlardır. Bu durum David Ben-Gurion (1886-1973) tarafından yasalaştırılmıştır. 2007'de çıkartılan yasaya göre 22-27 yaş arası gençler gönüllülük esasına göre askere alınmıştır. 2014 yılında kabul edilen yasa ile Haredi gençlerin askerlikten muaf olmalarına son verilmiştir.³⁵⁶ Ancak Harediler dini okullarda

³⁵² Eldar Hasanov, İsrail Toplum Çatışmasında Harediler, *Ortadoğu Dergisi*, s.64-65.

³⁵³ Israel Shahak – Norton Mevinsky, *İsrail'de Yahudi Fundamentalizmi*, (Çev. Ahmet Emin Dağ), Norton, 2002, s.90.

³⁵⁴ **Shtreimel** : Haredi erkekleri tarafından özellikle Hasidik Yahudiliği mensuplarının, Şabat ve Yahudi bayramları ve diğer şenlik günlerinde giydiği silindirik kürk bir şapkadır. Birçok çeşidi bulunmaktadır. <https://www.thoughtco.com/what-is-a-shtreimel-2076533> (erişim: 28.11.2018)

³⁵⁵ Israel Shahak – Norton Mevinsky, *İsrail'de Yahudi Fundamentalizmi*, s.96-99.

³⁵⁶ Hasanov, s.64-65.

okuduklarını bahane ederek askere gitmeyi reddetmektedirler. Askere gitmek istememelerinin sebebi sadece dini okullara gitmeleri değildir başka sebepler de bulunmaktadır. Bunları şöylece sıralayabiliriz; hayat, her şeyden daha üstündür anlayışında olan Harediler'in, savaş tehlikesini göze alamamaları, Siyonist karşıtı olan Yahudiliklerin laik temeller üzerine kurulduğu için İsrail devletini kabul etmemeleri, dindar Harediler'in vatani görevlerini Tevrat ve Talmud okuyarak yerine getirdiklerini söyleyerek bu şekilde Tanrı'nın Yahudi halkını ve devletini ahlaki ve manevi olarak korumasını sağladıklarını iddia etmeleri, orduda genç kızların bulunması sebebiyle ahlaki bir çöküntüye uğramaktan korktuklarını ileri sürmeleri, Harediler'in askere gitmeme sebeplerinden bazılarıdır.³⁵⁷

Harediler, İsrail ordusunun tüm zaferlerini ya da yenilgilerini Tanrı'nın dileği ile olduğuna ve Tanrı'nın bu kararı verirken de Talmud eğitimi alanların sayısına, çalışma süresine ve davranışlarına baktığına inanmaktadırlar. Mesela birçok Haredi haham, Holokost'un, Avrupa'daki Talmud çalışmalarının zayıflamasının sonucunda hak edilmiş bir ceza olduğunu ileri sürmektedir. Bu sebeple hahamlar ve hahamlık eğitimi alan öğrenciler önemli olarak görülmekte ve toplumda bunlara ayrıcalık tanınmaktadır. Askere gitmedikleri gibi vergi de vermemektedirler. Fakat bu durum vergilerin çoğunu ödemek zorunda kalan dindar olmayan Yahudileri öfkeliendirmektedir.³⁵⁸

Yukarıda belirttiğimiz gibi Harediler içerisinde İsrail devletinin varlığına karşı birbirlerinden farklı düşünen gruplar bulunmaktadır. Bunlardan Siyonist olmayan Harediler, Mesih'in gelişinden önce resmi bir Yahudi devletinin kurulmaması gerektiği konusunda hem fikirdirler.

Harediler'in Halaha'nın İsrail devletinin başlıca yasası olması konusunda bazı talepleri vardır. Bunlar şu şekilde sıralanabilir;

- Resmi ve hukuki olarak Tanrının otoritesi tanınmalıdır. Yasama yetkisi hahamlara verilmelidir.

³⁵⁷ Şami, s.160-162.

³⁵⁸ Shahak –Mezvinisky, *İsrail'de Yahudi Fundamentalizmi*, s.80-86.

- Toplumsal kurumların tümünü hahamlar denetlemelidir. Hahamlar, tüm sorunlara karar vermeli, sosyal konularda son sözü söylemeli ve basılan tüm yazlı, görsel, işitsel materyalleri sansürleyebilmelidir.
- Kadınların ve erkeklerin kamusal alanlarda ayrı mekanları kullanmaları, kadınlarının yetkileri sınırlandırılmalı aynı zaman da kıyafet gibi konular ve diğer dini kurallar yasalarla hükme bağlanmalıdır.
- İşlenmiş olan suçları toplumun fertleri tarafından hahamlara bildirilmesi yasal bir zorunluluk olmalıdır.³⁵⁹

7. İSRAİL'DE MARJİNAL YAHUDİ GRUPLARI

7.1. Samiriler

Bugünkü adı Nablus, tarihteki adı Şamron olan şehirde küçük bir cemaat halinde yaşayan ve eski İsrail krallığının kalıntısı olduğu iddia edilen itizali bir mezhep olarak tarif edilir.³⁶⁰

Kuzey İsrail krallığı Asurlular tarafından yıkıldıktan sonra, İsrail halkıda Asur'un çeşitli bölgelerine sürgün edilmişlerdir. Asur kralı, bu sürgün edilen İsrail halkının yerine Babil, Kuta, Avva, Hama ve Sefarvayim'den insanlar getirip Samiriye kentine yerleştirmiştir. Bölgeyi aslanlar istila edince Asur kralına “... *Samiriye kentine yerleştirdiğin uluslar Samiriye ilahının yasasını bilmiyorlar. O da onların üzerine aslanlar gönderiyor...*” denilmesi üzerine, Asur kralı, Samiriyeden sürdüğü kohenlerden birini geri getirerek Samiriye ilahının yasalarını onlara öğretmesini ister. Gelen Kohenlerde onlara Rabbe nasıl tapacaklarını öğretirler. Fakat halk eski inançlarını ve geleneklerini terk etmeyip hem kendi ilahlarına tapıp hem de kohenlerin öğretmiş olduğu dine inanırlar. Bu yüzden burada yarı putperest yarı Yahudi yeni bir din ortaya çıkmıştır.³⁶¹ Yahudi görüşüne göre de Samirilerin ataları bu insanlardır.

Talmud Samiriler'e “Kutim” (Küteanlılar) olarak değinir ve onları Yahudiliğe dönmüş olan, Yahudi kökenli olmayan kabilelerden gelme kişiler olarak tanımlamaktadır.³⁶² Başlangıçta bu isim onların “Kuta” adlı Asur kentinden gelmelerini ifade ederken daha

³⁵⁹ Shahak –Mezvinsky, *İsrail'de Yahudi Fundamentalizmi*, s.104.

³⁶⁰ Kutluay, s.140.

³⁶¹ II.Krallar, 17;24-33.

³⁶² Besalel, “Samiriler”, *Yahudilik Ansiklopedisi*, c.3., s.560.

sonraları Yahudiler, “karışık soylu”, “tam Yahudi olmayan” manasında olumsuz bir anlamda kullanmaya başlamışlardır. Genel kabule göre ise, İsrail bölgesine yerleştirilen bu yeni halkın bölgedeki İsraililerle olan evliliklerinden “Şamronlular” adında yeni bir halk ortaya çıkmıştır. Yahudiler tarafından da hiçbir zaman gerçek Yahudi olarak kabul edilmemişlerdir.³⁶³

Samiri kaynaklarına göre ise Samiriler, Süleyman Peygamberden sonra Kuzeyde kurulan İsrail Krallığının boylarının torunlarıdır ve üç bin yıldır Filistin’de yaşamaktadırlar. Kendilerini Tevrat’ın ve Musa geleneğinin asıl koruyucuları anlamında Şomerim veya Şamerim diye isimlendirmektedirler.³⁶⁴ Günümüzde 800 kişiden oluşan bu küçük topluluk, Filistin’in Nablus şehri yakınlarındaki, Gerizîm dağının eteklerinde bulunan Luza köyünde ve İsrail’in Tel Aviv şehri yakınlarındaki Holon’da yaşamaktadırlar. Günlük hayatlarında hem Arapça hem de İbranice konuşan Sâmirîler, ibadetlerinde antik İbranice alfabesiyle yazılan ve nesilden nesile naklettikleri Sâmirî İbranicesini kullanmaktadırlar.³⁶⁵

7.1.1.Samirilerin İnanç ve İbadetleri

Samirilerin müstakil bir mezhep olarak ortaya çıkışları ise MÖ 432-322 yılları arasındadır. Bu tarih Tevrat’ın yazılı olarak tamamlandığı döneme denk gelmektedir.³⁶⁶ Samirilerin ayrılmasının asıl sebebi, Soferim’in (yazıcılar) faaliyetleri olmuştur. Soferim, Tevrat’a yazdıkları kitapları ekleyip, Tevrat’ın okunuşunu ve yazısını değiştirmeye başlayınca Samiriler sadece yapılan eklemeleri değil harflerin değiştirilmesini bile kabul etmemişlerdir. Bundan dolayı Tevratlarını eski şekliyle korumuşlardır. Yahudilerin ellerinde bulunan Tanah’ın ilk beş kitabını teşkil eden Tora ile Samirilerin Tevratı arasında sayısı altı bine varan fark bulunmaktadır.³⁶⁷ Samiriler, Tevrat’taki hükümleri yorumlamadan olduğu gibi kabul edip ona göre amel ederler. Samiri inancına göre Tevrat, tam ve mükemmeldir, bütün zamanlarda geçerlidir ve bütün mahlukattan önce yaratılmıştır. Samiriler, Tevrat’ı okuyanın ve öğrenenin ebedi hayata erişeceğine inanırlar.³⁶⁸

³⁶³ Kutluay, s.141

³⁶⁴ Nuh Arslantaş, *İslam Dünyasında Samiriler*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2010, s.11.

³⁶⁵ Bağır, Sâmiriler: *Köken Sorunu ve Günümüz İsrail Devletinde’ki Yansımaları*, s.101-128.

³⁶⁶ Fuat Aydın, s.50

³⁶⁷ Kutluay, s. 143.

³⁶⁸ Arslantaş, s.113.

Samiriler'in Yahudilerden ayrılmalarının başka bir sebebi de Yahuda kiralığının yıkılıp, halkın Babil'e sürülmesinden sonra, bölgenin Pers kralı tarafından ele geçirilmesinin ardından, Yahudiler'in bölgeye geri dönerek mabetlerini yeniden inşa etmeleri sırasında yaşanmıştır. Yahudiliği din olarak kabul eden Samiriler de Mabedin inşasına katılmak isteyince Yahudiler, Yahuda da dini ve siyasi huzursuzlukların yeniden alevlenmesinden korktukları için Samirilerin bu tekliflerini reddetmişlerdir. Bunun üzerine Samiriler, MÖ 420 yılında Gerizim dağında, kendilerine yeni bir mabet inşa etmiş ve ibadetlerine burada devam etmişlerdir. Samiriler, Musa'ya Mabet yeri olarak Gerizim dağının bildirilmiş olduğunu, asıl mabedin Kudüs'te değil Gerizim dağında olduğunu iddia ederler.³⁶⁹ Sâmirîlere göre, Âdem ve Nuh sunaklarını burada kurmuş, İbrahim, oğlu İshak'ı burada kurban etmiştir. Ayrıca, Tekvin 28/10-22'de anlatılan Yakup'un başının altına bir taş alıp uyuduğu, uyanınca başının altına koyduğu taşı anıt olarak dikip, oraya Beytel (Tanrı'nın evi) adını verdiği yerin Gerizim dağında olduğunu savunurlar. Tanrı'nın Musa ile Gerizim dağında konuştuğuna inanırlar.³⁷⁰ Bu sebeple Samiriler, sinagoglarını Gerizim dağına dönük olarak inşa eder ve ibadetlerini buraya yönelerek yaparlar. Hac için de Gerizim dağına giderler.³⁷¹ Tanrı idareci kavim olarak Yahuda'nın soyunu ve milli dinin merkezi olarak Yerusşalim'i seçmiştir,³⁷² hükmünü kesinlikle reddederler.³⁷³

Samiriler; Âdem, Şit, Nuh, İbrahim, İsmail, İshak, Yakup, Yusuf ve Harun'un peygamberliklerini kabul ederler ve Musa'dan sonra peygamber gelmediğini söylerler. Davut, Süleyman, Yahya gibi çoğu peygamberin Tevratlarında ismi geçmediği için kabul etmezler.³⁷⁴

Samiriler'de Tevrat'ta geleceği müjdelenen ama ne zaman geleceği belli olmayan, Nuh, Yakup, Yusuf ve Musa'nın soyundan, ismi bilinmeyen bir Mesih'in geleceği inancı vardır. Hem peygamber hem de kral olacak olan Mesih, bütün dünyaya hükmedecek bir

³⁶⁹ Kutluay, s.142-143.

³⁷⁰ Bağır, *Sâmiriler: Köken Sorunu ve Günümüz İsrail Devletinde'ki Yansımaları, Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 13, 2016, s.101-128.

³⁷¹ Arslantaş, s.124-127

³⁷² Mezmurlar 78;68

³⁷³ Kutluay, s.151.

³⁷⁴ Arslantaş, s.113-114

krallık kuracak ve bu krallık ebedi ve evrensel olacaktır. Bu dönemde de bütün dünya İbranice konuşacaktır.³⁷⁵

7.1.2. Günümüz İsrail’inde Samiriler

Günümüzde Tel Aviv yakınlarında ki Holon da yaşayan Samiriler, diğer Yahudi gruplarından ayrı bir bölgede otururlar. Her Yahudi’nin İsrail’e göç etme hakkının³⁷⁶ olması, askerlik görevini yerine getirmesi ve İsrail okullarına gitme gibi hususlarda Yahudi olarak kabul edilip onlarla aynı haklara sahiptirler. Ancak evlilik ve boşanma ile ilgili sıkıntılar yaşamaktadırlar. Ortodoks Yahudiler tarafından Yahudi olarak kabul edilmeyen Sâmirîler’in Yahudilerle yaptıkları evlilikler hahamlar tarafından onaylanmaz ve boşanma işlemleri yapılmaz.³⁷⁷ Hem Yahudi hem de ayrı bir Yahudi grubu olarak kabul edilmedikleri için bu tür işlemleri düzenleyecek dini mahkemeleri bulunmamaktadır. Ancak baş kohen evliliklere ve boşanmalara hükmeder ve devlette bunu fiili olarak onaylar.³⁷⁸

7.2. Falaşalar

Falaşalar, Etiyopya’da yüzyıllardır yaşamış hem Etiyopya halkından hem de diğer Yahudi halkıdan etnik olarak farklılık gösteren zenci Yahudilerdir.³⁷⁹ Etiyopyalı Yahudilere Falaşa ismi, kendi asli mekânından başka bir yere sürgüne giden anlamında Etiyopya yerlileri tarafından verilmiş bir isimdir. Kendileri daha çok İsrail’in evi anlamında “*Beta İsrail*” ismini tercih etmektedirler.³⁸⁰

Etiyopya’da Yahudiliğin ne zaman, nasıl başladığı ve bu Yahudilerin kökenlerin nereye dayandığı önemli bir problem olmuş ve bu konula ilgili farklı görüşler ortaya atılmıştır. Bu görüşlerden biri İsrail Seferadi Yahudilerin haham başlarından Ovadiyah Yosef’e aittir. Ona göre Falaşalar, Yakup’un on iki oğlundan biri olan Dan’ın kayıp kabilesinin soyundandır. Dan’ın soyunan gelmeleri sebebiyle de Falaşaların Yahudi kabul edilmeleri gerektiğini söyler. Başka bir görüşe göre Etiyopyalı Yahudilerin, MÖ. 586’daki I.Babil sürgününden veya MS. 70’deki II. Sürgünden sonra İsrail’den kaçıp

³⁷⁵ Arslantaş, s.118-119

³⁷⁶ Samirilerin Geri Dönüş Yasasından faydalanmaları konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Bağır, Sâmiriler: Köken Sorunu ve Günümüz İsrail Devletinde’ki Yansımaları, s.101-128.

³⁷⁷ Bağır, Samiriler: Köken Sorunu ve Günümüz İsrail Devleti’ndeki Yansımaları, s.101-128

³⁷⁸ Fuat Aydın, s.51.

³⁷⁹ Besalel, “Falaşalar”, *Yahudilik Ansiklopedisi*, c.1, s.173.; Fuat Aydın, s.55.

³⁸⁰ Dursun Ali Aykıt, “Falaşalar veya Etiyopya Yahudileri”, *Milel ve Nihal*, 11 (2), s. 35-60.; Fuat Aydın, s.56.

Mısır'a, oradan da Etiyopya'ya yerleşen Yahudiler olduğu görüşüdür. Diğer bir görüş ise, Falaşaların, IV. Yüzyıldan sonra Hristiyanlaşmaya başlayan Etiyopya'daki devlete ve burada yaşayan Etiyopya kilisesine bağlı kişilere yönelik bir başkaldırı sonucu olduğu belirtilir.³⁸¹

Falaşalar ise kendi soylarını Süleyman ve Saba Kraliçesi arasında geçen bir olaya dayandırmaktadırlar. Bu olay Tanah'ta şu şekilde anlatılmaktadır; “*Saba Kraliçesi, Rab’bin adından ötürü Süleyman’ın artan ününü duyunca onu çetin sorularla sınamaya geldi. Çeşitli baharat, çok miktarda altın ve değerli taşlarla yüklü büyük bir kervan eşliğinde Kudüs’e gelen kraliçe, aklından geçen her şeyi Süleyman’la konuştu. Süleyman onun bütün sorularına karşılık verdi. Kralın ona yanıt bulmakta güçlük çektiği hiçbir konu olmadı. Süleyman’ın bilgeliğini, yaptırdığı sarayı, sofrasının zenginliğini, görevlilerin oturup kalkışını, hizmetkârlarının özel giysileriyle yaptığı hizmeti, sakilerini ve Rabbin Tapınağı’nda sunduğu yakmalık sunuları gören Saba Kraliçesi hayranlık içinde kaldı. Krala, ‘ülkemdeyken yaptıklarınla ve bilgeliğinle ilgili duyduklarım doğruymuş’ dedi. ‘Ama gelip kendi gözlerimle görünceye dek inanmamıştım. Bunların yarısı bile bana anlatılmadı. Bilgeliğin de zenginliğin de duyduklarımdan kat kat fazla... Kral Süleyman, Saba Kraliçesi’nin her isteğini, her dileğini yerine getirdi. Ayrıca ona gönülden kopan birçok armağan verdi. Bundan sonra kraliçe adamlarıyla birlikte oradan ayrıлып kendi ülkesine döndü.*”³⁸² Falaşalar, Saba Kraliçesinin ülkesine dönerken yanında bir grup Yahudi’nin olduğunu ve bu Yahudilerin Etiyopya’ya yerleştiğini ve bunların Etiyopya Yahudilerinin kökenini oluşturduğuna inanırlar. Ayrıca Falaşalar arasında Saba Kraliçesi ile Süleyman arasında gerçekleşen evliliğin zürriyetinden geldiklerine inananlar da bulunmaktadır.³⁸³

7.2.1. Falaşa’ların İnanç ve İbadetleri

Falaşalar, ana Yahudi grubundan kopuk olmalarına rağmen varlıklarını, temel inanç ve uygulamalarını devam ettirmişlerdir. Falaşaların kutsal kitapları, Eski Ahit’in tamamı ile bazı apokrif³⁸⁴ ve pseudepigrafik³⁸⁵ (İbrahim’in Ahdi, İshak’ın Ahdi, Musa’nın

³⁸¹ Aykıt, s. 37-42.

³⁸² I. Krallar 10; 1-13.

³⁸³ Besalel, “Falaşalar”, *Yahudilik Ansiklopedisi*, c.1, s.173.

³⁸⁴ Apokrif Kitaplar; Tanah, Mişna, Talmud erişi dışında Apokifa (Apocrypha) adı altında tanınan (İbranicesi Hasıfarim Hahitsoniyyim) bir kısım kitap daha vardır. Bunlar aslında İbranice olarak Tanah’ta iken Yunancaya tercüme edilmiş, sonradan Tanah’ın İbranice nüshasında bulunmadıkları görülmüştür. Bu kitaplar bir kısım Yahudiler tarafından hiç kabul edilmez ve okunması dahi yasak sayılır.

Konuşması, Musa'nın Ölümü gibi) kitapları içeren Tanah'tır. Mişna ve Talmud gibi sözlü gelenekler Falaşalar tarafından bilinmez ve bunların içerisinde yer alan hükümler uygulanmaz. İbadet dilleri ve Kutsal kitaplarının dili, eski Etiyopya kilisesinin dili olan *Ge'ez*'dir.³⁸⁶

Falaşa din adamlarına *Kes* (qes), denir.³⁸⁷ İbadetlerde sadece *Kes* başını örterken, diğerleri başını örtmezler. *Masgid* olarak isimlendirdikleri kulübe şeklinde bir sinagogları mevcuttur. Sinagogları üç bölümden oluşur. Birinci bölüm, Tora ve kutsal eşyaların bulunduğu kutsalın kutsalı olarak kabul edilen en içteki kısımdır. Bu kısma yalnızca başhahamlar girebilir. İkinci bölüm, ibadetlerin yerine getirildiği kısımdır. Üçüncü bölüm ise altarı da içine alacak şekilde tüm mabedi kuşatan kısımdır. Falaşalar, İbadetlerini Kudüs'e yönelerek yaparlar. Ortodoks Yahudilikte olduğu gibi ibadet esnasında kadın ve erkekler ayrı ayrı yerlerde otururlar.³⁸⁸

Falaşaların diğer Yahudilerle ortak olarak kutladıkları bayramların yan sıra yerel niteliği olan bayramları ve oruçları vardır. Rabbani Yahudilikte Mabedin yıkılmasının ardından kurban ritüeli kaldırılmıştır. Fakat Falaşalar, Nisan ayının 15'ine denk gelen Fısıh bayramında kurban kesmeye devam etmişlerdir. Kurbanaya yönelik bu tutumlarıyla diğer Yahudi gruplarının ayrılmışlardır. Diğer Yahudi gruplarından farklı olarak, Musa'nın Sina'da Tora'yı almasının anısına kutladıkları *Sigd* (secde) isminde bir bayramları mevcuttur. Musa'nın Tora'yı almak için Sina'ya çıkması gibi onlarda bugünde yüksek bir dağa çıkarlar ve Kudüs'e dönmek için dua ederler. Herhangi bir şey yiyip içmezler dua esnasında da secdeye kapanırlar. Ardından köye tekrar gelirler ve bir festival havasında kurbanlar kesilerek ziyafet verirler. Bu bayram *Yom Kimpur*'dan 50 gün sonra kutlanır.³⁸⁹

Hristiyanların kendi dinlerinin meşrutiyetini ispatlamak için ortaya attıkları kabul edilir. Bkz. Kutluay, s.120.

³⁸⁵ Eski Ahit'in apokrif ve pseudepigrafik kitapları hakkında bkz. James H. Charlesworth, "Eski Ahit'in Apokrif Kitapları", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (Çev. Muhammet Tarakcı), 12 (2), s. 385-411.

³⁸⁶ Aykıt, s.50.; Fuat Aydın, s. 56.

³⁸⁷ Besalel, "Falaşalar", *Yahudilik Ansiklopedisi*, c.1, s.173.

³⁸⁸ Aykıt, s.50-57.; Fuat Aydın, s. 56-57.

³⁸⁹ Aykıt, s.50-57.

Kefaret Günü'nde günahlarından tamamen temizlenme düşüncesiyle aşağı yukarı zıplayıp, ıslıklar çalarak dans ederler.³⁹⁰

Falaşalara göre, dini açıdan kirli olan diğer inançlardan biriyle fiziksel temasta bulunmak, kendilerinin de kirlenmesine sebep olacaktır. Bu sebeple Falaşalar, kendi dinlerinden olmayan biriyle fiziksel temasta bulunmaktan kaçınmışlardır.³⁹¹

Falaşaların hayatında önemli bir diğer konu ise cenaze merasimleridir. Eğer önemli bir problem yoksa ölen kişinin cenaze merasimi aynı gün içerisinde yapılır. Tora'ya sıkı sıkıya bağlı olmalarından dolayı “*Herhangi bir insanın ölüsüne dokunan kişi yedi gün kirli sayılacaktır.*”³⁹² Yasasından dolayı cesede dokunmazlar. Bir Falaşanın cesedinin taşınmasından mezarın kazılmasına hatta cesedin mezarın içine koyulmasına kadar Hristiyan komşuları yardım ederler. Ölen kişi eğer erkek ise sağ tarafına; bayan ise sol tarafına yatırılarak defnedilir. Ölen kişinin yakınları, yedi gün yas tuttuktan sonra *tazkar* ismi verilen ve dördünde, yedisinde ve bir yıl geçmesinin ardından özel anma günleri düzenlerler. Ölen birinin akrabası, ölüm haberini yabancı birinden almayı kendine yönelik bir hakaret olarak kabul ettiğinden ölüm ilanı ilk önce yakın akrabalarından başlanarak diğer yakınlarla duyurulur.³⁹³

Hayvanların kesimi hususunda da Tora'ya bağlı olan Falaşalar, hayvanın kesiminde keskin bir bıçak kullanırlar ve hayvanın kanının iyice akması için hayvanı bir ağaca asarlar.³⁹⁴

Falaşaları diğer Yahudi gruplarından ayıran özellik ise, Falaşalarda manastır, keşiş, keşişe ve günah çıkarma gibi uygulamaların olmasıdır.³⁹⁵

Tora'da yer alan “*Adet gördüğü için kan kaybeden kadın yedi gün kirli sayılacak. Ona dokunan da akşama kadar kirli sayılacak.*”³⁹⁶ Hükmünden dolayı bir regl dönemindeki bir kadının yedi gün toplumdan izole bir şekilde kalması gerekir. Bu nedenle *kan evi* (ye dam bet) denilen bir yere çekilen kadın, eşinden ve etrafındakilerden uzak durur. Yedinci günün sonunda kadın bir nehirde yıkanarak evine geri döner. Yine Tora'da

³⁹⁰ Fuat Aydın, s. 58.

³⁹¹ Aykıt, s.51.

³⁹² Çölde Sayım 19;11.

³⁹³ Aykıt, s.52-53.

³⁹⁴ Aykıt, s.56.; Fuat Aydın, s.58.

³⁹⁵ Aykıt, 54.

³⁹⁶ Levililer 15;19

geçen hükme dayanarak³⁹⁷ eğer bir kadın erkek çocuk doğurursa 40 gün; kız çocuk doğurursa 80 gün toplumdan uzak bir şekilde *doğum evi* (ye margam gogo) denilen kulübede kalır. Erkek çocukları diğer mezheplerde olduğu gibi doğumunun sekizinci gününde sünnet edilir. Bu sünnet töreni Falaşalarda annesinin yanında *ye margam gogo*'da yapılır. Falaşalar, Sünnet aşamasındaki çocuğu kirli saydıklarından dolayı İsrail'de çocukların sinagoglarda sünnet edilmesine karşı çıkmışlardır.³⁹⁸

7.2.2. Günümüz İsrail'inde Falaşalar

Falaşaların dünya Yahudileri ile tanışmaları Alliance Israelite Universelle³⁹⁹ teşkilatının bir Fransız Yahudi'si olan Josef Halevi'yi cemaati incelemesi için, 1868'de Paris'ten Etiyopya'ya göndermesi ile olmuştur. Falaşalar, köylerde dağılmış, tarımla uğraşan ve Kutsal Kitap öğretileri ile Afrika öğretilerini birleştiren kişilerdir. Statüleri tartışma konu olan Falaşaların Yahudi olarak kabul edilmesi, İsrail Seferadi haham başı Ovadiah Yosef'in Falaşaların Yahudi olarak kabul edilmeleri gerektiğini belirtmesinin ardından olmuştur. Bunun üzerine Falaşalar 1975'de resmi olarak İsrail tarafından Yahudi olarak tanınmış ve Geri Dönüş Yasası kapsamında İsrail'e göçleri teşvik edilmiştir. Etiyopya'da iç savaşın baş göstermesinin ardından Falaşalar, Gandar ve Tigre eyaletindeki evlerini terk ederek 1984'te 15,000 kadar Falaşa İsrail'e gelmiştir. Falaşalar, iç savaşın daha da kızışmasının ardından Sudan sınırını geçmiş, buradan da "Musa Operasyonu" ile hava yoluyla gizlice İsrail'e taşınmışlardır. 1991 Mayıs ayında gerçekleştirilen "Süleyman Operasyon" ile de 20,000 kadar Etiyopyalı Yahudi İsrail'e getirilmiştir.⁴⁰⁰ İsrail Merkez İstatistikleri Bürosu, 19 Kasım 2014 tarihinde Etiyopya-İsrail topluluğuna ilişkin bir rapor yayımlamıştır. Bu rapora göre bugün yaklaşık

³⁹⁷ Kadınların erkek ve kız çocuk doğurması ile ilgili hükümler için bkz. Levililer 12;1-6.

³⁹⁸ Aykıt, s.55-56.

³⁹⁹ **Alliance Israelite Universelle (AIU)**, "Dünya Yahudi Birliği" anlamına gelen, dünyanın çeşitli yerlerinde yoksul ve sefil bir hayat yaşayan, çağın gereklerine ayak uyduramayan Yahudileri modernleştirmek ve yenileştirmek amacıyla 1860 yılında Paris'te kurulan bir teşkilattır. AIU'nin eğitim ideolojisi ise 1869 tarihli bir genelge de şu şekilde açıklamaktadır. "AIU'nin amacı nedir? ... İlk etapta, yüzyıllardır yaşadığı baskı ve cehaletten dolayı yozlaşmış topluluklara Batı uygarlığının ışığını götürmek; sonrasında akılcı bir temel eğitimle onların daha güvenceli ve seyyar satıcılıktan daha önemli bir meslek sahibi olmalarına yardımcı olmak ve nihayet, toplulukların gelişmesini felce uğratan çağdışı kalmış önyargıları ve batıl inançları yok ederek insanları Batı düşüncesiyle tanıştırmaktır. Buna ek olarak, AIU Yahudi gençliğine ve giderek bütün Yahudi halkına teknik bilgilerden ziyade ahlaki bir eğitim vermeyi, yarım bilgiye sahip insanların yerine birer vatandaş ve Yahudi olarak görevlerine bağlı, kendisini kamu yararına ve din kardeşlerine adanmış, eski gelenekleri çağdaş dünyanın gerekleriyle nasıl bağdaştıracağını bilen, iyi insanlar yetiştirmeyi amaçlamaktadır." Bkz. Neslihan Kuran, "19. Yüzyılda İstanbul'da Açılan Alliance Israelite Universelle Okulları", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2009, Yüksek Lisans Tezi, s.56-60.

⁴⁰⁰ Besalel, Yahudi Tarihi, s. 178-179.; Aykıt, s.48-49.; Fuat Aydın, s.59.

135.500 Etiyopyalı göçmen İsrail'de yaşamakta ve bunların 49.600'ü İsrail'de doğmuştur.⁴⁰¹ Falaşalar, İsrail'de yoğun olarak, Netanya, Beersheba, Ashdod, Rehovot, Haifa ve Ashkelon şehirlerinde yaşamaktadırlar.⁴⁰²

İsrail'de Falaşalar için Yahudi olduklarını gösteren tek şey onların dinsel kimlikleri olmuştur. Çünkü İsrail'e ilk geldiklerinde onları karşılayan İsrailliler, Falaşaların siyah tenli olduklarını gördüklerinde hayal kırıklığına uğramışlardır. Falaşalar vatandaş olarak kabul edilip İsrail'e getirilseler de bu durum birçok sorunu da açığa çıkarmıştır. Falaşalar için en büyük sorun dil problemi olmuştur. Çünkü Amharice konuşan Falaşalar, İbranice'yi bilmemektedirler. Bunun yanı sıra ilkel bir toplumdan gelen çoğu Falaşa modern bir sanayi toplumunun temel olanakları hakkında bilgi sahibi değildir. Tüm bunları aşmak için önce Etiyopya'da sonra da geldikleri İsrail'de özel program altına alınmışlardır. Falaşalar, bu programlar ve entegrasyon-kaynaşma süreçleri aracılığıyla geldikleri toplumun tam olarak eşit Yahudi üyeleri olmayı beklemişlerdir. Falaşalar, eşit haklar, eşit statü ve ortak İsrailli Yahudi kimliğinin amaçlarını gerçekleştirmek için Göçmen Merkezi'nin sosyalleşme programını kabul etmişler ancak ilerleyen dönemde şartların ve kendilerine uygulanan prosedürlerin beklentilerini karşılamadıklarını görmüşlerdir. Bunlardan en önemlisi, geldikleri andan itibaren karşı karşıya kaldıkları "dönüşüm" meselesidir. Tüm Falaşalar bu dini dönüşüm resmî törenine girmek zorundadır. Buna itiraz edenler olmuştur. Çünkü bunu kabul etmek, kendi düşüncesindeki Yahudi kimliğinin açık bir inkârı anlamına gelmektedir. Böyle bir tören, Falaşaların Yahudi olmadığını göstermektedir. Bu durum, Falaşaları Yahudi olarak tanıma kararın dini değil, siyasi olabileceği yorumunu ortaya çıkarmıştır. Birçok Falaşa için bu prosedür İsrail'de yaşamak için acı bir başlangıçtır. Falaşalar bunlardan dolayı yabancı olarak muamele gördüklerini ve damgalanmış olduklarını düşünmektedirler.⁴⁰³

Etiyopyalı Yahudilerin onurunu kıran ayrımcı olaylardan bir diğeri de 1996 yılında ortaya çıkan "kan davası" olayıdır. İsrail'deki Kan Bankası'nın birtakım sağlık problemleri nedeniyle Falaşaların bağışladıkları kanları imha etmesi, Falaşalar tarafından ırksal ayırım olarak algılanmıştır. Bu olay 10,000 kadar Etiyopyalı

⁴⁰¹ https://www.enp.org.il/en/pages/Ethiopian_Israelis/ (erişim: 21.06.2019)

⁴⁰² <https://www.enp.org.il/en/cities.php> (erişim: 21.06.2019)

⁴⁰³ <http://ordaf.org/israilde-tartismali-kimlikler-falasalar-ve-etnik-kokenleri/> (erişim: 22.06.2019)

Yahudi'nin Başbakanlık Binası önünde büyük gösterilerde bulunmalarına neden olmuştur.⁴⁰⁴

7.3. Karailer

“Karaim” isminin ortaya çıkışı hakkında çeşitli görüşler vardır. Bugün en çok kabul gören görüşe göre, “Karaim” ismi İbranice “*kara'a*” kökünden gelmektedir. Bu görüşe göre “*kara'a*” kelimesi Arapça kıraat kelimesi ile eşanlamli olup “okumak” manasını taşımaktadır. Dolayısıyla “Karai” kelimesi, “Kutsal Kitabı yani Tevrat’ı okuyan” anlamına gelmektedir. Tanah’ı çok okumaları, üzerinde çok çalışmalarından dolayı kinaye olarak daha sonraları bu isim verilmiştir.⁴⁰⁵ Karaim, “Tora’nın sahipleri” anlamında “Ba’alei ha- Mikra” veya “Tora’nın evlatları” anlamında “Bene ha-Mikra” olarak da bilinmektedir.⁴⁰⁶

Karailiğin menşei hakkında pek çok fikir ileri sürülmüştür. XII.yy.’dan itibaren yazılmaya başlayan Rabbani kaynaklara göre, Karailiğin menşei Irak’ta yaşamış olan Anan ben David’e dayandırılmaktadır. İlk başta kurucusuna izafeten bu mezhep, Ananiye olarak isimlendirilse de daha sonra Karaim ismini almıştır. Bu kaynaklara göre, Ananiye mezhebi tamamen şahsi ihtiraslar sebebiyle kurulmuş ve Karailik’te, Anan’la birlikte başlamıştır. Onlara göre, VIII. Yüzyılın ikinci yarısında Bağdat’ta Yahudi cemaat başkanlığı için Irak akademisinin ileri gelenleri (Geonim), daha büyük ve daha bilgili olmasına rağmen, Annan’ın kanunlara riayet etmemesi nedeniyle onu seçmemiş, daha mütevazı bir kişiliğe sahip olan kardeşi Hananiah (veya Hassan)’ı seçmişlerdir. Bunun üzerine Anan’ın bu kararı tanımadığını söyleyip başkanlığını ilan etmesinden sonra, durum resmi makamlara intikal etmiştir. Abbasi Halifesi de Hananiah’ın başkanlığını onaylayıp, Anan’ın hareketini isyan sayarak Anan’ı idama mahkûm etmiştir. Anan o sırada hapisanede bulunan Ebu Hanife Numan b. Sabit ile tanışır. Anan, başından geçenleri anlatınca Ebu Hanife ona, Tevrat’ın bütün karışık ve anlaşılması zor hükümlerini Rabbanilerden farklı bir tarzda ele alıp açıklaması tavsiyesinde bulunur. Ebu Hanife’nin tavsiyesine uyup kendini de halifeye affettirdikten

⁴⁰⁴ Nurlan MUMINOV, İsrail’de Demokrasi ve Kimlik Krizi, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, c.7, say.34, s.277-286.; Besalel, “Falaşalar”, *Yahudilik Ansiklopedisi*, c.1, s.173.

⁴⁰⁵ Kutluay, s.189.

⁴⁰⁶ Besalel, “Karaim”, *Yahudilik Ansiklopedisi*, c.2, s.311.

sonra hapisten çıkan Anan, Talmudcu geleneğe karşı kendi din anlayışını belirlemeye ve taraftar toplamaya başlamıştır.⁴⁰⁷

Karailerin kendi menşelerine ait görüşlerine göre ise; Anan ben David Sadukim'e mensup Bağdat'ta yaşayan salih ve bilgili bir kimsedir. Karai kaynaklara göre, Yahudi cemaati başkanı seçiminde Anan ben David aday gösterilir ve Anan, Peruşiler de dahil tüm fırkaların onayını alarak bu makama başkan olarak seçilir. Fakat Anan, Tora'nın eski ihtişamlı günlerine geri dönmesini isteyip şifahi Tora, yani Mişna aleyhinde bulunup onu reddedince Peruşiler onu öldürmek isterler. Fakat halifeden korktukları için bu düşüncelerini gerçekleştiremezler. Öldürmek yerine Halifenin huzuruna çıkarlar ve Anan ben David'in kanunlara karşı geldiğini, ölümü hak ettiğini iddia ederler. Anan, Peruşilerin bu hareketlerinden, doğru görüşüne uymayacaklarını anlayıp başkanlık makamını bırakır. Halifenin izni ile "Mukaddes Şehre" gider ve oraya yerleşerek bir sinagog inşa eder. Peruşilerin gittikçe çoğalması sebebiyle, gerçek müttekilerin onlara karışması ve Tevrat'ın yok olması endişesiyle, kendi taraftarlarına Peruşilerden tamamen ayrılmasını, onların yiyeceklerinin yenmemesini ve onlarla evlenilmemesini emretmiştir.⁴⁰⁸

Şaban Kuzgun, Hazarlar ve Karay Türkleri isimli eserinde Karailerle ilgili vermiş olduğu bilgilere göre ise, Karai eserlerinin kaybolması ve elde bulunmaması sebebiyle Karailiğin başlangıcı tam olarak tespit edilememiştir. Milattan önceki çağlara uzanan mezhepler ile milattan sonra ortaya çıkan mezheplerde görülen Talmud'a muhalefet ve sadece Tevrat'ı kabul etme hareketi VII. yüzyılın ikinci yarısında Anan ben David aracılığıyla Ananiyyum mezhebi etrafında toparlanmıştır. Ancak bu mezhep Anan'dan sonra daha da gelişmiş ve 830 yıllarında Karaim mezhebi ismini almıştır. Ananiyyum mezhebinde var olan birtakım aşırılıklar daha sonraki dönemlerde yumuşatılmış ve kesin hükümler değiştirilmiştir. Anan "Sofer ha-Mitsvot" (Farzlar Kitabı) isimli bir kitapta Rabbaniliğe muhalif olan esasları bir araya getirmiştir. Yine Şaban Kuzgun aynı eserinde Anan'dan sonra Karailiğe şekil veren en önemli bilginin Benjamin en Nihavendi olduğunu ve onun, Anan'ın ortaya koyduğu tahammül edilemeyecek kadar ağır olan birçok esası hafiflettiğini ve mezhebe yeni bir şekil verdiğini belirtmiştir. Nihavendi'nin, mezhep taraftarlarına "Bene ha-Mikra, Ba'alei ha-Mikra" isimlerini

⁴⁰⁷ Şaban Kuzgun, *Hazar ve Karay Türkleri*, Üç Bilek Matbaası, Ankara 1985, s.156-158

⁴⁰⁸ Kutluay, s.193.

verdiğini ifade etmiştir. Karailer'in ilk olarak Filistin, Suriye, Mısır, Anadolu, İran, Kafkasya ve Bizans'a dağıldıktan daha sonra Kuzey Afrika, İspanya, Türkistan, Çin, Hindistan, Kırım ve Balkanlara dağıldıklarını söylemiştir.⁴⁰⁹ X-XII. Yüzyıllar arası altın devrini yaşayan Karailik, daha sonraları çökmeye başlamıştır. Mezhebin çöküşünde çeşitli faktörler etkili olmuştur. Bunların başında Orta Çağ İslam dünyasında yaşamış bir Yahudi alimi olan ve Rabbani Yahudiliğe karşı çıkan akımları eleştiren Saadia Gaon'un Karailiğe yazmış olduğu reddiyeler gösterilmektedir. Saadia Gaon Karaileri, Talmud'un otoritesine karşı çıkmaları ve sadece Tanah'ı kabul etmeleri sebebiyle eleştirmiş aynı zamanda da onları dini hükümleri değiştirmekle suçlamıştır. Bunların yanı sıra Saadia Gaon, Anan'ı da heretik olarak nitelendirmiştir.⁴¹⁰ Mezhebin çökmesinde sadece Saadia Gaon'un reddiyeleri değil, sosyo-ekonomik, politik birçok faktör de etkili olmuştur. Anan tarafından aşırı esaslar, Siyon için yas tutma ve Kudüs'ü kurtarma emelleri ile İslam ülkelerinin tepkilerini çekmeleri, Anan'ın Ebu Hanife ile ilişkisi ve İslam alemine yakınlığı dolayısıyla birçok hükmü İslam'dan almış olmasıyla, Karailerin İslamiyet'i benimseyerek Müslüman olmaları, Hristiyan ülkelerde de Karailerin Hristiyanlığı benimsemeleri, evlenme güçlüğü nedeniyle sayılarının artmaması gibi nedenlerden dolayı Karai nüfusu azalmış ve dünyanın en küçük dini toplumlarından biri haline gelmiştir.⁴¹¹

7.3.1. Karailer'in İnanç ve ibadetleri

Karailerin iman esaslarını XII. Yüzyılda Karai bilginlerinden Yahuda ben Eliyahu Haddasi ha Avel, "Eşkol Ha Kofer" adlı eserinde on madde şeklinde belirlemiştir. İman esaslarının on madde şeklinde belirlenmesinin sebebi ise, ilkelerin on emir ile eşit sayıda olmasını sağlama düşüncesidir. Bu iman esasları şu şekildedir;

- Her şeyi yoktan yaratan bir Tanrı vardır.
- Tanrı ezeli, ebedi ve tektir.
- Tanrı yaratılmamış, yaratılan hiçbir şeye benzemez ve dünya sonradan yaratılmıştır.

⁴⁰⁹ Kuzgun, s.163-168.

⁴¹⁰ Muhammed Ali Bağır, *Saadia Gaon'un Hayatı ve Eserleri*, Gözlem Gazetecilik, İstanbul, 2015, s.88-99.

⁴¹¹ Kuzgun, s.179-184.

- Musa elçi olarak gönderilmiş ve peygamberlerin en büyüğüdür.
- Tanrı, Musa aracılığıyla yazılı Tevrat'ı göndermiştir.
- Tevrat'ın dilini bilmek her mümin için dini bir yükümlülüktür.
- Musa'dan başka peygamberlere de vahiy gelmiştir.
- Öldükten sonra dirilme haktır.
- Tanrı, insanları bu dünyadaki işlerine göre mükafatlandırarak ya da cezalandıracaktır.
- Tanrı, sürgünde olanları çektikleri sıkıntılardan dolayı günahlarından arındırmak ister, onlar da Tanrının yardımını ve Mesih'i beklemelidirler.⁴¹²

Karailer eşi benzeri olmayan, her şeye gücü yeten, ezeli ve ebedi olan, her şeyin yaratıcısı yüce bir Tanrı inancına sahiptirler. Musa'nın peygamber olarak gönderildiğini ve Tanrının Musa'yı tüm peygamberlerin başı yaptığını kabul ederler. Hz. İsa ve Hz. Muhammed'e de inanan Karailer bu iki peygamberin Musa'nın şeriatına tabi olduklarını ve esas şeriatın hükmünü kaldırmadıklarına inanırlar. Tek şeriat kitabının Tevrat olduğuna inanırlar ve sadece yazılı Tora'yı kabul edip sözlü Tora'yı kabul etmezler. Tevrat'a büyük önem veren Karailer, onu kendi öz dili olan İbranice ile okumak ve anlamak gerektiğine inanırlar. Ahiret gününe, ölümden sonra dirilmeye, hesaba çekilmeye, hesaptan sonra mükafat ve cezanın da hak olduğuna ve meleklerin varlığına inanırlar. Allah'ın emir ve yasaklarının melekler aracılığıyla peygamberlere ulaştırıldığını kabul ederler. Karailer, Mesih'in hak olduğuna inanırlar ve Davud'un soyundan Davud'un evine (Kudüs'e) gelecek, Kutsal Mabedi yeniden inşa edecek ve bütün İsrailileri kurtaracak bir Mesih beklemektedirler.⁴¹³ Mesih Kudüs'e geleceği için Kudüs'te yaşamaya önem vermişlerdir. Karailer'de İsrailoğullarının kurtarılması fikri, diğer Yahudilerden daha kuvvetlidir. Bu sebeple X. Yüzyıldan itibaren Kudüs'e gidip yerleşen ve kendilerine Siyon'un yaşlıları anlamına gelen "Şoşanim" adını veren bir grup oluşmuştur. Bu grup Kudüs'e gitmeyi ve oraya yerleşmeyi teşvik eden

⁴¹² Ravza Aydın, "Yahudi İman Esasları", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012, s.189-210.; Muhammed Ali Bağır, *Modern İsrail'de Karai Olmak: Mısır Kökenli Karailerin İsrail'deki Sorunları*, *TYB Akademi* 21: İsrail Sayısı/ Eylül 2017, s.105-127.; Tanyu, c.1, s.104-105.

⁴¹³ Kuzgun, s.195-197.

faaliyetlerde bulunmuşlardır. Karai din alimlerinden Daniel el Kumisi ve Yefet ben Eli, İsrailoğullarının kurtuluşu ve Mesih ile ilgili düşüncelerinden dolayı, Kudüs'e yerleşerek burada yaşamış, takipçilerinin de burada yaşamalarını istemişlerdir.⁴¹⁴

Karailik'te sabah ve akşam olmak üzere günde iki defa ibadet etmek farzdır. *Şabat* ve bayramlarda bu ibadete ek ibadetler de yapılır. Şabat'ta uygulanan yasaklar Rabbani Yahudiliğe göre daha sıkıdır. Ruhban sınıfı ve cemaat başkanının dışında ayinleri yönetmekle görevli bir din adamı yoktur. *Kenesa*⁴¹⁵ ismi verilen ibadethaneleri yer altına inşa edilir ve Kenesalarda sandalye yoktur, içeriye girerken ve dua okurken ayakkabılar çıkartılır ve dua mantosu ve takkesi giyilir.⁴¹⁶ Karailer, Kudüs'teki mabedi dünya idarecisinin makamı olduğuna inanırlar. İbadethanelerinin mihrabı Kudüs'teki Süleyman mabedine dönüktür. İbadetlerini de Kudüs'e yönelerek yaparlar.⁴¹⁷

Karailer, Rabbani Yahudiliğe göre evlilikle ilgili kuralları daha da sınırlandırmışlar ve Tevrat'taki evlenilmesi yasak olan kişiler listesini daha da genişletmişlerdir. Karailik'te evlenilmesi yasak olan kişi sayısı daha fazladır. Diğer bir önemli kuralları ise temizlikle ilgilidir. Mesela tuvalete gittikten sonra Tevrat okumak, Kenesaya girmek, yemek yemek için ellerin ve ayakların yıkanması zorunludur. Karailer'deki bir başka uygulama ise, kan ve insan pisliği gibi şeylerin üzerinin toprakla örtülmesi gerekir.⁴¹⁸

7.3.2. Günümüz İsrail'inde Karailer

Bazı Karailer, 770 yılında Anan ile birlikte Bağdat'tan Kudüs'e gelmişler ve buraya yerleşmişlerdir. Kudüs, Karailiğin bilim merkezi haline gelmiş ve burada pek çok Karai bilgini yetiştirmiştir. XI. Yüzyılın sonlarına kadar Kudüs ve Filistin bölgesinde Karailerin yayılması devam etmiştir. 1099'da Kudüs'ün Haçlılar tarafından ele geçirilmesinden sonra bölgedeki Karailerin tamamı veya büyük bir çoğunluğu Kenesa'ya doldurularak yakılmışlardır.

⁴¹⁴ Muhammed Ali Bağır, Modern İsrail'de Karai Olmak: Mısır Kökenli Karailerin İsrail'deki Sorunları, TYB Akademi 21: İsrail Sayısı/ Eylül 2017, s.105-127.

⁴¹⁵ Karaylar, ibadethanelerine "Kenesa" adını vermektedirler. Sözcük, İbranicede "toplanma evi" anlamına gelen Bet ha-Keneset olarak da ifade edilebilmektedir. Bkz. Seyyar Süleymanov, *Kırım Karayları*, s.95.

⁴¹⁶ Besalel, "Karaim", *Yahudilik Ansiklopedisi*, c.2, s.311.

⁴¹⁷ Kuzgun, s.199-201.

⁴¹⁸ Muhammed Ali Bağır, Modern İsrail'de Karai Olmak: Mısır Kökenli Karailerin İsrail'deki Sorunları, TYB Akademi 21: İsrail Sayısı/ Eylül 2017, s.105-127.

Şaban Kuzgun, Haçlılardan sonra Kudüs'teki Karai sayısının yok denecek kadar az olduğunu, 1642 yılında Karai Seyyah Samuel ben David'in Kudüs'te sadece 27 Karai'nin bulunduğunu belirttiğini ifade eder. Aynı zamanda 1912 yılında ise Kudüs'te sadece 18 Karai'nin tespit edildiğini belirtir.⁴¹⁹

Muhammed Ali Bağır da Mısır kökenli Karailer'in İsrail'deki sorunları, isimli makalesinde 1948 Yılında İsrail devletinin kurulmasından sonra, başta Mısır olmak üzere farklı zamanlarda ve farklı yerlerden Karailer'in İsrail'e gelerek buraya yerleştiklerini ve günümüzde, İsrail'deki Karai topluluğunun sayısının yaklaşık olarak 40 bine ulaştığını belirtmiştir. Bununla birlikte Karailer'in, İsrail'de başta Ramle, Aşdot, Kudüs ve Ofakim gibi 12 farklı şehirde yaşadıklarını ve İbadetlerini düzenli olarak yaptıkları 14 Kenesalarının mevcut olduğunu, Günümüzde İsrail'de yaşayan Karailer'in, "Universal Karaite Judaism (UKJ)/ Uluslararası Karai Yahudileri" tarafından temsil edildiğini, İsrail dernekler yasasına uygun kurulan ve dünyadaki bazı Yahudi kuruluşları tarafından tanınan bu kuruluşun temel amacının, İsrail'deki Karai Yahudilerini tek bir organizasyonla bir araya getirerek, topluluğun genel ya da özel sorunlarını çözmek, İsrail ve dünyadaki Karai topluluklarına yönelik faaliyetlerde bulunarak onları dini, eğitsel, kültürel ve ahlaki faaliyetlerle desteklemek olduğunu, Karailer'in İsrail devletinde bağımsız bir dini cemaat olarak kabul edilmediklerinden dolayı bu sorunlarla karşılaşsalar da devlet nazarında, Yahudi olarak görüldüklerini ve bun değerlendirildiklerini ifade etmiştir.⁴²⁰

⁴¹⁹ Kuzgun., s.167-168.

⁴²⁰ Muhammed Ali Bağır, Modern İsrail'de Karai Olmak: Mısır Kökenli Karailerin İsrail'deki Sorunları, TYB Akademi 21: İsrail Sayısı/ Eylül 2017, s.105-127.

SONUÇ

Sami dinlerin ilki olan Yahudilik, çok hareketli bir tarihe sahiptir. Aynı din grubuna mensup olan Yahudilerin aynı ortak tarihi paylaşımlarına rağmen, aralarında derin ayrılıklar söz konusudur. II. Mabet döneminde başlayan bu ayrılıklar, Romalıların mabedi yıkıp Yahudileri dünyanın dört bir yanına sürmeleri sonucunda daha da derinleşmiştir.

II. Mabet döneminde ortaya çıkan ve münzevi bir hayat yaşayan Esseniler ile sözlü Torayı kabul etmeyen Sadukiler tarih sahnesinden silinirken; aynı dönemde ortaya çıkan Ferisiler, Orta Çağda Rabbani düşüncesi içerisinde varlığın devam ettirmiştir. Modern dönemde Haskala hareketinden sonra ortaya çıkan Ortodoks Yahudiliğe kadar da Yahudilik denilince akla Rabbani Yahudilik gelmiştir.

Sürgünden sonra dört bir yana savrulan Yahudiler, yaşadıkları bölgelerin kültüründen ve dönemin şartlarından etkilenmeleri kaçınılmaz olmuştur. Müslümanların yaşadığı coğrafyada yaşayan Yahudiler arasında ortaya çıkan Muşkaniyye, İseviyye, Yudganiyye ve Karâîliğin görüşlerinde bu etkileri görmek mümkündür. Avrupa'da yaşayan Yahudiler de oradaki gelişmelerden etkilenmiş ve bunun sonucunda modern Yahudi mezhepleri ortaya çıkmıştır.

Yahudilerin antisemitizmden korunabilmesi için, Yahudi halkını İsrail topraklarına getirmeyi amaçlayan Siyonizm'in sonucunda İsrail, 1948 yılında bağımsız bir Yahudi devleti olarak kurulmuş ve kurulmasının ardından İsrail'e dünyanın her yerinden milyonlarca Yahudi göçmen gelmiştir. Bu göçmen Yahudiler, yanlarında geldikleri ülkelerin dini anlayışlarını ve kültürlerini de beraberinde getirmişlerdir.

Dünyada bulunan 14,5 milyon Yahudi'nin %46'sı İsrail'de yaşamaktadır. Bununla birlikte yaklaşık 9 milyon nüfusa sahip olan İsrail devletinin %74,3'ünü Yahudiler oluşturmaktadır. Bu durumyla vatandaşlarının çoğunun Yahudi olduğu tek ülke olma konumundadır.

Fakat İsrail devletinin Yahudi doğasını belirlemek önemli bir problem olmuştur. Çünkü Yahudilik dindarlıktan liberalliğe uzanan geniş bir yelpazeden oluşmaktadır. Yapılan araştırmalarda İsrail devletinde yaşayan Yahudilerin kendilerini, laik (Hiloni), Ortodoks (Dati), ultra-Ortodoks (Haredi) ve Muhafazakâr (Masorti) olarak tanımladıklarını ortaya koymuştur. Bunların yanı sıra İsrail de başta Ramle, Aşdot, Kudüs ve Ofakim olmak üzere on iki farklı şehirde yaşayan, İsrail yasalarınca Yahudi olarak kabul edilseler de Rabbani geleneği benimseyen Ortodoks Yahudiler tarafından Yahudi olarak kabul edilmeyen Karailer, Yahudilerden ayrı bölgelerde Tel Aviv yakınlarındaki Holon'da yaşayan Samiriler ve 1975 de Yahudi olarak kabul edilseler de hala bazı sıkıntılar yaşayan Etiyopya'dan gelen Falaşalar bulunmaktadır.

İsrail devletinde yaşayan bu gruplar dini ritüeller ve inanç konusunda birbirinden oldukça farklıdır. Bu farklılıkları İsrail devletinde gerilime neden olmaktadır. Zaten kurulmasından bugüne kadar birçok problemle uğraşan İsrail devleti, bir de gruplar arası çekişmelerle uğraşmaktadır. Kimin Yahudi olarak tanımlanacağı, kadınların durumları, Siyonizm ve Ortodoksların hakimiyeti bu çatışma alanlarından sadece bazılarıdır.

İsrail devleti Seküler bir devlet olarak kurulsaydı da kamu alanlarındaki uygulamalar, evlilik, boşanma, Şabat, Koşer gibi kurallar Halaha'ya göre düzenlenmektedir. İsrail'de otorite olarak Ortodoks Yahudiliğin kabul edilmesi, Ortodoks dışı oluşumların resmi bir statü kazanamaması ve Ortodoks Yahudilerin kendileri dışında kalan Yahudileri, Yahudi olarak kabul etmemeleri, diğer mezhep gruplarının mağdur olmasına sebep olmaktadır.

Aynı zamanda İsrail'deki her vatandaşın dini kurumların yetkisine tabi olması, medeni evlilik sisteminin bulunmaması, dini bir törenle evlenmeyi reddeden laik Yahudiler tarafından özgürlüğün ihlali olarak görülmektedir.

İsrailli gruplar arasında en dindar grup olan Harediler, toplumdan kendilerini tecrit ederek varlıklarını sürdürmektedirler. Diğer Yahudilerden kıyafetleri noktasında ayrılırlar. Askerliğe gitmemek için dini eğitim veren okullara gitmeleri, vergi vermemeleri, İsrail devletinin kendine ait olduğunu düşünerek laik Yahudileri İsrail topraklarında istememeleri, sekülerler ile olan her türlü ilişkiyi reddedip kendi grupları dışındaki kişilerle evlenmemeleri diğer Yahudi gruplarıyla sık sık tartışma konusu olmaktadır.

Bir taraftan Mesih gelmeden İsrail devletinin kurulmasını eleştiren Siyonist karşıtı Haredilerin İsrail devletinin dinden uzaklaşarak Mesih'in gelmesini geciktirdiği yönündeki suçlamaları, diğer taraftan seküler Yahudilerin İsrail'in laik bir devlet olması gerektiği yönündeki açıklamaları, İsrail devletini zor durumda bırakmaktadır.

İsrail'de Ortodoks hakimiyeti söz konusu olsa da diğer gruplar düşüncelerini yaymaya çalışmaktan ve isteklerini hükümete kabul ettirme mücadelesi vermekten vazgeçmiş değillerdir. Diğer Yahudi mezheplerinin yaptığı kültürel etkinlikler, hazırladığı okul programları ve sosyal yardımlaşma gurupları; cinsiyet ayrımı, ırkçılık, dinsel özgürlük ve tüm Yahudilere eşit statü sağlamak için yapılan çalışmalar bunları göstermektedir. İsrail'de diğer mezhep gruplarının faaliyetlerine izin verilmiş olsa da resmi mezhep olarak tanımlanan ortodoksluğun dışında, diğer mezhepler devlet desteği almamaktadırlar.

Sonuç olarak, İsrail devletinin içerisine girildiğinde tek düze bir Yahudilikten bahsetmek mümkün değildir. İsrail'de temsil imkânı bulan mezheplerin toplum üzerindeki etkisi yadsınamaz bir gerçekliktir. Bu sebeple İsrail devletinin iç dinamiklerini ve mezheplerin toplumsal hayat üzerindeki etkilerini görmezden gelerek yapılan değerlendirmeler bizi yanıltacağı için muhakkak ki yapılacak çalışmalarda bu gerçeklikler dikkate alınmalıdır.

KAYNAKÇA

- ADAM, Baki, *Dinler Tarihi El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2015.
- AKALIN, Kürşat Haldun, İlk Hristiyanlığın Kaynağı Olarak Essenizm, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2008, 17.2: 419-438.
- ALICI, Mustafa, “Yahudilikte Otorite Kurumları Üzerine”, *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 3.7: 9-29.
- ARSLANTAŞ, Nuh, *İslâm Dünyasında Sâmirîler: Osmanlı Dönemine Kadar*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2010.
- AYDIN, Fuat, *Yahudilik*, Mahya Yayıncılık, İstanbul, 2018.
- AYDIN, Mahmut, *Ana Hatlarıyla Dinler Tarihi*, Ensar Yayınları, Samsun, 2013.
- AYDIN, Mehmet, *Din Fenomeni*, Literatürk Yayınları, Konya, 2011.
- AYDIN, Ravza, “Yahudi İman Esasları”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012, s.189-210.
- AYKIT Dursun Ali, “Falaşalar veya Etiyopya Yahudileri”, *Milel ve Nihal*, 11.2, s. 35-60.
- BAĞIR, Muhammed Ali, “Modern İsrail’de Karâî Olmak: Mısır Kökenli Karaîlerin İsrail’deki Sorunları”, *TYB Akademi*, 21: İsrail Sayısı/ Eylül 2017, s.105-127.
- BAĞIR, Muhammed Ali, *Saadia Gaon’un Hayatı ve Eserleri*, Gözlem Gazetecilik, İstanbul, 2015.
- BAĞIR, Muhammed Ali, Sâmiriler: Köken Sorunu ve Günümüz İsrail Devletinde’ki Yansımaları, *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 13, 2016, s.101-128.
- BAŞARAN, İsmail, *Muhafazakâr Yahudilik*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul, 2017.
- BEN-HAIM, Ruth, *İsrail Hakkında Gerçekler*, İsrail: İsrail Enformasyon Merkezi, Kudüs, 2008.
- BESALEL, Yusuf, *Yahudi Tarihi*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul, 2003.

- BESALEL, Yusuf, *Yahudilik Ansiklopedisi*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A. Ş., c,1-3, İstanbul, 2001.
- BİN ABDÜLKERİM, Muhammed, *Dinler ve Mezhepler Tarihi*, (Çev. Muharrem Tan), Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2014.
- BLECH, Rabi Benjamin, *Geçmişten Günümüze Yahudi Tarihi ve Kültürü*, (Çev. Estreya Seval Vali), Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın a. ş., İstanbul, 2004.
- BULUT, Halil İbrahim, “İseviyye (İslam Dünyasında Ortaya Çıkan İlk Yahudi Mezhebi)”, *EKEV Akademi Dergisi*, 2004, sayı 18, s.297-318.
- CHARLESWORTH, James H., “Eski Ahit’in Apokrif Kitapları”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003, 12.2. s. 385-411.
- DE LANGE, Nicholas, *Yahudi Dünyası (Atlas of the Jewish World)*, (Çev. Sevil Atauz, Akın Atauz), İletişim Yayınları, İstanbul, 1987.
- FEFERMAN, Dan, *Reform and Conservative Judaism in Israel*, Jewis People Policy Institute (JPPI), Israel, 2018.
- FIRESTONE, Reuven, *Yahudiliği Anlamak, İbrahim’in/Avram’ın Çocukları*, (çev. Çağlayan Erendag ve Levent Kartal), Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın AŞ, İstanbul, 2004.
- GÜRKAN, Salime Leyla, “İbraniler”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, c. 1, s.626-627.
- GÜRKAN, Salime Leyla, “Yahudilik”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, c. 43, s.182-184.
- GÜRKAN, Salime Leyla, İsrâîl ve Ya’küb İsimlerinin Etimolojisi Üzerine Bir Değerlendirme, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 2017, 38: 233-244.
- GÜRKAN, Salime Leyla, Yahudilikte ihtida meselesi, *İslam Araştırmaları Dergisi*, 2002, 7: 31-55.
- GÜRKAN, Salime Leyla, *Anahatlarıyla Yahudilik*, İSAM Yayınları, Ankara, 2016.
- HARMAN, Ömer Faruk, “İsrail (Beni İsrail)”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, c. 23, s.193-195.

- HARMAN, Ömer Faruk, “Mezhepler ve Dini Gruplar”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, c. 43, s.212.
- HASANOV, Eldar, “İsrail Toplum Çatışmasında Harediler”, *Ortadoğu Dergisi*, Kasım-Aralık 2014, c.6, say.65, s.64-65.
- KIZILOĞLU, Sedat, “İsrail Devleti’nin Kuruluşuna Kadar Geçen Süreçte Yahudiler ve Siyonizm’in Gelişimi”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 2, s. 1 (2012).
- KURAN Neslihan, *19. Yüzyılda İstanbul’da Açılan Alliance Israelite Universelle Okulları*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2009 (Yüksek Lisans Tezi).
- KURT, Ali Osman, *Fundamentalist Yahudiler*, Eski Yeni Yayınları, Ankara, 2016.
- KURT, Ali Osman, İkinci Mabed Dönemi Yahudiliğine Genel Bir Bakış, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2006, 10.2: 440-455.
- KURT, Ali Osman, Yahudi Aydınlanma Hareketi: Haskala. *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 2010, 7.1: 33-59.
- KUTLUAY, Yaşar, *İslâm ve Yahudi mezhepleri*, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1965.
- Kutsal Kitap*, Kitâb-ı Mukaddes Şirketi-Yeni Yaşam Yayınları, 2014.
- KUZGUN, Şaban, *Hazar ve Karay Türkleri*, Üç Bilek Matbaası, Ankara 1985.
- LEWIS, Bernard, *İslam Dünyasında Yahudiler*, (Çev. Belgin Çınar), Akılçelen Kitaplar Yayınları, Ankara, 2018.
- METLİ, Ebru, *Hasidizm’in Yahudi ve Öteki Anlayışı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006 (Yüksek Lisans Tezi).
- MUMINOV, Nurlan. İsrail’de Demokrasi ve Kimlik Krizi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2014, 7.34, s.277-286.
- ÖZMEN, Seda, “Reform Yahudiliğinin Pittsburgh ve Columbus Platformları Bağlamında Değişen Kutsal Topraklara Dönüş İnancı”, *İsrailiyat Dergisi*, 2: 82-101.

- ÖZMEN, Seda, *18. Yüzyıl Yahudi Aydınlanma Hareketi Haskala ve Moses Mendessohn, Ayışığı Kitapları*, İstanbul, 2014.
- SARIKÇIOĞLU, Ekrem. *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Bayrak Yayınları, 1933.
- SHAHAK, Israel, *Yahudi Tarihi Yahudi Dini*, (çev. Ahmet Emin Dağ), Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2010.
- SHAHAK, İsrail, MEZVINSKY, *İsrail’de Yahudi Fundemantalizmi*, (çev. Mehmet Emin Dağ), Norton, 2002.
- SHERBOK, Dan&Lavinia; COHN, Lavinia, *Yahudiliğin Kısa Tarihi*, İz Yayınları, İstanbul, 2010.
- SÜLEYMANOV, Seyyar, *Kırım Karayları*, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa, 2013.
- ŞAMI, R. Abdullah; *Din Devleti İsrail*, (Çev. Mehmet Ali Kara), İlke Yayınları, İstanbul, 2002.
- TANYU, Hikmet, *Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2018.
- TAŞPINAR, İsmail, “Muhafazakâr Yahudilik”, *Köprü Dergisi*, 2007, sayı 97.
- TAŞPINAR, İsmail, *Din ve Fenomenoloji Arasında Yahudilik ve Hristiyanlık*, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2017.
- TIRYAKI, Hatice, *Reformist Yahudilik*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006 (Yüksek Lisans Tezi).
- TÜMER, Günay; KÜÇÜK, Abdurrahman; KÜÇÜK, Mehmet Alparslan, *Dinler Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2009.
- ULUTAŞ, Ufuk, et al, *İsrail Siyasetini Anlama Kılavuzu*, 2012.
- ÜNVER, Sedat, *İsrail Hukukunda Din ve Devlet İlişkisi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016 (Yüksek Lisans Tezi).
- YILDIZ, Muharrem; MEÇİN, Mehmet Mekin, Gnostik Bir Yahudi Tarikatı: Esseniler, *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi, Uluslararası Hakemli dergi, Yıl*, 2013, 8.

İnternet Kaynakları

<http://archive.jewishagency.org/israel-your-community/partnership2gether/religious-streams/modern-orthodox-movement> (erişim: 24.06.2019)

<http://www.iataskforce.org/programs/israel-religious-action-center-keren-bkavod> (erişim: 03.02.2019)

<http://www.jewishencyclopedia.com/articles/9052-judges-period-of> (erişim: 20.09.2018)

<http://www.myjewishlearning.com/article/second-temple/> (erişim: 20.09.2018)

http://www.nkusa.org/AboutUs/Zionism/judaism_isnot_zionism.cfm (erişim: 03.01.2019)

<http://www.reform.org.il/Eng/About/ProgressiveJudaismInIsrael.asp> (erişim: 03.02.2019)

<https://knesset.gov.il/constitution/ConstMJewishState.htm> (erişim: 16.04.2019)

<https://reformjudaism.org/quick-report-reform-jewish-life-israel> (erişim: 03.02.2019)

<https://www.jewishvirtuallibrary.org/history-and-overview-of-reform-judaism> (erişim: 03.02.2019)

<https://www.jewishvirtuallibrary.org/history-and-overview-of-reform-judaism> (erişim: 03.02.2019)

<https://www.jewishvirtuallibrary.org/latest-population-statistics-for-israel> (erişim: 16.04.2019)

<https://www.thegreatcoursesdaily.com/alexander-greats-impact-jews/> (erişim: 23.09.2018)

<https://www.thoughtco.com/what-is-a-shtreimel-2076533> (erişim: 28.11.2018)

<http://ordaf.org/israilde-tartismali-kimlikler-falasalar-ve-etnik-kokenleri/> (erişim: 22.06.2019)

<http://www.nkusa.org/AboutUs/Zionism/opposition.cfm>

(erişim: 03.01.2019)

<http://huc.edu/about/history>

(erişim: 03.02.2019)

<http://leobaeckhaifa.org/about-us/philosophy/>

(erişim: 03.02.2019)

<http://www.schechter.edu/about/>

(erişim: 03.02.2019)

<https://masorti.org/>

(erişim: 03.02.2019)

<https://masorti.org/faq/>

(erişim: 03.02.2019)

<https://masorti.org/relatedinstitutions/>

(erişim: 03.02.2019)

<https://wrj.org/>

(erişim: 03.02.2019)

<https://www.irac.org/>

(erişim: 03.02.2019)

<http://countrystudies.us/israel/45.htm>

(erişim: 13.02.2019)

<http://www.schechter.edu/about-tali-education-fund/>

(erişim: 07.04.2019)

<https://en.idi.org.il/articles/20439>

(erişim: 16.04.2019)

<https://www.enp.org.il/en/cities.php>

(erişim: 21.06.2019)

https://www.enp.org.il/en/pages/Ethiopian_Israelis/

(erişim: 21.06.2019)

<https://en.idi.org.il/articles/20439>
(erişim:23.06.2019)

sema çiğden son İsrail mezhepleri

ORJİNALLİK RAPORU

% **16**

BENZERLİK ENDEKSİ

% **14**

İNTERNET
KAYNAKLARI

% **3**

YAYINLAR

% **6**

ÖĞRENCİ ÖDEVLERİ

TÜM KAYNAKLARI EŞLEŞTİR (SADECE SEÇİLİ OLAN KAYNAĞI YAZDIR)

%6

★ www.scribd.com

İnternet kaynağı

Alıntıları çıkart

Kapat

Eşleştirmeleri çıkar

Kapat

Bibliyografyayı Çıkart

üzerinde

Dr. Mustafa Ünal
www.ünal.com

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı, Soyadı : Sema ÇİĞDEM İNCE
Doğum Tarihi ve Yeri : 1988- Develi
E-Posta : sema_cigdem@hotmail.com

EĞİTİM BİLGİLERİ

Derece	Kurum	Mezuniyet Tarihi
Lisans	ERÜ Eğitim Fakültesi	2012
Y. Lisans	ERÜ Sos. Bil. Ens. Fel. Ve Din Bil. ABD.	2019

İŞ DENEYİMLERİ

Yıl	Kurum	Görev
2012-Halen	Millî Eğitim Bakanlığı	Öğretmen

YABANCI DİL

İngilizce